

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YOKSUL VE
KİMSESİZ KIZ ÇOCUKLARI: KONTROL, ISLAH VE
TERBİYE 1850-1920**

Nurdan ÇELİK

İzmir

2018

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YOKSUL VE
KİMSESİZ KIZ ÇOCUKLARI: KONTROL, ISLAH VE
TERBİYE 1850-1920**

Nurdan ÇELİK

Danışman
Doç. Dr. Yahya ARAZ

İzmir
2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocukları: Kontrol, Islah ve Terbiye 1850-1920**” adlı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

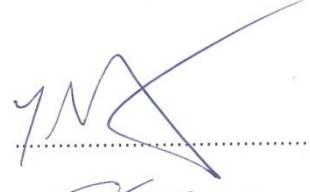
19/12/2018

Nurdan ÇELİK

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Yüksek Lisans Programında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yahya ARAZ

Üye : Prof. Dr. Abdullah MARTAL

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İrfan KOKDAŞ

Onay
Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

18/12/2018

Prof. Dr. Süha YILMAZ
Enstitü Müdürü V.

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında birçok kişinin katkısı vardır. Tezin ortaya çıkmasında fikri olarak en büyük katkı, tezin danışmanı olan Yahya Araz’a aittir. Onun yaptığı eleştiriler ve sorduğu sorular, tezin şekillenmesi açısından kritik bir önem taşımıştır. Bu yönlendirmeler sadece bu tez çalışması için değil, aynı zamanda ileride içinde bulunacağım çalışmalar için de tecrübe olacaktır. Kendisinin, yüksek lisans tezimin meydana gelmesinde ve benim üzerimde çok emeği vardır. Ayrıca bu tezin araştırmaları TÜBİTAK (Proje No: 114K862) tarafından desteklenmiştir.

Kâtip Çelebi Üniversitesi’nden Sayın İrfan Kokdaş, tezin savunmasına katılma zahmetinde bulunmuştur. Kokdaş’ın tez için dikkat çektiği hususlar, teze önemli katkılar sağlamıştır. Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim sürecinde, tarih eğitimimin şekillenmesinde katkıları olan Abdullah Martal, Recep Yıldırım, Ercan Uyanık, Erkan Serçe, Aslı Avcı Akçalı, Mustafa Özbaş, Kemal Haykıran, İrfan Davut Çam ve Zahide Ay’a teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmasında dilsel yönden bana yardımcı olan Orhan Dağ’a teşekkür ederim.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki personellere, tez ile ilgili belgelere ulaşmamı sağladıkları için teşekkür ederim. Bunun yanı sıra tezin literatür taraması sırasında kaynaklara ulaşmamda bana yardımcı olan Dokuz Eylül Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Buca Eğitim Fakültesi Kütüphanesi ve İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi personellerine teşekkür ederim.

Son olarak tezin araştırma ve yazım süresi boyunca bana büyük bir sabır gösteren aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
JÜRİ İMZALARI/TUTANAK.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Yeri ve Sınırları: Kaynaklar Üzerine Bir Değerlendirme.....	5
1.2. Araştırmanın Amacı ve İçeriği Üzerine Bir Değerlendirme.....	10
1.3. Kavramlar Üzerine Bir Değerlendirme.....	20
BÖLÜM II.....	22
YOKSUL ve KİMSESİZ KIZ ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ İÇİN AÇILAN MÜESSESELER.....	22
2.1.Kız Sanayi Mektepleri.....	22
2.1.1. Islahhaneler ve Sanayileşme Çabaları.....	22
2.1.2. Kız Sanayi Mektebi.....	29
2.1.2.1. Kız Sanayi Mekteplerine Kabul - Kayıt Süreci.....	33
2.1.2.2.Kız Sanayi Mekteplerinde Eğitim ve İdare.....	39
2.2. Darülaceze.....	46
2.2.1. İstanbul'daki Dilenciler ve Darülaceze'nin Açılma Süreci	46
2.2.2. Darülaceze'ye Kabul – Kayıt Şartları.....	52
2.2.3. Darülaceze'de İdare ve Eğitim.....	59

2.2.4. Darülaceze’de Sağlık.....	61
2.2.5. Darülaceze’den Sonrası.....	63
2.3. Darüleytam.....	66
2.3.1. Cemaat ve Misyoner Kurumlarının İçindeki Yetimhaneler.....	66
2.3.2. Osmanlı Hükümeti’nin Açtığı Darüleytamlar.....	74
2.3.3. Darüleytamlardan Sonrası.....	82
BÖLÜM III.....	85
YOKSUL ve KİMSESİZ KIZ ÇOCUKLARINA YÖNELİK YARDIM FAALİYETLERİ.....	85
3.1. Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksul-Kimsesiz Kız Çocukları.....	85
3.2. Göç, Yoksulluğun Boyutları ve Yoksul Kız Çocuklarına Yönelik Yapılan Yardımlar.....	91
3.3. Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocuklarına Yönelik Çeşitli Cemiyetlerin Yardım Faaliyetleri.....	101
BÖLÜM IV.....	116
SONUÇ	116
KAYNAKÇA.....	119
A. ARŞİV KAYNAKLARI.....	119
1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri.....	119
2. Düsturlar.....	121
3. Matbu Eserler.....	122
4. Salnâmeler.....	122
5. Süreli Yayınlar.....	123
B. KİTAPLAR, MAKALELER, TEZLER ve DİĞER KAYNAKLAR.....	127
EKLER	
EK-1 D.E.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Çalışması Orijinallik Raporu.....	142-143

KISALTMALAR

ABCFM: Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions

Bkz.: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOARD: ABCFM ile eş anlamlı

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen/Derleyenler

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

No.: Numara

ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

s.: Sayfa

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Vol.: Volume

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayanlar

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocukları: Kontrol, Islah ve Terbiye 1850-1920

Nurdan ÇELİK

Bu çalışma, Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda yoksul ve kimsesiz kız çocuklarına yönelik tutumları ele almaktadır. Bir başka ifade ile bu çalışma; yoksulluğu, Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yoksul ve kimsesiz kız çocukları üzerinden incelemiştir. Bu tez, temel olarak şu iki soruya cevap aramıştır: Devletin açtığı modern eğitim kurumlarında ve açılan yardım cemiyetlerinde yoksul kız çocuklarının nasıl bir etkisi olmuştur? Devlet, yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının terbiyesinden ne anlamaktadır?

Bu dönemde yoksul ve kimsesiz kız çocuklarına, devlet ve belediyeler ile birlikte çeşitli cemiyet ve misyoner okulları yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu yardımlar tezde; barınma, besleme ve eğitim faaliyetleri olarak değerlendirilmiştir. Bu tez, yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının eğitimini sadece okullaşma süreci olarak değil, aynı zamanda bu kızların terbiyesi süreci olarak da ele almıştır. Dolayısıyla bu çalışmada yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının, hayatlarını nasıl sürdürdükleri de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yoksul ve kimsesiz kız çocukları, yoksulluk, yardım faaliyetleri, eğitim faaliyetleri, Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu.

ABSTRACT

Poor and Destitute Girls in the Ottoman Empire: Control, Improvement and Education 1850-1920

Nurdan ÇELİK

This study deals with the attitudes towards the poor and destitute girls in the late Ottoman Empire. In other words, this study examined poverty through the poor and destitute girls in the late Ottoman Empire. This thesis mainly searches for two questions: What has been the impact of the poor girls on charities and the modern education institutions founded by the state? What does the state understand about poor and destitute girls' discipline?

In this period, various communities and missionary schools with the state and municipalities aid to poor and destitute girls. These aids interpreted as accommodation, nutrition and educational activities in the thesis. This thesis, dealt with the poor and destitute girls' education not only as the process of schooling but also as the process this girls' discipline. Therefore, this study examined how poor and destitute girls maintain their lives, too.

Key Words: Poor and destitute girls, poverty, aid activities, educational activities, the Late Ottoman Empire.

BÖLÜM I

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısında, savaşların, kıtlıkların¹ ve göçlerin ürettiği yoksul ve kimsesiz çocuk sorunuyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. İstanbul gibi büyük şehirlerde dilenen ve kalacak yerleri olmadığı için sokaklarda yaşayan yoksul ve kimsesiz çocuklar, devletin dikkatini çekmiştir. Özellikle büyük şehirlerde ortaya çıkan yoksul ve kimsesiz çocuk sorunu, dönemin Osmanlı bürokratlarının yoksulluk üzerine daha çok düşünmelerine sebep olmuştur.

Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi ve askeri hareketlilik, yoksulluğun daha çok hissedilmesine yol açmıştır. Bu dönemde Kafkasya, Kırım, Girit, Balkanlar ve Ege adalarında meydana gelen toprak kayıplarıyla birlikte Osmanlı topraklarına yoğun bir göç gerçekleşmiştir. Kemal Karpat (2010: 94-95), Osmanlı topraklarına doğru yapılan göç hareketlerinin, altı farklı zamanda meydana geldiğini ifade etmiştir. Bu göç hareketlerinin ilki, Kırım'ın Rusya tarafından 1783'te ilhakı ile başlamış, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kafkasya, Kırım ve Balkanlarda yaşayan Müslümanların göçleri ile devam etmiştir. İkinci olarak ise Kırım Savaşı (1853-1856) boyunca Dobruca, Kuzeydoğu Bulgaristan ve Kırım'dan, Osmanlı topraklarına göçler gerçekleşmiştir. Bu göç hareketlerinin üçüncüsü, Şeyh Şamil önderliğinde Kafkas Müslümanları tarafından Rusya'ya karşı yapılan direnişin kaybedilmesiyle (1859) ortaya çıkmıştır. Dördüncü göç hareketi ise 93 Harbi nedeniyle Batı ve Orta Bulgaristan, Bosna Hersek ile Sırbistan'daki Müslümanların Osmanlı topraklarına yaptıkları göçlerdir. Bu muhacirlerin içinde 1862'den sonra Rumeli'ye yerleştirilmiş olan Kafkasya Müslümanları da vardır. Beşinci göç hareketi

¹ Tezde kıtlıkların neden olduğu yoksulluğa ve yoksullara çok az değinilmiştir. Anadolu'da meydana gelen kıtlıklar nedeniyle insanlar, kitleler halinde göç etmiştir. Ancak Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan kitlesel göç hareketi ile gelen muhacirler, yardıma muhtaç insan kavramının şekillenmesinde daha önemli rol oynamıştır. Bu nedenle tez daha çok Kırım, 93 Harbi ve Balkan Savaşları nedeniyle Osmanlı topraklarına göç eden muhacir gruplarının içindeki yoksul kız çocuklarıyla ilgilenmiştir. Ayrıca tezde zincirleme göçlere yer verilmemiştir. Çalışmada, kitle göçleriyle ilişkilendirilen yoksulluktan kastedilen, Müslüman muhacir göçleridir. Ancak tezde, 19. yüzyılın sonundan itibaren yoksul Ermeni kızlarına da yer verilmiştir.

Teselya ve Girit'in Yunanistan tarafından işgal edilmesi sonucu meydana gelmiştir. Bu göç hareketlerinden altıncısı ise Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Makedonya, Kosova, Trakya ve Dobruca'dan Anadolu'ya göçlerin yapılmasıyla gerçekleşmiştir.

1856-1876 yılları arasında Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçlerin yoğunluğu her zaman aynı ölçüde olmamıştır. Osmanlı topraklarına yapılan bu göçler; 1856-1857, 1860-1862, 1864-1865 yılları arasında artış göstermiştir. 1865-1876 yılları arasında genel olarak kitle göçü durmuştur (Saydam, 1997: 81, 89). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında ise Rumeli'den Osmanlı topraklarına, tekrar yoğun bir Müslüman göçü olmuştur. Muhacirler; denizyolu, karayolu ve demiryolu vasıtasıyla başta İstanbul olmak üzere Samsun, Ünye, Ereğli, Bartın, İzmir, İzmid, Kırkkilise, Çorlu, Mudanya gibi yerlere göç etmiştir (İpek, 1999: 33-41)².

Rusya'nın "Panslavizm" politikası, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in "Bağdat Demiryolu Projesi", Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikada Almanya ile yakınlaşması, 1908'de İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval Görüşmesi, 1908'de Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak etmesi Balkanları, uluslararası çatışma alanı haline getirmiştir (Öksüz, 1999: 485-486). Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşları'nda Doğu Trakya hariç Rumeli'deki bütün topraklarını kaybetmiş, buralarda yaşayan Müslüman nüfusun yaklaşık % 70'i başta İstanbul olmak üzere Anadolu'ya göç etmiştir (Akbayar, 1985: 1243). 93 Harbi sırasında olduğu gibi Balkan Savaşları sırasında da birçok muhacir, birkaç kez bulunduğu yerden göç etmiştir (McCarthy, 2014: 348). Örneğin Balkan Savaşları sırasında baskılardan kaçan muhacirler Selanik, Varna, Dedeağaç, Kavala ve Burgaz gibi liman şehirlerine göç etmişlerdir. Kavala'da toplanan muhacirler, Bulgar istilası nedeniyle Drama ve Ropçoz'dan gelen Müslümanlardır. Bulgarların Kavala'yı da istila etmesi üzerine bu muhacirler Mısır Hidivi'nin gönderdiği vapur ile İstanbul'a gitmişlerdir (Halaçoğlu, 2014: 80-81). Ayrıca büyük devletler tarafından Balkan Savaşları'ndan sonra Girit'in ve Gökçeada, Bozcaada ve Meis adası dışındaki

² 93 Muhacereti'nin siyasi süreci için bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 1-41; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Cilt 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. XXIX-CLXXXII.

adaların Yunanistan'a bırakılması (Hayta, 1999: 536), buradaki Müslümanların da Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur. Giritli Müslümanların Anadolu'ya iskân için birçok yeni köy ve mahalle oluşturulmuş, bu köy ve mahallelere Osmaniye, Ahmediye, Selimiye, İhsaniye, Sultaniye, Hamidiye gibi isimler verilmiştir (Dayar, 2017: 65).

Osmanlı bürokratları; Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan Osmanlı topraklarına yapılan Müslüman göçünün bu kadar fazla olacağını tahmin edememişlerdir. Ayrıca göçmenlerin sevk ve iâşe işlerinin nasıl yürütülmesi gerektiğini de bilememişlerdir. Nitekim Kırım Savaşı'ndan sonra gelen muhacirlerin sevk, iskân ve iâşeriyle özel bir komisyonun değil de Ticaret ve Zaptiye Nezareti ile Şehremaneti'nin ilgilenmiş olması bunu göstermektedir (Dündar, 2011: 58). Bu dönemde merkezden taşraya gönderilen talimatnâmelerle muhacirlerin iskân, iâşe ve sevk işlemleri düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu talimatnâmelerin ilk örneği, Kırım muhacirlerinin iskânının nasıl yapılacağını içeren; 3 Mayıs 1856'da Silistre Valiliği'ne gönderilen talimatnâme olmuştur (Saydam, 1997: 119). İmparatorlukta sayıları her geçen gün artan muhacirlerle ilgilenmekle görevlendirilen kurumların, bu işte yetersiz kaldığı anlaşılmış olmalı ki muhacirlerin iskân işlerini yürütmek için 5 Ocak 1860'ta bir *Muhacirin Komisyonu*'nun kurulması kararlaştırılmıştır (Eren, 1966: 54-55, 58). Bundan sonraki dönemlerde de, muhacirler için çeşitli komisyonlar³ kurulmuştur.

Muhacirin Komisyonu'nun başlıca görevleri; muhacirlerin iskân, iâşe ve sevklerini sağlamak, muhacirlere yapılan yardımları toplayıp ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak ve yardım yapanların isimlerini Ceride-i Havadis ve Takvim-i Vekâyi gazetelerinde yayımlatmak olmuştur (Eren, 1966: 58, 60). Bununla birlikte Muhacirin Komisyonu'nun görevleri arasında kimsesiz muhacir çocuklarını sanayi, idâdi ve askeri okullara yerleştirmek ya da onları bir ailenin yanına evlatlık olarak vermek de vardır (Saydam, 1997: 114).

³Bu komisyonlar şunlardır: İdâre-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu, Sevk-i Muhacirin Komisyonu, Muhacirin Umûr-ı Sıhhiyye Komisyonu, Umûm Muhacirin Komisyonu, İâne-i Muhacirin Encümeni (Muhacirine Mu'âvenet Cemiyeti), Muhâcirin İâne Komisyonu, Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi, Sermaye-i Şefkat-i Osmaniyye (Turkish Compassionate Fund) (İngiltere'de 1878'de kurulmuştur). (İpek, 1999: 68-78).

Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda, yardıma ihtiyaç duyan kesim sadece muhacirler olmamıştır. Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ailenin geçimini sağlayan babanın ve oğlun vefatı ya da askere çağırılması, Osmanlı ailelerini zor durumda bırakmıştır. Örneğin; 1895 yılında, İstanbul'da bir türbede kapıcılık yapan Safer Efendi'nin vefatı sonucu eşi Emine Advie Hanım, kendisinin ve kızı Nazire'nin *bikes* ve *bivaye* kaldığından bahsederek kendilerine, infâk ve iâşelerini sağlamaları için Şehremaneti Celilesi'nden ayda otuz kuruş maaş verilmesini talep etmiştir (BOA, BEO: 606/45433-1, 10 Nisan 1311/23 Nisan 1895). Sivas'ta 1901 yılında ise iki oğlunun vefatıyla birlikte altı çocukla *bivaye* kalan Fatma Hatun'a maaş tahsis edilmesinin gerekliliği hakkında Maliye Nezareti'ne bir tezkire yazılmıştır (BOA, BEO: 1716/128672-1, 25 Ağustos 1317/8 Eylül 1901). Eşinin iki seneden beri müzmin bir hastalık sonucu hastanede bulunmasından dolayı fakir kaldıklarından bahseden Fatma Hanım ise eşinin bu durumunun, çocuklarının *ta'lim* ve *iâşesine* engel olduğunu belirterek kızının yatılı Kız Sanayi Mektebi'ne kabul edilmesini talep etmiştir (BOA, BEO: 1642/123089-1, 26 Mart 1317/ 8 Nisan 1901). İmalat-ı Harbiye Zeytinburnu Fabrikası'nda çalışan Mahmud ise eşinin vefatı ve kendisinin askere alınmasıyla beraber 5 ve 7 yaşlarında bulunan iki çocuğunun infâk ve iâşeden mahrum kaldığını belirterek; "sokak ortalarında sürünen" çocuklarının Darülaceze'ye kabulünü istemiştir (BOA, DH. UMVM: 119/3-3, 19 Teşrin-i Evvel 1332/ 1 Kasım 1916).

Savaşların, korunmaya muhtaç duruma getirdiği kimsesiz çocukların terbiyesi, iâşesi ve kontrolü meseleleri Osmanlı bürokratlarını ve aydınlarını çözüm üretmeye yöneltmiştir. Nitekim dönemin gazetelerinde yoksul ve kimsesiz çocuk ve kadınlara önemli ölçüde yer verilmiş olması, bu sorunun aydınların dikkatini çektiğini göstermektedir⁴.

⁴ Dönemin gazetelerinde yer alan birkaç dikkat çekici başlık için bkz. Alemdar, "Zavallı Bir Kadının Feryadı", No. 260-151, 29 Kanun-ı Evvel 1328/11 Ocak 1913, Alemdar, "Zavallı Muhacirler", No. 290-189, 6 Şubat 1328/19 Şubat 1913; Hanımlara Mahsus Gazete, "Öksüz ve Yetim Bir Gelinin Te'sirât-ı Kalbiyyesi", No. 49, 3 Ramazan 1313/17 Şubat 1896, Hanımlara Mahsus Gazete, "Bir Yetime Ağzından", No. 50, 6 Ramazan 1313/20 Şubat 1896, Hanımlara Mahsus Gazete, "Henüz Doğmuş Bir Kız Çocuk", No. 330, 12 Cemaziyelahir 1319/26 Eylül 1901; Kadınlar Dünyası, "Kız Darüşşafakası", No. 95, 7 Temmuz 1329/20 Temmuz 1913; İçtihad, "Türk Kadınları Biçki Yurdu Sergisi", No. 159, 1 Teşrin-i Sani 1923/1 Kasım 1923; İkdâm, "Gaib Kız", No. 5672, 4 Aralık 1912, İkdâm, "Gaib Kız Çocuğu", No. 5656, 18 Kasım 1912, İkdâm, "Gaib Kadın", No. 5595, 19 Eylül 1912, İkdâm, "Zayi' Kız Çocuğu", No. 5612, 6 Ekim 1912, İkdâm, "Gaib Valide", No. 5646, 8 Kasım

1.1. Araştırmanın Yeri ve Sınırları: Kaynaklar Üzerine Bir Değerlendirme

Bu tezde, 1850-1920 tarihleri arasında devletin açtığı kurumlar ve yardım cemiyetlerinin yaptığı yardımlar üzerinden, genel olarak İstanbul'daki yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının *terbiye*, *ıslâh* ve *kontrol* pratikleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber çalışma için önem arz ettiği düşünülen bazı belgeler ve gazete haberleri⁵, yukarıda belirtilen tarihsel sınırın dışına çıkılmasına neden olmuştur. Bu tez, konuyla alakalı birincil kaynaklar ve yapılan literatür çalışmaları dikkate alınarak şekillenmiştir. Aşağıda, çalışmaya yön veren kaynak grupları tanıtılmıştır.

Çalışmada yararlanılan kaynakları beş gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilkinin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki *belgeler* oluşturmaktadır. Bu tezde, konuyla alakalı belgeler üzerinden yoksul kız çocuklarına yönelik eğitim ve yardım faaliyetleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Devletin yoksullara yönelik politikalarının, sadece Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler üzerinden değerlendirilmesi çalışmayı eksik bırakacağından, dönemin yasa ve yönetmeliklerini içeren *düsturlardan* da önemli ölçüde yararlanılmıştır. Çalışmada ikinci kaynak grubunu oluşturan düsturlar, içindeki mevzuatlar ile dönemin toplumsal düzen ve eğitim politikaları hakkında çalışmayı şekillendirmiştir.

Çalışmada yararlanılan üçüncü kaynak grubu ise *sürekli yayınlardır*. Dönemin gazetelerinde yoksul ve kimsesiz kız çocukları ve kadınlarla ilgili haberlere rastlanmıştır. Göç sonucu meydana gelen kayıp ilanları, yoksul ve kimsesiz kız çocuklarına ve kadınlara yönelik yapılan yardımlar, kimsesiz çocuk sorunu gibi konular, gazete sütunlarında önemli derecede yer bulmuştur. Çalışmada yararlanılan kaynak gruplarından dördüncüsünü *maârif salnâmeleri* ve *devlet salnâmeleri* oluşturmıştır. Maârif ve devlet salnâmelerinde, yoksul ve kimsesiz kız çocukları için açılan sanayi mektebinin müfredatı ve eğitim kadrosu hakkında bilgiler yer almaktadır.

1912, İkdâm, “Gaib Aile”, No. 5647, 9 Kasım 1912, İkdâm, “Gaib Olmuş Muhacirin Ailesi”, No. 5648, 10 Kasım 1912, İkdâm, “Gaib Muhacirin Çocukları”, No. 5671, 3 Aralık 1912.

⁵ Bu belgeler şunlardır: BOA. A. MKT: 46/24-1, 21 Receb 1262/15 Temmuz 1846, BOA. DH. İ. UM: 19-19/1-20-2, 4 Kanun-ı Sani 1338/4 Ocak 1922, İctihâd, “Türk Kadınları Biçki Yurdu Sergisi”, No. 159, 1 Teşrin-i Sani 1923/1 Kasım 1923.

Çalışmanın beşinci kaynak grubu olarak konu ile alakalı bazı matbu kaynaklar incelenmiştir. Özellikle çalışmanın üçüncü bölümünü şekillendiren bu matbu kaynaklar, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yoksul ve kimsesiz kız çocuklarına yönelik faaliyetlerini içermektedir.

Yapılan literatür taraması, Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yoksul kızların eğitimleri ile ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olduğunu göstermiştir. Çalışmalar genellikle Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kızları kapsamış olup, yoksul kızlar bu grubun içinde çalışılmıştır. Yoksul kızların eğitimi ile ilgili doğrudan doğruya yapılan çalışma ise Cemil Öztürk'ün, *Üsküdar Kız Sanayi Mektebi (1890-1928)*⁶ isimindeki II. Üsküdar Sempozyumu'nda yaptığı bildiridir. Elif Ekin Akşit ise *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*⁷ isimli çalışmasında, kız sanayi mekteplerinin, Cumhuriyet Türkiye'si'nde kız enstitülerine nasıl dönüştüğünü incelemiştir. Akşit, çalışmasında her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kız sanayi mekteplerine değinmiş olsa bile çalışmada daha çok kız enstitüleri ile ilgilendiği için genel olarak Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yoksul kızların eğitime yer vermemiştir. Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*⁸ isimli çalışmasında, dönemin gazete ve edebi eserlerinden, kızların eğitime yönelik düşünceleri ele almış ve Osmanlı eğitim modernleşmesinde kızların eğitim sürecini incelemiştir. Erdem, çalışmasında yoksul kızların eğitime yönelik kapsamlı bir kız sanayi mektebi başlığına da yer vermiştir.

Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*⁹ isimli çalışmasında, Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar kadınların eğitim, hukuk, ekonomik ve cemiyet faaliyetlerini ayrıntılı olarak incelemiştir. Çalışmada yoksul kız çocuklarına, kız sanayi mektepleri ve kurulan kadın yardım cemiyetleri çerçevesinde yer verilmiştir. Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda kızların eğitimini konu alan çalışma Şevki Aydın'ın *Osmanlı'da Kız Çocuklarının*

⁶ Cemil Öztürk, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi (1890-1928)", *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004)*, İstanbul, 2005, s. 237-247.

⁷ Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, (2. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

⁸ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013b.

⁹ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, (2. Baskı), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991.

*Eğitimi*¹⁰ makalesidir. Aydın bu makalede, İmparatorluğun kuruluşundan itibaren, kız çocuklarının eğitim sorunlarını araştırmıştır. Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Kız Eğitimi*¹¹ isimli makalesinde kız çocuklarının kamusal yaşama dâhil edilmesini, rüşdiye ve darülmuallimat üzerinden çalışmıştır. Somel makalesinde, Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi'ndeki kız eğitiminden bahsetmiştir. Somel (2015: 25, 26, 80), *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*¹² isimli çalışmasında ise eğitimin yaygınlaşmasını sağlayan devlet okullarını, hem sosyo-ekonomik gelişimi hem de sosyal düzen ve disiplini sağlamak için bir araç olarak değerlendirmiştir. Somel'in bu çalışması, genel olarak Geç Dönem Osmanlı eğitim tarihini ele almakla birlikte yoksul ve kimsesiz kız çocukları için açılan eğitim kurumları hakkında önemli ipuçları da vermektedir¹³.

Yapılan literatür taraması, Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda yoksul ve kimsesiz çocukların eğitimi hakkında yapılan çalışmaların, genellikle erkek çocukları üzerinden şekillendiğini de göstermiştir. Bu bağlamda Hakan Aytekin'in 1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri¹⁴ isimli yüksek lisans tezi, genel anlamda yoksul çocuklar için açılan eğitim kurumları üzerine yoğunlaşmıştır. Mehmet Ali Yıldırım ise *Dersaadet Sanayi Mektebi 1868-1926*¹⁵ isimli çalışmasında, İstanbul'da açılan sanayi mektebini, mesleki eğitim ve sanayileşme çabaları bağlamında araştırmıştır. Yıldırım çalışmasında, sanayi mektebinin açılmasının, yoksul ve kimsesiz çocuk sorununa çözüm üretme amacıyla birlikte sanayileşme çabaları olduğuna da dikkat çekmiştir (Yıldırım, 2013: 5, 13-14). Yıldırım'ın çalışması her ne kadar erkekler için açılan Dersaadet Sanayi Mektebi'ni içerse de çalışmanın satır aralarında yoksul kız çocukları için açılan kız ıslahhanelerine de yer verilmiştir (Yıldırım, 2013: 26-27, 35-36).

¹⁰ M. Şevki Aydın, "Osmanlı'da Kız Çocuklarının Eğitimi", *Osmanlı*, Cilt 5, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 218-228.

¹¹ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Kız Eğitimi", *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, 2000, 223-238.

¹² Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

¹³ Benzer çalışmalar için bkz. Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 20. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2011.

¹⁴ Hakan Aytekin, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

¹⁵ Mehmet Ali Yıldırım, *Dersaadet Sanayi Mektebi 1868-1926*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.

Geç Dönem Osmanlı tarih yazımında yoksulluk çalışmaları ise genel olarak Rumeli ve Kafkasya coğrafyasından Osmanlı topraklarına göç eden muhacirler¹⁶ ve yoksullar için açılan kurumlar üzerinden araştırılmıştır. Bu çalışmalar tezin, bölümlerinin oluşmasında yardımcı olmuştur.

Geç Dönem Osmanlı tarih yazımında yoksulluk çalışmalarını, Rumeli ve Kafkasya coğrafyasından, Osmanlı topraklarına gerçekleştirilen Müslüman göçleri üzerinden araştıran çalışmaların başında Nedim İpek'in *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*¹⁷ isimli doktora çalışması gelmektedir. İpek bu çalışmasında, 93 Muhacereti ile beraber yoksullaşan muhacirlere yönelik devletin sosyal politikalarını ve muhacirlere yapılan çeşitli yardımları ele almıştır. Benzer bir çalışma, Ahmet Halaçoğlu tarafından bu sefer Balkan Harbi ile yoksullaşan ve Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalan muhacirler üzerinden yapılmıştır. Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*¹⁸ isimli doktora çalışmasında, yoksullaşan muhacirlerin Osmanlı topraklarındaki durumları ve muhacirler için yapılan yardımlarla birlikte kurulan göç komisyonlarının işlevleri üzerinde durmuştur.

Nadir Özbek'in Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nu, yardım kurumları üzerinden incelediği yoksulluk çalışmaları¹⁹ ise alana önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*²⁰ isimli çalışmasında yoksulluğu, refah

¹⁶ Sadece göç çalışmaları için bkz. Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997; Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya (Der.), *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14 Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

¹⁷ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

¹⁸ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

¹⁹ Nadir Özbek'in yoksulluk çalışmaları için bkz. "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Âli", *Tarih ve Toplum*, Sayı 182, Şubat, 1999a, s. 11-20; "II. Meşruiyet İstanbulu'nda Dilenciler ve Serseriler", *Toplumsal Tarih*, Cilt 11, Sayı 64, Nisan, 1999b, s. 34-43; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları: 1839-1918", *Toplum ve Bilim*, Sayı 83, Kış, 1999/2000, s. 111-132; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi", *Bir Kent Sorunu Dilencilik: Sorunlar ve Çözüm Yolları*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, 2009, s. 17-44; "Osmanlı'dan Günümüze Darülaceze: Sosyal Politika Zihniyeti ve Kent Yoksulluğunun Değişen Niteliği", *Toplumsal Tarih*, Sayı 288, Aralık, 2017, s. 52-63.

²⁰ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

rejimi ve hayır işlerinin siyasi boyutuna öncelik vererek incelemiştir. Dolayısıyla çalışmada yoksullar, değinilen kurumlar ve siyasi iktidarın sosyal politikaları çerçevesinde dikkate alınmıştır. Özbek, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*²¹ isimli çalışmasında da Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sosyal politikaları, açılan yardım kurumları üzerinden işlemiştir. Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan yardım kurumlarının Cumhuriyet Türkiye'si'ne miras olarak kaldığı vurgulanan çalışmada, yoksulluk yine kurumlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nde yoksulluğu araştıran Safiye Kıranlar ise *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*²² isimli doktora tezinde sosyal yardım hakkı elde eden yoksulları inceleyerek, devletin sosyal yardımda kurumsal yapılanmasını araştırmıştır. Tıp tarihi üzerine araştırmalarıyla bilinen Nuran Yıldırım ise Osmanlı tarih yazımında yoksulluk araştırmalarına Darülaceze hakkında önemli çalışmalar kazandırmıştır²³. Bu çalışmalardan *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*²⁴; kurumun yönetimi, kuruma yoksulların kabul şartları, kurumun içindeki hizmet birimleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çalışmasında, Darülaceze öncesinde İstanbul'da bulunan çeşitli yardım kurumlarına da değinen Yıldırım, Darülaceze'nin açılmasında, o zamana kadar İstanbul'da sayıları artan dilencilerin etkili olduğunu vurgulamıştır (Yıldırım, 1996b: 15). Editörlüğünü Clarence Richard Johnson'ın yaptığı *İstanbul 1920* çalışması ise bir yardım kurumu olarak dönemin Gayrimüslim yetimhaneleri ile ilgili oldukça önemli bilgiler vermektedir²⁵.

²¹ Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.

²² Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

²³ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: "Darülaceze'nin Kuruluş ve İşleyişi", *Toplumsal Tarih*, Cilt 6, Sayı 32, Ağustos, 1996a, 16-30; "Darülaceze'de Çocuk Bakımı ve Eğitimi: Lakita Dairesi ve Yetimhane, İmalathaneler, İlkokul", *Toplumsal Tarih*, Sayı 264, Aralık, 2015, s. 26-35.

²⁴ Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul: Darülaceze Vakfı Yayınları, 1996b.

²⁵ Anna Welles Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler", *İstanbul 1920*, 2. Baskı, Çev. Sönmez Taner, Ed. Clarence Richard Johnson M. A., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 197-221.

Yoksulluğu kurumlar üzerinden inceleyen bir diğer isim Bekir Koç'tur. Koç²⁶, ıslahhanelerin işlevlerini, Osmanlı topraklarına yapılan göçler sonucu sayıları artan yoksul ve kimsesiz çocukların sokaklardan alınıp devletin kontrolünde yetiştirilmeleri şeklinde yorumlamıştır (Koç, 2007: 114). Nazan Maksudyan ise *Hearing the Voiceless – Seeing the Invisible: Orphans and Destitute Children As Actors of Social, Economic, and Political History in the Late Ottoman Empire*²⁷ isimli doktora tezinde Osmanlı modernleşme döneminde çocukların, tarihin önemli bir parçası olduklarına dikkat çekmiş, bu bağlamda devletin, belediyelerin, Gayrimüslim cemaatlerin ve misyonerlerin yetimlere yönelik ilgilerini araştırmıştır. Yoksulluk çalışmalarını sadece kurumlar üzerinden şekillendirmeyen Maksudyan²⁸, geçim sıkıntısı yüzünden çocuklarını zengin evlere hizmetkâr olarak vermek zorunda kalan ailelerin olduğunu da vurgulamıştır (Maksudyan, 2008b: 138). Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç editörlüğünde yapılan *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler* isimli çalışmada ise yoksul ve kimsesiz çocukların haklarının korunması, yetimlerin korunması için alınan tedbirler, yetimlere yapılan yardımlar ve yetimler için kurulmuş olan eğitim kurumları hakkında önemli makalelere yer verilmiştir²⁹.

1.2. Araştırmanın Amacı ve İçeriği Üzerine Bir Değerlendirme

Yukarıda da belirtildiği gibi Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda yoksulluk çalışmaları; Rumeli ve Kafkasya coğrafyasından Osmanlı topraklarına gelen muhacirler, onlar için açılan eğitim ve yardım kurumları ile onlara yönelik

²⁶ Bekir Koç'un çalışmaları için bkz. "Islahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM*, Sayı 20, Güz, 2006, s. 185-196; "Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 6 (2), 2007, s. 113-127; "Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Midhat Paşa", *Kafkas Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Mart, 2017, s. 55-70.

²⁷ Nazan Maksudyan, *Hearing The Voiceless-Seeing The Invisible: Orphans and Destitute Children As Actors of Social, Economic, and Political History in the Late Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008b.

²⁸ Nazan Maksudyan'ın benzer çalışmaları için bkz. "Foster-Daughter or Servant, Charity or Abuse: Beslemes in the Late Ottoman Empire", *Journal of Historical Sociology*, Vol. 21, No. 4, 2008a, s. 488-512; *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire*, Syracuse: Syracuse University Press, 2014.

²⁹ Bu makalelerden bazıları şunlardır: Veli İnanç, "Osmanlı Devletinde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", s. 19-32; Makbule Sarıkaya, "Savaş Yıllarında Himaye-i Etfâl Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri", s. 33-47; Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Devletinde Yetimler İçin Alınan Bazı Sosyal Tedbirler", s. 49-58; Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması", s. 59-86; Ferhunde Özbay, "1911-1922 Yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları", s. 105-118; Rıdvan Akın, "Milli Mücadele Döneminde Yetimlere Bütçeden Ayrılan Pay", s. 119-121; Aylin Koç, "Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka", s. 183-193.

yapılan yardımlar üzerinden araştırılmıştır. Bu çalışmalar, tezin şekillenmesinde büyük katkı sağlamıştır. Nitekim bu tez, Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda yoksullukla kız çocukları arasındaki ilişkiyi, onlar için açılan kurumlar ve onlara yapılan yardım faaliyetleri üzerinden incelemiştir. Dolayısıyla tez, ev içi hizmetlere verilen çocukların durumlarıyla ilgilenmemiştir³⁰. Bu çerçevede tez, şu iki soruya cevap aramıştır: Modern eğitim kurumları ve yardım cemiyetlerinin açılmasında yoksul kız çocuklarının nasıl bir etkisi olmuştur? Devlet, yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının terbiyesinden ve bakımından ne anlamaktadır? Bu tez, Osmanlı tarih yazımında alana, bu sorular üzerinden küçük bir katkı sunmayı amaçlamıştır.

“Osmanlı İmparatorluğu'nda Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocukları: Kontrol, Islah ve Terbiye 1850-1920” isimli yüksek lisans tez çalışması, dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü, Giriş'i içermektedir. İkinci bölüm ise “Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocuklarının Eğitimi İçin Açılan Müesseseler” başlığından oluşmaktadır. Bu bölümde; Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin, yoksul ve kimsesiz kız çocuklarına yönelik yoksulluk politikaları, onlar için açtığı eğitim kurumları üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda kızların, eğitim kurumlarına nasıl kayıt edildikleri ve kurumlarda nasıl terbiye edildikleri analiz edilmiştir. Devlet, açtığı Darülaceze, darüleytam, sanayi mektebi ve kız ıslahhaneleriyle ile bir yandan yoksul kızları himayesine alıp “yardım ederken” diğer yandan onları “kontrol etmeyi” amaçlamıştır. Nitekim Osmanlı arşiv belgelerinde, sokaklardaki yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının eğitilmedikleri takdirde bir takım “*ef'al-i gayr-ı marziyat*” (kabul edilemez olaylar) meydana getirebileceklerinden bahsedilmiştir (BOA, Y. PRK. KOM: 4/29, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883). Bu bölümde her ne kadar eğitim kurumlarına ağırlık verilmiş olsa bile konunun merkezinde yoksul ve kimsesiz kız çocukları vardır. Dolayısıyla bu bölümde yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının, bu kurumların açılmasında nasıl etkili bir rol oynadıklarının üzerinde durulmuştur.

³⁰ Ev içi hizmetlere verilen çocukların durumuyla ilgilenen çalışmalar için Nazan Maksudyan'a bkz. *Hearing The Voiceless-Seeing The Invisible: Orphans and Destitute Children As Actors of Social, Economic, and Political History in the Late Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008b; “Foster-Daughter or Servant, Charity or Abuse: Beslemes in the Late Ottoman Empire”, *Journal of Historical Sociology*. Vol. 21, No. 4, 2008a, s. 488-512; *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire*, Syracuse: Syracuse University Press, 2014; “Modernization of Welfare or Further Deprivation? State Provisions for Foundlings in the Late Ottoman Empire”, *Journal of History of Childhood and Youth* 2, No. 3, 2009a, s. 361-392; “The Fight Over Nobody's Children: Religion, Nationality, and Citizenship of Foundlings in the late Ottoman Empire”, *New Perspectives on Turkey*, No.41, 2009b, s. 151-179.

Bu bölümde, devletin yoksul kız çocukları için açtığı kurumlar incelenirken, iki husus dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki yoksul çocuklar için 1850-1920 yılları arasında açılan eğitim kurumlarının büyük bir kısmının, erkekler için açılmış olmasıdır. İkincisi ise devletin yoksulları himaye etmek için açtığı eğitim kurumlarının, modern devletin oluşumunda yoksulların yaşamına daha fazla müdahil olmak anlamına gelmesi olmuştur³¹. Burada Osmanlı modernleşmesi, devletin merkezileşerek cemaatlerin, misyonerlerin ve vakıfların alanına girmesiyle ilişkilendirilebilir.

1865'te yoksul Müslüman çocuklarının eğitim ve öğretimine yardımcı olmak için Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye kurulmuştur³² (Koç, 2003: 184). Cemiyetin ilk faaliyeti, Kapalı Çarşı'daki esnaf çıraklarına okuma-yazma, hesap, sosyal bilgiler ve İslam dini esaslarını öğretmek amacıyla Beyazıt'ta bir çırak okulu açmak olmuştur (Ayhan ve Maviş, 1994: 7). Cemiyetin üyeleri daha sonra Darüşşafakatü'l-İslamiyye adıyla Müslüman kız ve erkek yetimlerin eğitimi için bir mektep açmayı planlamıştır (Koç, 2003: 185-186). Darüşşafaka'nın 1868'de başlayan inşaatı 1873'te bitince, mektep eğitim faaliyetlerine 1873'te başlayabilmiştir (Soydan, 2003: 250, 255). Ancak mektebe sadece erkek öğrenciler kabul edilmiştir. Yoksul kızların Darüşşafaka'ya alınması, 1969'da bir "Kız Koleji" binası yapılması ve karma eğitime geçilmesi ile gerçekleşmiştir. Bu bina, 1971-1972 ders yılında hizmete girmiş ve yoksul kızlar da Darüşşafaka'da eğitim görmeye başlamıştır ("Darüşşafaka Tarihinin Kilometre Taşları", Erişim Tarihi: 5 Kasım 2018).

1863'te Niş'te, kimsesiz erkek çocuklarının korunması ve eğitilmesi için Midhat Paşa tarafından ilk ıslahhane açılmıştır. 1865 yılında ise Rusçuk ve Sofya'da da kimsesiz erkek çocukları için ıslahhaneler kurulmuştur (Yıldırım, 2013: 24-26). 1867'den itibaren Kastamonu, Bursa, İskodra, Sofya, Sivas, Edirne, Halep, İzmir, Bosna, Erzurum, Diyarbakır, Konya ve Selanik'te de birer ıslahhane açılmıştır

³¹ Osmanlı modernleşmesi ve merkezileşme ilişkisinde devletin, bireyin yaşamına daha fazla müdahil olması konusunda şu kaynaklara bakılabilir: Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013; Nazan Maksudyan, *Hearing the Voiceless – Seeing the Invisible: Orphans and Destitute Children As Actors of Social, Economic, and Political History in the Late Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008b; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

³² Darüşşafaka, Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye'nin kurduğu bir kurum olduğu için Kız Darüşşafakası'nın kurulması için yapılan girişimlere, tezin üçüncü bölümünde yer verilmiştir.

(Öztürk, 1999: 190). İlk kız ıslahhanesinin ne zaman açıldığına dair farklı görüşler³³ olsa da erkek ıslahhanelerinden sonra açılmış olması muhtemeldir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastlanılan iki belge bu konu hakkında fikir vermektedir. 1867'de Rusçuk'ta yetim kızların terbiye ve iâşeleri için kadın öğretmenlerden oluşan bir kız ıslahhanesi yapılması kararlaştırılmıştır (BOA, İ. MVL: 584/26270-2-1, 24 Teşrin-i Evvel 1283/5 Kasım 1867). Açılması planlanan bu kız ıslahhanesinin, ileride diğer mahallerde de açılmak üzere şimdilik yalnızca Rusçuk'taki erkek ıslahhanesinin yanına³⁴ inşa edilmesi uygun görülmüştür³⁵ (BOA, İ. MVL: 584/26270-4, 31 Kanun-ı Sâni 1283/12 Şubat 1868). Tuna Vilayeti'nden Tulca Mutasarrıflığı'na yazılan 1872 tarihli bir tahriratta ise önceden Rusçuk'ta inşa edilen kız ıslahhanesinin on beş güne kadar açılışının yapılacağı ve buraya kabul edilecek çocukların yetim ve öksüz olması gerektiği belirtilmiştir (BOA, C. MF: 131/6542, 23 Teşrin-i Evvel 1288/4 Kasım 1872). Bu ıslahhanenin, 1868'de Rusçuk'ta inşa edilen kız ıslahhanesi olması mümkündür. Cemil Öztürk'e göre bu okul, maddi imkânsızlıklar nedeniyle eğitim ve öğretimine başlayamadan kapatılmış ve 1872'de faaliyete geçmiştir (Öztürk, 2005: 238). 1868'de Midhat Paşa'nın girişimleriyle yoksul erkek çocukları için Dersaadet Sanayi Mektebi açılmıştır (Yıldırım, 2013: 40-43). İlk kız sanayi mektebi ise 1869'da İstanbul Yedikule'deki baruthane binasında, kızlara, ordudaki askerler için iç çamaşırı ve sargı bezi diktirilmek amacıyla açılmıştır (Erdem, 2013b: 196).

³³ Yahya Akyüz (2011: 172), ilk kız ıslahhanesinin 1864'te Rusçuk'ta açıldığını belirtmiştir. Cemil Öztürk (1999: 190) ise ilk kız ıslahhanesinin, Rusçuk'ta 1868'de açıldığını ifade etmiştir. Yasemin Tümer Erdem (2013b: 195), ilk kız ıslahhanesinin Rusçuk'ta 1865'te kurulduğunu ancak bu ıslahhanenin mali kaynakların yetersizliği nedeniyle öğretime başlayamadan kapandığını belirtmiştir. Mehmet Ali Yıldırım (2013: 26-27) ise ilk kız ıslahhanesinin, 1867'de Rusçuk'ta kurulmasına karar verildiğini ancak ıslahhanenin 1873'te açılabilmediğini ifade etmiştir.

³⁴ Midhat Paşa da anılarında "Rusçuk İslahhanesi'nin senelik varidâtının 300. 000 kuruşu geçtiğini ve bundan dolayı buraya sonradan bir kız ıslahhanesi ilave edildiğini" yazmıştır (Kocahanoğlu, 1997: 53).

³⁵ "...Aceze-i etfâl ve eytâmın zükûru için ıslahhâneler te'sisiyle bunların ta'lim ve terbiyelerine bakılmakda ise de inâsdan olan eytâm için muayyen bir mahâl olmadığından bunlara dâhi ıslahhâneler yapılması pek elzem olub mevcut zükûr ıslahhâneleri için bugüne kadar tedârik edilen varidât-ı dâime beş yüz kadar etfâlin idâresine kifâyet edebilecek bir dereceye yaklaşmakta olduğu gibi inâs için lazım olan ıslahhânelerden şimdilik yalnız birinin te'sisi takdirinde onun masârif-i dâimesi için iktizâ eden karşılığın dâhi refte refte bulunması ve onun husulüne kadar mevcudu sırasında idâresi kâbil olarak fakat binası için akçeye ihtiyaç olunacağına ve işbu inâs ıslahhânesinde bulunacak yetimelerin en çoğu zükûr ıslahhâneleri gibi muhâcir takımından bulunacağına binaen ilerüde karşılığı bulundukça sâir iktizâ eden mahallere dâhi yapılmak üzere şimdilik Rusçuk'taki zükûr ıslahhânesinin yanında münasibi vechle inâs için bir ıslahhâne inşâsı zımında...." (BOA, İ. MVL: 584/26270-4, 31 Kanun-ı Sâni 1283/12 Şubat 1868).

İstanbul'daki yoksul kadın ve kimsesiz kız çocuklarının barınma ve beslenmelerini sağlamak için 1869 yılında Haseki Nisa Hastanesi'nin içinde bir acezehane açılmıştır (Yıldırım, 1996b: 7). Bu acezehane yoksulları himaye etmekte sınırlı kalmış olmalı ki bu sefer daha geniş bir yoksul kitlesine hitap eden Darülaceze kurulmuştur. II. Abdülhamid'in isteğiyle 1896 yılında açılan bu kurum, başlangıçta İstanbul'da sokaklarda dilenen kimsesiz çocuklarla sakat erkek ve kadınların bakımını üstlenmiştir. Ancak 1903'te kuruma, sokağa terk edilen yeni doğmuş bebeklerin bakımı için bir *ırzahane* bölümü eklenmiştir (Yıldırım, 2015: 26-27). Bu kurumun içinde aynı zamanda 7 yaşından itibaren çocukların kuruma alındığı kız ve erkek yetimhanesi de vardır (Nuhoğlu, 1999a: 513).

II. Abdülhamid Dönemi'nde, 1899 yılında yetim Müslüman kız ve erkek çocukları için bir darüleytam açma girişimi olmuştur. Bunun için Maârif Nezareti tarafından Yüksek Kaldırım'da bir arazi bile satın alınmış ancak bu kurum açılamamıştır (Özbek, 1999a: 15). Aynı tarihte Ermeni yetimlerine mahsus olmak üzere Acıbadem'de bir darüleytam yapılması planlanmış ancak bu kurum da açılamamıştır (Özbek, 2013: 243, 246). 1903'te ise kimsesiz Müslüman çocuklar için bir tür yetimhane (darüleytam) işlevi gören Darülhayr-ı Âli açılmıştır. Bu yetimhanenin, Müslüman yetim kız ve erkek çocukları için açılması planlanmış ancak daha sonra Darülhayr-ı Âli'ye sadece yetim erkek çocukları kabul edilmiştir (Özbek, 2006: 41, 43). Darülhayr-ı Âli, 1909 tarihinde çıkarılan bir kanunla İttihad ve Terakki Hükümeti tarafından kapatılmıştır (Özbek, 1999a: 18).

Müslüman kız ve erkek yetim çocukların *ta'lim* ve *terbiyeleri* amacıyla "Darüleytam" ismiyle bir mektep açılacağı, 1899 yılında Darüleytam için hazırlanan nizamnâmede belirtilmiştir ("Darüleytamın Talimat-ı Esasiyyesi", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 263). Ancak burada kastedilen darüleytam, 1914'te Said Halim Paşa'ya ait olan Bebek Yalısı'nın kuruma bağışlanmasıyla açılabilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da, ikisi yetim kızlar için olmak üzere dokuz darüleytam kurulmuştur. Sonraki süreçte İstanbul ve Anadolu'daki darüleytamların sayısı seksene ulaşmıştır (Aytekin, 2006: 56). Bunların kaçının, yetim kız çocuklarını himaye ettiğini tespit etmek zordur. Ancak kız darüleytamlarının, erkekler için açılan darüleytamlardan daha az olması mümkündür. 1919 yılına ait bir belge, kızlar için

açılan eğitim kurumlarının sınırlı kaldığını destekler niteliktedir. Sivas'ta şehit ve muhacir kız çocuklarının sayısı beş yüze yaklaşmış ve bunların iâşe ve terbiyeleri için bir kız darüleytaminin açılması planlanmıştır. Ancak bina bulunamadığından dolayı Sivas Mekteb-i Sultani binasının bir kısmına, halkın yardımlarıyla (iâne-i ahâli) bir kız yetimhanesi açılmıştır (BOA, DH. İ. UM: 7-4/1-30-4, 28 Eylül 1335/28 Eylül 1919).

Bu bölümde, yoksul kız çocukları için devletin açtığı kurumlar incelenirken, dikkat çeken ikinci husus olarak modern devletin oluşmasında yoksul kız çocuklarının önemli bir yeri olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesi, devletin merkezileşerek; yoksulların hayatına daha fazla müdahil olup, gayrimüslim cemaatlerin, misyonerlerin ve vakıfların alanına girilmesiyle de alakalıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gayrimüslim cemaatlerin, misyonerlerin ve devletin, kimsesiz Osmanlı çocuklarına yönelen bir ilgisi söz konusudur. Yani yetimlere yönelik devlet tarafından açılan eğitim kurumları, Osmanlı modernleşmesinin bir parçasıdır.

Selçuk Akşin Somel'e göre (2015: 36, 48), Osmanlı eğitiminde modernleşme hareketi, eğitimin amaçlarından birisi olan bireyin terbiyesi ve kontrolü ile yakından ilişkilidir. Bu ilişki, mektepleri birer terbiye etme ve disiplin altına alma aracı olarak gören ve kökenleri askeri reformlarla idarenin merkezileşmesine kadar uzanan bir anlayış geleneğinin ürünü olarak düşünülebilir³⁶. 19. yüzyıldan önce yoksullar, vakıf şeklinde kurulan hastane, yetimhane, aşevi, imarethane ve şifahanelerde tedavi ve himaye edilmişlerdir (İnanç, 2003: 20). Ayrıca yoksullara elbise, zahire, aylık, odun-kömür için para vermek ve yoksul kızlara çeyiz yapmak üzere vakfedilen gelirler de olmuştur (Yıldırım, 1996b: 3-4). II. Mahmud Dönemi'nde vakıflar, 1826'da kurulan

³⁶ 1824'te İstanbul'daki Müslüman çocukların mahalle mekteplerine gitmesinin zorunlu hale getirilmesi, devletin memur ihtiyacını karşılamak için 1839'da ilk sivil devlet okullarının açılması, 1846'da Meclis-i Maârif-i Umumiye'nin kurulması, 1857'de Maârif Nezareti'nin kurulması, toplumsal ihtiyaçları karşılamak için pek çok teknik ve mesleki okulun açılması, 1869'da Maârif-i Umumiyye Nizamnâmesi'nin ilan edilmesi, okullarda öğrencilere tek tip kıyafetlerin giydirilmesi, mekteplerde standart ders kitaplarının okutulması Osmanlı modernleşmesi ve idarenin merkezileşmesi arasındaki ilişkiyi gösteren birkaç örnektir (Somel, 2015, 36-37, 45), (Gündüz, 2015: 64). Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan modern okullar için ayrıca bkz. Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 20. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2011.

Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'ne bağlanmış ve vakıfların merkezden yönetilmesi hedeflenmiştir (Alkan, 1998a: 61-62). Tanzimat Dönemi'nde yetimlerin korunması ve mallarının muhafazası için yeni kurumlar kurulmuştur. 1851'de Eytam Nazırlığı oluşturulmuş, bunu 1852'de Kismet-i Belediye Mahkemesi'nin açılması izlemiştir (Çanlı, 2003: 59). Bundan sonraki süreçte devlet, yoksul kızların barınması ve eğitimi için Darülaceze, kız sanayi mektepleri, kız ıslahhaneleri ve kız darüleytamları gibi kurumlar açarak ve nizamnâmeler ilan ederek yoksul kızların yaşamına daha fazla müdahil olmuştur. Örneğin, Darülaceze'nin açıldığı 31 Ocak 1896 tarihinden itibaren *Tese'ülün Men'ine Dâir Nizamnâme* ve *Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi* yürürlüğe girerek, İstanbul'daki yoksul çocuklar ve dilencilerin kontrol edilmesi amaçlanmıştır (Yıldırım, 1996b: 15).

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslimler, cemaat sistemine göre örgütlendikleri için devlet, bu toplulukların sağlık, eğitim ve sosyal yardım gibi ihtiyaçlarının karşılanmasını genelde cemaatlere bırakmıştır (Yıldırım, 1996b: 8). 1856 Islahat Fermanı ile ise Gayrimüslim cemaatler, genel ve mesleki okul açmakta serbest bırakılmıştır (Gündüz, 2015: 69). Tanzimat ve Islahat Fermanı'nda yabancı öğretim kurumlarına ilişkin doğrudan bir hüküm yoktur. Zaten yabancıların okul açmaları, ancak fermanla gerçekleşmiştir. Yabancılar tarafından açılan özel okulların, genellikle kapitülasyonlar çerçevesinde faaliyet gösterdiklerini de hatırlatmak gerekir (Koçak, 1985: 486).

Misyonerlerin ve Gayrimüslim cemaatlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda açtığı eğitim kurumları içinde yetimhane işlevi gören okullar da vardır (Brown, 2007: 197-221). Bu okullarda verilen eğitim, Gayrimüslimlerin kafasında milliyetçilik ve rasyonalizm gibi fikirlerin oluşmasına neden olmuştur (Kılıçdağı, 2006: 66-67). Bu nedenle misyoner ve Gayrimüslim cemaatlerin açtığı okullar, II. Abdülhamid Dönemi'nin temel sorunu haline gelmiştir. Bu okulları denetim altına almak için bazı düzenlemeler yapılmıştır. 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi'nin 129. maddesi, bu kurumlarda öğretmenlik yapanların ve okutulacak ders kitaplarının Maarif nezaretince onaylanması gerektiğini içermektedir. Ayrıca 129. madde ile birlikte bu okulların açılması ruhsata tabi tutulmuştur (Koçak, 1985: 487). Bu okulların denetim altına alınmasının bir başka yolu, maârif meclislerinin kurulması olmuştur (Sovel,

2015: 133). Taşrada maârif meclislerinin kurulmasını içeren 23 Aralık 1881 tarihli raporda devletin, Gayrimüslim okullarını kontrol edebilmesi için iki yöntem önerilmiştir. Bu yöntemlerden ilki, bu mekteplerin ihtiyaçlarının mümkün olduğunca Maârif Nezareti tarafından karşılanması olmuştur. İkincisi ise kurumların etkin bir şekilde denetlenip, gözetim altında tutulması olmuştur (Somel, 2013: 24). Bu okulların denetimi için 1886'da *Milel-i Gayri Müslime ve Ecnebi Okulları Müfettişliği* kurulmuştur (Gündüz, 2015: 86-87).

Misyoner ve Gayrimüslim cemaat okullarına yönelik tedbirler bunlarla da sınırlı kalmamıştır. 15 Ağustos 1899'da Maârif ve Hariciye Nazırları tarafından II. Abdülhamid'e sunulmak üzere bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor, Acıbadem'de Ermeni yetim kız ve erkek çocukları için yapılması planlanan darüleytam ile ilgilidir. Nadir Özbek (1999a: 14-15) bu projeyi, misyoner yetimhanelerine karşılık, devlet tarafından açılan yetimhanelerde Ermeni yetimlerinin terbiye edilerek himaye edilmesi olarak yorumlamıştır. Misyonerlerin Ermeni yetimleri üzerindeki etkinliğini azaltmayı hedefleyen bu proje gerçekleşmemiştir. 1909 Adana Olayları'ndan sonra Adana'da açılan Darüleytam-ı Osmanî, Acıbadem'de Ermeni yetimler için açılması planlanan darüleytam projesine benzetilebilir. Çünkü 1909 Adana Olayları'ndan sonra açılan Darüleytam-ı Osmanî ile misyonerlerin ve Ermeni cemaatlerinin, Ermeni yetimlerin bakımını üstlenmelerinin önüne geçmek hedeflenmiştir³⁷. Bu da bir bakıma misyoner okullarının, Ermeni yetimleri üzerindeki gücünü kırmak ile alakalıdır.

Çalışmada yer alan “Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocuklarına Yönelik Yardım Faaliyetleri” başlığından oluşan üçüncü bölümde arşiv belgelerinde ve dönemin gazetelerinde yer alan, yoksulluğu ifade eden kavramlardan sadece kız çocuklarını anlamak için yararlanılmıştır. Bu kavramlar, kız çocuklarının yoksul ve yardıma muhtaç grupların içerisinde değerlendirilmesine sebep olmuştur. Bu bölümde yoksullara yapılan yardımlar üzerinden iki husus dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi, Osmanlı maliyesinin sıkıntılı durumuna rağmen geçimini sağlamaktan yoksun olan kişilerin bir kısmına, *muhtacin tertibinden* ya da *belediye sandıklarından* maaş vermesidir. İkincisi ise devletin, yoksullara yardım etme

³⁷ Ermeni yetimler ve Darüleytam-ı Osmanî için bkz. “Darüleytam-ı Osmanî Nizamnâme-i Esasiyyesi”, *Düstur*, Tertip 2, Cilt 4, s. 15-19.

görevlerinden bir kısmını, Şehremaneti'ne bırakması olmuştur. 1868'de oluşturulan *Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnâmesi* ile kör, dilsiz ve yetim çocukların terbiyesi ile fukara ve muhtacin hastanelerinin düzenlenmesi ve işe güce muktedir olmayan ihtiyaç sahiplerinin iâşesi gereği hastane, gurabahane ve sanayi mekteplerinin kurulması işleri Şehremaneti'nin görevleri arasında ifade edilmiştir (Ergin, 1995: 1617).

Devletin yoksullara maaş vermesi, merkezileşmenin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim Osmanlı Klasik Dönem'de yoksulların ihtiyacını, daha çok vakıfların karşılamaya çalıştığını hatırlatmak gerekir³⁸. Arşiv belgelerinde muhtacin tertibinden yoksullara verilen maaşlar, yoksulluk nedenleri hakkında fikir vermiştir. Bu bölümde, yoksul kız ve kadınların yazdıkları arzuhaller üzerinden yoksulluk ve yoksul kalma nedenleri araştırılmıştır.

Sokaklara terk edilen çocukların bakımını üstlenen ailelere devlet ve belediyeler tarafından yapılan maaş yardımı dikkat çekmiştir. Ancak arşivdeki belgelerde, Maliye Nezareti'nin ve belediyelerin verdiği maaşların miktarının ve süresinin değişkenlik gösterdiği fark edilmiştir. 1895 tarihli bir belge, sokaklara terk edilen çocuklara belediyelerin ne süreyle destek vereceği konusunda fikir vermiştir. Bu belgeye göre sütten kesilmemiş olarak sokaklarda, cami köşelerinde ve kabristan gibi yerlerde bulunan kimsesiz çocukların iâşe ve infâkları için belediye varidatından aylık 50 kuruş verilmekte olduğu ancak bunun kaç yaşına kadar verileceği hakkında kanunda açık bir ifade olmadığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra ikiz çocuklar için bu maaş süresinin erkek çocuklarında 20 yaşına kadar, kız çocuklarında ise evlenene kadar olduğu hatırlatılmıştır (BOA, ŞD: 782/23-7, 24 Eylül 1311/7 Ekim 1895). Belgede ikiz çocukların ailelerine verilen destek süresinin hatırlatılması, bu sürenin terk edilmiş çocukları himaye eden ailelere uygulanabileceği konusunda fikir vermiştir.

Bu bölümde ayrıca yoksul ve kimsesiz kız çocuklarına yönelik bazı cemiyetlerin yardım faaliyetleri, nizamnâmeler ve gazete haberleri üzerinden

³⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf uygulaması için bkz. Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı*, Cilt 5, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 34-43; Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devleti'nde İmareti", *Osmanlı*, Cilt 5, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 44-48.

incelenmiştir. Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda kız çocuklarına ve kadınlara yönelik birçok yardım cemiyeti kurulmuştur³⁹. Ancak tezde, bu cemiyetlerin hepsine değinmek mümkün olmamıştır. Çalışmada sadece Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Teali Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti, Mamulat-ı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, Biçki Yurdu, Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti, Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi, İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti, Saadet Mektepleri'ni kuran Beynelmilel Men-i Tese'ül Cemiyeti ve Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'ne yer verilmiştir. Çünkü bu cemiyetleri, kimsesiz kız çocukları için açılan birçok cemiyetten ayıran en önemli özellik, kimsesiz kızları hem himaye etmiş hem de onlara iş olanakları sağlamış olmalarıdır. Değinilen bu yardım cemiyetleri aynı zamanda bu kızların aile kurup nesiller yetiştirmelerini de hedeflemişlerdir. Bu amaç da kimsesiz ve yoksul kızların *ta'lim* ve *terbiyesi* sürecinin önemli bir parçası olmuştur.

Tezin son bölümü, “Sonuç” başlığından oluşmaktadır. Bu bölümde, tezin bölümleri ile ilgili değerlendirmelerin yapılarak, tezin toparlanması hedeflemiştir.

³⁹ Bu cemiyetler hakkında daha fazla bilgi için şu çalışmalara bkz. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, (2. Baskı), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991; Mehmet Ö. Alkan, “Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945”, *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, Der. Ahmet N. Yücekök-İlterTuran-Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998a, s. 45-73; Mehmet Ö. Alkan, “1856-1945 İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları”, *Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, Der. Ahmet N. Yücekök-İlterTuran-Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998b, s. 79-145; Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı'da Cemiyetler Çağı”, *Tarih ve Toplum*, Ekim 2003, Cilt 40, Sayı 238, s. 4-12; Nicole Van Os, “Müstehlik Değil Müstahsil: Osmanlı Müslüman Kadını ve Milli İktisat”, *Osmanlı*, Cilt 3, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 589-590; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s. 87-125.

1.3. Kavramlar Üzerine Bir Değerlendirme

Bu tezde yoksulluk, kız çocuklarını anlamak için kullanılmıştır. Ancak tezde, yoksul kız çocukları daha çok yoksul ve yardıma muhtaç grupların içerisinde incelenmiştir. Çünkü devlet, yoksulları *infâk-ı muhtacin*⁴⁰ olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda arşiv belgelerinde yoksulluğu ifade eden kavramların esnekliği dikkat çekmiştir. Nitekim arşiv belgelerinin önemli bir bölümünde yoksullar; *fakir, fukara, bikes, bivaye, biçare, biçaregân, yetim, yetime, eytam, aceze-i eytam, öksüz, kimsesiz, aceze-i bendegân, aceze-i nisvan, dûçar-ı fakir* kavramlarıyla ifade edilmişlerdir⁴¹. Yoksulların, içinde bulunduğu yoksunluğu anlatmak için ise *dûçar-ı sefalet, sefalete dûçar olmak, sefalet-i fevkalade, muhtaç-ı muavenet, zarûret-i fevkalade, hâl-i zarûret, fakr u ihtiyaç, ihtiyaç-ı zarûret* gibi kavramlar kullanılmıştır⁴².

Arşiv belgelerinde yoksulluğun çeşitli kavramlarla ifade edilmiş olması, tezde yoksulluk ile ilgili kullanılan kavramlar konusunda esnek davranılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda “bikes” ve “bivaye” kavramlarını, sadece bir tanımın içinde değerlendirmektense⁴³ kullanıldıkları belgelere göre değerlendirmek daha uygun olacaktır. Arşiv belgelerinde “bikes” ve “bivaye” kavramları, genel olarak anne ya da babalarının ölümüyle yoksul kalan çocuklar için kullanılmıştır. Örneğin Çorlu’ya bağlı Şahbaz karyesinde oturan Eyüb ve Saliha, birkaç sene önce anne ve babalarının vefatıyla “her türlü esbâk-ı maişetden mahrum bir halde kaldıklarından” ve bu yüzden kendilerinin idare ve iâşeye imkânlarının olmadığı gibi talim ve terbiyelerini

⁴⁰ Muhtaç olanları, yoksulları beslemek.

⁴¹ Bu kavramların geçtiği bazı belgeler için bkz. BOA, MF. MKT: 841/61-1, 14 Muharrem 1323/21 Mart 1905; BOA, DH. MKT: 315/77-1-2, 24 Teşrin-i Sani 1310/6 Aralık 1894; BOA, BEO: 1523/114186-1, 10 Temmuz 1316/24 Temmuz 1900; BOA, BEO: 2867/214961-1-1, 24 Haziran 1322/7 Temmuz 1906; BOA, DH. MKT: 2704/97-1, 16 Kanun-ı Evvel 1324/29 Aralık 1908; BOA, BEO: 292/21881-1-2, 29 Eylül 1309/10 Kasım 1893; BOA, BEO: 4653/348947-2, 16 Eylül 1336/16 Eylül 1920; BOA, BEO: 2633/197409-2, 14 Temmuz 1321/27 Temmuz 1905; BOA, MF. MKT: 1234/18-11, 5 Mayıs 1334/5 Mayıs 1918; BOA, DH. MKT: 1121/34-2-2, 19 Eylül 1322/3 Ekim 1906; BOA, A. MKT. UM: 179/76-1-1, 5 Cemaziyelevvel 1271/ 24 Ocak 1855; BOA, BEO: 491/36792-1-1, 26 Eylül 1310/8 Ekim 1894; BOA, BEO: 167/12500-1, 24 Şubat 1308/7 Mart 1893.

⁴² Bu kavramların geçtiği bazı belgeler için bkz. BOA, BEO: 496/37133-1-2, 3 Teşrin-i Evvel 1310/15 Ekim 1894; BOA, DH. MUİ: 116/25-1-1, 14 Temmuz 1326/27 Temmuz 1910; Vakıf, No. 787, 20 Kanun-ı Evvel 1293/1 Ocak 1878; BOA, MF. MKT: 1139/56-2, 25 Ağustos 1325/8 Eylül 1909; BOA, DH. İ. UM. EK: 42/37-2-1, 6 Teşrin-i Sani 1333/6 Kasım 1917; BOA, BEO: 1589/119153-1, 15 Teşrin-i Sani 1316/28 Kasım 1900; BOA, BEO: 515/38619-1-2, 3 Teşrin-i Sani 1310/15 Kasım 1894; BOA, BEO: 963/72184-1, 1 Haziran 1313/13 Haziran 1897; Basiret, No. 26, 25 Zilkade 1286/26 Şubat 1870.

⁴³ “Bikes”in sözlük anlamı kimsesiz ve çaresizdir (Devellioğlu, 2010: 116). “Bivaye”nin sözlük anlamı behresiz, nasipsiz, mahrumdur (Devellioğlu, 2010: 125).

sağlayacak bir gelirlerinin de olmadığından bahsederek, kendilerinin Darüşşafaka ve kız sanayi mekteplerine kabullerini talep etmişlerdir (BOA, BEO: 4056/304144-1, 13 Haziran 1328/26 Haziran 1912). Ancak çaresiz ya da mahrum olma durumu sadece ebeveynini kaybeden çocuklar için kullanılmamış, doğal afetler sonucu ortaya çıkan yoksulluk için de kullanılmıştır. Örneğin 1845 yılında Ankara'da oluşan kıtlık nedeniyle *bikes* ve *acezed*en perişan bir halde bir senedir sokak ve çarşılarında çıplak ve *açbiilaç* halde bulunan kız çocukları, bakılmak üzere tekke ve hanlara yerleştirilmiş, bunlara ayrıca elbise, çorba ve ekmek verilmiştir (BOA, A. MKT: 46/24-1, 21 Receb 1262/15 Temmuz 1846).

Nadir Özbek (2013: 49-50), Osmanlı İmparatorluğu'nda yoksulluğu, sürekliliği olan ve geçici olan yoksulluk olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu bağlamda Özbek, arşiv belgelerinde sıkça rastlanan *fakr u zarurete dûcâr olmak* kavramını, geçici ve beklenmedik durumlar sonucu ortaya çıkan yoksullukla ilişkilendirmiştir. Geçici yoksulluğa, ailenin geçimini sağlayan erkeğin ölümüyle birlikte karısı ve çocuklarının bir gelirden yoksun olması örnek verilebilir. Arşiv belgelerinde çok sık rastlanan *muhtacin* kavramı ise genellikle sürekliliği olan bir yoksulluğu ifade etmektedir. Geçimini kendi başına sağlaması mümkün olmayan ve bundan dolayı hayat boyu desteğe ihtiyacı olan kesimler bu kavramla ifade edilmiştir.

BÖLÜM II

YOKSUL ve KİMSESİZ KIZ ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ İÇİN AÇILAN MÜESSESELER

2.1. Kız Sanayi Mektepleri

2.1.1. Islahhaneler ve Sanayileşme Çabaları

Yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının eğitimi için açılan müesseselerden biri, sanayi mekteplerinin öncülleri niteliğinde olan ıslahhanelerdir. İmparatorlukta, ıslahhaneler ve sanayi mektepleri açılmadan önce sanayileşme çabaları doğrultusunda girişilen fabrikalaşma hareketi dikkat çekmektedir. Sanayileşme çabaları; İmparatorluğun, dünya ekonomisiyle bütünleşmeye çalıştığı 19. yüzyılda ivme kazanmıştır. III. Selim ve II. Mahmud Dönemi, sanayii teşebbüsleri özel sektörde küçük el zanaatları şeklinde oluşmuştur. Devlet sektörüne bağlı endüstri kuruluşları bu dönemde genellikle askeri amaçlı savunma sanayiye yönelik olmuştur (Seyitdanlıoğlu, 2012: 718). Sanayileşme çabaları, 1840-1850 yılları arasında ise devlet yatırımlarının ön planda olduğu fabrikalaşma hareketi ve Sultan Abdülaziz Dönemi'nde devletin sanayinin gelişmesi için oluşturduğu Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun faaliyetleri ile devam etmiştir (Martal, 1999: 279). Bu bağlamda 1840-1850 yılları arasında Veliefendi Basma Fabrikası, Balıkesir Aba İpliği Fabrikası, Zeytinburnu Demir Fabrikası, İzmir Kâğıt Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası, Boğaziçi Çini Fabrikası açılmıştır (Martal, 1999: 281).

İmparatorlukta 1840-1850 yılları arasında fabrikalar açılmış olsa bile bu tarihler arasında sanayi mektepleri yaygınlaşmamıştır. İmparatorluğun sanayileşmesinde önemli rolü olan Ohannes Dadyan, 1848 yılında bir sanayi mektebinin, Zeytinburnu Fabrikası'nın merkezinde açılması için girişimlerde bulunmuştur. Dadyan Efendi, 1848'de fabrikalara teknik eleman sağlamak amacıyla Zeytinburnu'nda ilk sanayi mektebi binasını açmışsa da bu mektep uzun ömürlü olmamıştır (Sakaoğlu, 2003: 78). Dadyan'ın oğlu ve yeğeni bu mektepte öğretmenlik ve mektep müdürlüğü yapmıştır. Riyâziye (Matematik), Kimya, Jeoloji, Madeniyyat,

Resim, Nafia mühendisliği derslerinin mektebin öğrencilerine verilmesi amaçlanmıştır. Ancak mektep için toplanan öğrencilerin bursları ödenemeyince öğrenciler dağıtılmış ve mektepte eğitim olmamıştır (Ergin, 1977: 627-628).

İstanbul’da bir sanayi mektebi açma girişimleri devam ettiği sırada, Midhat Paşa “*ıslahhane*” adını verdiği projeyi gerçekleştirmiştir. 1861’de Niş’e vali olarak atanan Midhat Paşa, anılarında bölgede asayiş ve emniyet sorununun arttığını, Müslüman ve Hristiyan kimsesiz ve yetim çocukların *şurada burada sürünüp telef olduklarını* yazmıştır (Kocahanoğlu, 1997: 34, 48-49). Buna engel olmak için Midhat Paşa, Niş’te anne, baba ve akrabası olmayan ve bakes kalan, fakir ve biçare olan 5-13 yaşları arasındaki Müslüman ve Hristiyan çocukların *ta’lim* ve *terbiyeleri* için sanayi mekteplerinin öncüsü kabul edilen ıslahhaneyi açmıştır (BOA, A. MKT. MHM: 302/67-1, 1 Muharrem 1281/6 Haziran 1864). Bu okulların, ilk olarak Balkanlar’da açılmış olması aslında tesadüf değildir. Tanzimat hareketinin, bölgedeki köylülerin hayatında doğrudan iyileşmeler getirmesi amaçlanmıştır. Ancak mahalli meclislere, toprak sahipleri girmiş ve iltizam sistemini, kendi çıkarlarını zedeleyeceği için kaldırmamışlardır. Bunun sonucunda ise köylü ayaklanmaları meydana gelmiştir (Ortaylı, 2015: 136-137). İlber Ortaylı’ya göre (2015: 136-137); özellikle Balkan Slavlarının bulunduğu bölgelerdeki köylü ayaklanmaları, ulusalcı hareketlere dönüşme yeteneğine sahip olmuş ve bir siyasal bilinç de doğurmuştur. Balkanların şiddetli isyanları yaşadığı böyle bir dönemde, bölgenin ıslahı için Midhat Paşa Niş’e vali olarak atanmıştır. Niş’te görev yaptığı süre içerisinde bölgeye yollar ve köprüler yaptıran Midhat Paşa, vilayet genelinde güvenliği de sağlamıştır (Çetinsaya ve Buzpınar, 2005: 8). Midhat Paşa ayrıca köylü isyanlarının önüne geçebilmek için köylüye borç vermeye dayanan *Memleket Sandıkları* (Menafî/Yardım Sandıkları)’nı da kurmuştur (Kocahanoğlu: 1997: 49).

Midhat Paşa, bölgedeki ayaklanmaların önüne geçebilmek için bu icraatları hayata geçirdikten sonra bölge güvenliğini sağlayabilmek amacıyla sokaklarda başıboş dolaşan kimsesiz ve yetim çocuklar sorununa odaklanmıştır. Midhat Paşa’nın, Silistire, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Tuna vilayet valiliğindeki ilk icraatı ıslahhane projesini gerçekleştirmek olmuştur. Bu bağlamda Midhat Paşa’nın bölgedeki amacı vilayette iyi ve modern bir okul sistemi

kurmaya çalışarak, Bulgar çocuklarının okumak üzere Rusya'ya⁴⁴ gitmelerinin önüne geçmek olmuştur (Davison, 1986: 162). Bununla Bulgar çocuklarının, Rus ve “panslavist” ideallerin etkisinde kalmalarının önlenmesi hedeflenmiştir. Midhat Paşa bu amaçla bölgede birçok mektep açıp, Müslüman ve Gayrimüslim çocukların bu mekteplerde birlikte okumalarını sağlamıştır⁴⁵. Bu, aynı zamanda Tanzimat Dönemi'nin önemli bir özelliği olan Osmanlıcılık ideolojisine de hizmet etmektedir. Nitekim Midhat Paşa'nın açtığı ıslahhanelerde bölgedeki Bulgar ve Türklerin birlikte eğitim almasının sağlanması, Osmanlıcılık ideolojisinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Somel, 2015: 112). Böylece Osmanlıcılık ideolojisinin eğitim kanadındaki en belirgin göstergesi olan ve 1868'de kurulan *Mektebi Sultani*'den önce açılan ıslahhaneler, Gayrimüslim ve Müslüman öğrencilerin bir arada eğitim almasını sağlamıştır. Tuna vilayetindeki yoksul Türk ve Bulgar çocuklarının bir arada okumalarını hedefleyen *ıslahhane* projesi, modern Bulgar okullarına alternatif olarak ortaya çıkmış olsa bile Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasının önüne geçememiştir (Şimşir, 1989: LIX).

Bu okulların Balkan coğrafyasında açılmasının bir başka nedeni Kırım Savaşı (1853-1856) boyunca Balkanlara yapılan Çerkez ve Tatar göçleridir (Karpas, 2003: 15). Bu göçlerle birlikte Balkanlarda kimsesiz, yetim ve öksüz kalmış yardıma muhtaç çocuk sorunu ortaya çıkmıştır. Midhat Paşa, Niş'te inşa ettirdiği ıslahhane ile hem ebeveyni ve akrabası olmayan çocukların hem de bîkes ve fakir çocukların, bir sanat eğitimi ile burada *edep* ve *ahlâk* tahsiliyle birlikte kötü şeylerden uzak tutulmalarını amaçlamıştır. Bu çocukların, 6-7 ay zarfında edep ve ahlak tahsiliyle beraber okuyup öğrendikleri terzilik ve kunduracılık gibi sanatlarda eğitildikleri anlaşıncı halk tarafından da ıslahhaneye destek verilmiştir. Niş İslahhanesi'nde, Müslüman ve Hristiyan yetim çocuklarının mevcudu elliye geçmiş ve ıslahhanenin

⁴⁴ Ruslar, 1835 yılından itibaren Bulgar çocuklarının eğitiminde etkili olmaya başlamışlardır. Ruslar, bir taraftan modern Bulgar eğitimin temellerinin atılmasına yardımcı olurken, diğer taraftan Odesa, Mikolayiv ve Kişinev gibi Rus şehirlerinde Bulgar çocuklarını ücretsiz okutan mektepler açmışlardır (Şimşir, 1989: XXXIX-LIX).

⁴⁵ Midhat Paşa ıslahhane projesini gerçekleştirmeden önce Tuna vilayetindeki Türk-Bulgar okullarını birleştirip karma okullar açmayı hedeflemiştir. Bu projeye göre Tuna'daki tüm eğitim kurumları sıbyan mektepleri, rüşdiyeler, idadiler ve sultaniler olmak üzere dört dereceye ayrılacaktı. Sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerde Türk-Bulgar çocukları ayrı ayrı okuyacak ve kendi dilleriyle eğitim görecektirdi, idadi ve sultanilerde ise Türk-Bulgar okulları birleştirilerek karma bir okul oluşturulacak ve eğitim dili Fransızca ile Türkçe olacaktı. Fakat Midhat Paşa'nın bu projesi, bölgede uygulanamamıştır (Şimşir, 1989: LIX).

öğrenci almaya kapasitesi kalmamıştır. Dolayısıyla başka mahallere de ıslahhane yaptırmak üzere arz olunan 50. 000 kuruşluk yardımla birlikte kimsesiz çocuk ve yetimlerin *iskân, ta'lim ve terbiyesi* için ıslahhane inşa edilmeye başlanmıştır (BOA, A. MKT. MHM: 302/67-1, 1 Muharrem 1281/6 Haziran 1864).

Bekir Koç'a göre (2007: 115); Midhat Paşa'ya Niş'te bir ıslahhane açma fikrini veren şey, Midhat Paşa'nın 1858 yılında Paris, Londra, Viyana ve Brüksel'e yaptığı altı aylık seyahat sırasında, ıslahhanelere benzer kurumları görmüş olmasıdır. Nitekim ıslahhanelerin açılmasına neden olan şey, yoksul ve kimsesiz çocuk sorununa bir çözüm üretme gayesi ile birlikte aynı zamanda sanayileşme çabalarıdır. ıslahhanelerde öğrencilere verilen dersler bu kurumların, hem öğrencileri sanayiye hazırlayıp bir meslek sahibi edindirme hem de onları hayata hazırlama ve topluma kazandırma amacı taşıdığını göstermektedir. Nitekim öğrencilere terzilik, kunduracılık, debbağlık, mürettiblik (matbaada yazı işleri) ve dokumacılık gibi sanat dersleri ile birlikte ("ıslahhanelere Dair Nizamnâme", *Düstur*, Tertib 1, Cilt 2: 280); Elifba, Amme ve Tebareke cüzleri ve icabına göre Mushafîşerif, İlmihâl, Risâle-i Ahlâk, Edebiyat, Sülûs, Rikâ ve Matematik derslerinin de verilmiş olması (Ergin, 1977: 628) bunun bir göstergesidir.

Niş'ten sonra Rusçuk ve Sofya'da da birer ıslahhane yaptırılarak, ıslahhanelerde çocukların nasıl *ta'lim ve terbiye* edileceğini içeren bir nizamnâme Midhat Paşa tarafından hazırlanmıştır (Kocahanoğlu, 1997: 52). Bu nizamnâme, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; ıslahhanelere alınacak etfâl ve eytâmın kabul edilme koşullarını, bunların göreceklere derslerin derecesini içerirken, ikinci bölüm; ıslahhane idaresinin nasıl olacağını ve ıslahhanenin gelir ve masraflarının nasıl planlanacağını içermektedir. Son bölüm ise öğrencilerin görevleri ve görevlerini yerine getirmeyen öğrencilere karşı nasıl bir yol izleneceğini içermektedir ("ıslahhanelere Dair Nizamnâme", *Düstur*, Tertib 1, Cilt 2: 277-295). Nizamnâmede en dikkat çeken nokta; görevlerini yerine getirmeyen öğrenciler için yapılacak muameleyi içeren son bölümdür. Bu bölüm dikkatli bir şekilde incelendiğinde ıslahhanede bir düzen ve disiplin sisteminin oluşturulmaya çalışılmış olması muhtemeldir. Nizamnâmenin 33. maddesi bu açıdan fikir verebilir:

Islahhanede her sabah çan çalındığı anda çocukların kâffesi uykudan kalkarak ve yataklarını düzelderek İslâm çocukları derhâl abdest alub sabah namazını kılacak ve Hıristiyan çocukları dâhi ayin ve mezhepleri üzere i'bâdet edecekler. Ve onun akabinde her koğuşdan nöbetçi olan çocuklardan birisi veya ikisi koğuşun pencerelerini ve kapularını açub koğuşu güzelce süpürerek ve destileri doldurub hazırlayarak mevsim-i şitâ ise sobasını dahi emr olunduğu hâlde yakacaktır. Bu işleri görmeyen yani sabahleyin çan çalındığı ve uykudan uyandırıldığı halde kalkmayan ve i'bâdetde gevşek davranub söz dinlemeyen ve nöbetçi iken koğuşu süpürmekden ve ona müteallik işleri görmekten imtinâ' ve istinkâf eyleyen çocuğun ilk def'aki kusuru kendüsüne bağışlanub ikinci def'asında yine vuku' bulur ise hakkında bir günlük ve üçüncü def'asında iki günlük dördüncü def'asında üç günlük riyazet cezasıyla hükm olunacak ve tekrar etdikçe ol-çocuk ilânihaye bu vechle ceza görecektir ("Islahhanelere Dair Nizamnâme", Düstur, Tertib 1, Cilt 2: 288-289).

Nizamnâmenin bu maddesinden, ıslahhanede eğitim gören çocuklara sadece mesleğe yönelik bir eğitim verilmediği, aynı zamanda onların burada terbiye ve disiplin altına alınmaya çalışıldığı yorumu çıkarılabilir. Bu bağlamda ıslahhanelerin işlevleriyle ilgili arşiv belgelerinde geçen *ta'lim*, *terbiye* ve *ıslâh* kelimelerinin sadece maârif anlamı taşımadığı, bu kelimelerden aynı zamanda kontrol etme ve disiplin altına alma anlamlarının da çıkarılabileceği düşünülebilir. Midhat Paşa'nın hazırladığı bu nizamnâme bir bütün olarak incelendiğinde, nizamnâmede öğrencilerin terbiye edilerek disiplin altına alınması amacı çok ağır basmaktadır. Ayrıca öğrenciler arasında disiplin amacıyla bir hiyerarşi kurulmuş olması da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda nizamnâmenin 11. maddesine bakmakta yarar vardır:

...beş sınıfdan her birinin san'atda ve derslerinde ilerlemiş olanlardan ve hüsn-ü âdab ve ahlâk sahibi bulunanlardan on neferde birisi çavuş ve biri dahi çavuş vekili tayin olunub bunlar ıslahhâne müdürleri marifetiyle intihab edilir... çocukların yatıp kalkması ve derslerine ve sanatlarına devam etmesi ve elbiselerinin muhafazası ve taharet ve nezâfeti çavuşlar ile çavuş vekillerinden suâl olunur.... ("Islahhanelere Dair Nizamnâme", Düstur, Tertib 1, Cilt 2: 280).

Nizamnâmenin 32. maddesi ise 11. maddeyi pekiştirici bir nitelik taşımaktadır. Bu maddede, öğrencilerin çavuşlar ve çavuş vekillerinin, çavuşlar ve çavuş vekillerinin ise zabıta müdürleriyle muavinleri olan kâtiplerin emri altında bulundukları belirtilmiştir ("Islahhanelere Dair Nizamnâme", Düstur, Tertib 1, Cilt 2: 288). Nizamnâmenin 7. maddesi ise ıslahhanelerin bir hapishane işlevi taşıyıp taşımadığı konusunda hayli ilginç fikirler vermektedir:

Her hangi sınıf ve mezhebde olur ise olsun ıslahhaneye alınan çocuk ibtida vusulünde defter-i mahsûsuna kayd olunarak ıslahhânenin bidayet-i küşadından itibaren kaçınıcı adet ise ol numeroya yazılarak elbisesine dâhi ol numero konulur. Yeni alınan çocuk birdenbire mevcut şakirdânın yanına konmayıp hamamda tathir edildikten sonra tahsis olunan odada eski elbisesi çıkarılarak mücerred elbise verilir.... (“Islahhanelere Dair Nizamnâme”, Düstur, Tertib 1, Cilt 2: 279).

Nizamnâmenin 7. maddesinde, ıslahhaneye kaydolan öğrenciye numara verilmesi ve bu numaranın öğrenciye verilen üniformanın üstüne de yazılması, ilk başta öğrenci dışarıda kaybolursa rahat bulunsun diye yapılmış bir uygulama olarak düşünülebilir. Ancak nizamnâmenin 28. maddesi, uygulamanın bununla alakalı olmadığını göstermektedir. Çünkü ıslahhanedeki öğrencilere teneffüs izni verildiğinde, bu öğrencilerin uygun yerlerde gezdirilmeleri sağlanırken, üniformalarıyla sokağa çıkmaları yasaklanmıştır. Çocuklar dışarıda gezdirilirken fes, setri, potur veya pantolon giydirilmesi gerektiği bildirilmiştir (“Islahhanelere Dair Nizamnâme”, Düstur, Tertib 1, Cilt 2: 287).

Kızlar için bir ıslahhane fikrinin ortaya çıkmasında ise sokaklarda başıboş gezen erkek çocuklarının *ta’lim ve terbiye ile sefaletten kurtarılması* için açılan ıslahhanelerin (BOA, İ. MVL: 584/26270-2-1, 24 Teşrin-i Evvel 1283/5 Kasım 1867) başarısının tetikleyici olduğu açıktır. Nitekim 1867 yılına ait bir belge, bunu doğrular niteliktedir:

...İslâm ve Hristiyan’dan her nev’i aceze ve fukarânın ve hususuyla Tatar ve Çerkes muhâcirlerinin etfâl ve eytamı kabul olunarak bunların tedris-i ulûm ve ta’lim-i sanâyi’ ile terbiye olunmakda olduklarından sâye-i ihsân-vâye-i hazret-i padişâhide aceze-i etfâl ve eytamın zukûru bu tarik ile kurtarılmış ise de inâsdan olan eytâm için henüz böyle bir mahal-i ma’iyyet olmamağla eğerçi kasabalarda ve hususuyla muhâcirin içinde öyle bîkes ve bivâye kalmış olan yetimler erbâb-ı hayr ve hamîyyetden şuna buna verilmekde ve bu suretle geçindirilmekde ise de ekserisine ve tahsis-i a’zasında noksan olan biçarelere mahal bulunamayarak kaldıklarından bunlar için dâhi inâs ıslahhaneleri yapılması pek lazım olduğuna.... (BOA, İ. MVL: 584/26270-1, 16 Teşrin-i Evvel 1283/28 Ekim 1867).

Kız ıslahhanelerinin açılması ve yaygınlaşmasında, İmparatorluğa yapılan muhacir göçünün etkisiyle beraber kimsesiz çocuk sorunun artması da etkili olmuştur (BOA, İ. MVL: 584/26270-1, 16 Teşrin-i Evvel 1283/28 Ekim 1867). Osmanlı bürokratları tarafından kimsesiz erkek çocukları nasıl “suç işlemeye meyilli” (BOA,

A. MKT. MHM: 302/67-1, 1 Muharrem 1281/6 Haziran 1864) kişiler olarak ifade edildiyse, kimsesiz kız çocukları da “tehlikeli kişiler” olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda sokaklardaki muhacir ve kimsesiz kızların, eğitilmedikleri takdirde İstanbul’da bir takım “*ef’al-i gayr-ı marziyat*” (kabul edilemez olaylar) meydana gelebileceğinden söz edilmiştir (BOA, Y. PRK. KOM: 4/29, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883). “*Ef’al-i gayr-ı marziyattan*” kastedilen nedir? Muhtemelen bu endişe, bu kız çocuklarının eğitilmedikleri takdirde “uygunsuz kişilerin” eline düşebilir olmaları ile ilgilidir. Bu bağlamda kız çocuklarının himaye edilmeleri önemli bir meseledir. Aslında bu mesele, bütün Osmanlı coğrafyasındaki kimsesiz çocuklar için önemli bir meseledir. Örneğin Beyrut’un Sayfî Mahallesi’nde oturan Yusuf el-Abd, Humuslu Abdülfettah ve Mehmed Subhi bin Abd’in genç çocukları fuhşa teşvik ettikleri anlaşıncı Beyrut Divân-ı Harb-i Örfisince, ceza kanununun 201. maddesine göre bir sene hapislerine karar verilmiştir (BOA, DH. H: 21-1/24-3-1, 26 Nisan 1328/9 Mayıs 1912). Bunun yanı sıra bir himaye altında olup da kaçırılıp, umumhaneye satılan kız çocuklarına da rastlanmıştır. 1887 yılına ait bir kayıta Tativla’da (İstanbul) Hacı Ahmed Mahallesi’nde oturan Angeliko’nun 14 yaşındaki kızı Mariye’yi, terzi Yanko kaçırıp Mariyana’nın umumhanesine götürüp, cinsel saldırıda bulunmuş ve Mariye’yi 20 liraya buraya satmıştır. Umumhane sahibi Mariyana da, Mariye’yi 5 liraya başka bir umumhaneye satmıştır. Neticede Mariye, zabıta tarafından bu umumhaneden alınmış ve soruşturma başlatılarak firari olan terzi Yanko hakkında arama başlatılmıştır (BOA, Y. PRK. ŞH: 2/61-1, 8 Kanun-ı Sani 1302/20 Ocak 1887).

“*Ef’al-i gayr-ı marziyatı*” önlemek için devletin, kız çocuklarına yönelik ıslahhane ve sanayi mektebi tarzındaki okulları açtığı muhakkaktır. Nitekim Nazan Maksudyan (2011: 494), itaat ve itaatsizlik sınırlarının yeniden tanımlandığı kentsel alanda ıslahhanelerin açılmasının, yeni düzen ve disiplin kavramlarıyla yakından ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Maksudyan, ıslahhanelerin yalnızca suç işlemiş çocuklar için açılmadığını belirterek, bu kurumların açılmasının asıl amacının “Osmanlı yetimlerinin eğitim koşullarını iyileştirmek” olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Maksudyan (2014: 81), ıslahhanelerin açılmasında, korumasız çocuk ve gençlerin disiplin altına alınması ile kentsel alanın yeniden yapılandırılması arasında doğrudan bir bağ kurmuştur. Aslında bu bağ, arşiv

belgelerinde bu çocukların durumunu anlatmak için sık sık kullanılan “ötede berüde işsiz güçsüz dolaşmakda olan bir takım çocuklar” (BOA, İ. MF: 8/29-2-1, 25 Ağustos 1318/7 Eylül 1902) cümlesinde de kendini göstermektedir. Arşiv belgelerinde, ötede beride işsiz güçsüz dolaşan çocuklardan sadece suçlu çocukların kastedilmediği açıktır. Yani asıl mesele “suçlu çocuk sorunu” değil de “kimsesiz çocuk sorunu”dur. Dolayısıyla ıslahhanelere sadece suç işlemiş çocuklar alınmamıştır. Islahhanelere kabul edilen çocuklar, suç işlemiş çocuklar olmakla birlikte yetim, öksüz ve ebeveynleri hayatta olmasına rağmen bakılamayacak durumda olan çocuklardır.

2.1.2. Kız Sanayi Mektebi

Tanzimat Dönemi’ne kadar kızların eğitimi basit düzeyde olan ve dini eğitim veren sıbyan mektepleri tarafından karşılanmıştır. Ancak kız çocuklarının birçoğunun sıbyan mekteplerine gittiğini düşünmek doğru olmaz. Bununla birlikte sıbyan mekteplerine giden kızlar da, mektebin öğretmenleri genellikle erkek olduğu için aileleri tarafından mektepten alınmıştır (Erdem, 2013b: 21). Tanzimat Dönemi’nde, kız çocuklarının eğitimi ile ilgili yenilikler ortaya çıkmıştır. Sıbyan mektepleri düzenlenerek, 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnâmesi ile ilkokula, 7-11 yaşları arasındaki kızların gitme zorunluluğu getirilmiştir (Aydın, 1999: 225). Kızlara meslek edindirmeyi amaçlayan okullar ise yine Tanzimat Dönemi’nde kurulmuştur. Bu doğrultuda 1842’de Tıbhâne-i Âmire’ye bağlı olarak bir ebe okulu açılmıştır (Somet, 2000: 224). 1870 yılında kız rüşdiyeleri ve sıbyan mekteplerine bayan öğretmenler yetiştirmek amacıyla Darülmuallimat açılmıştır (Akyüz, 2011: 182). Meşrutiyet Dönemi’nde ise İnas Darülfünunu, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Amelî İnas Ticaret Şubesi açılmış ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi’nde kızlara yönelik sağlık ve hastabakıcılık eğitimi verilmiştir (Oktar, 1998b: 42-43).

Mesleki ve teknik eğitimden önce kızlar için ilköğretimin üzerinde olan rüşdiye mektepleri ise 1859’da Cağaloğlu’ndaki Cevri Kalfa Okulu’nun kız rüşdiyesine dönüştürülmesiyle açılmıştır (Tekeli, 1985: 472). İlk kız rüşdiyesinin açılmasının ardından 1862’de, Takvim-i Vekâyi’de kızların eğitim meselesi ile ilgili şunlar yazılmıştır: “Devleti mâmûr kılacak biricik yol genel eğitimin

yaygınlaşmasıdır... Eğitim nimetinden kız-erkek herkes yararlanmalıdır. Ailesini mutlu edecek kadın, din ve dünyasını bilmelidir. Kızların eğitimi ana ve babanın borcudur” (Sakaoğlu, 1985: s. 479’daki alıntı). 1840 ve 1850’li yıllarda kızlar için modern eğitim kurumlarının açılması gündeme geldiğinde ise kızların eğitimi destekleyen unsur, onların bir evin çekip çevrilmesindeki ve genç kuşakların dini ve ahlaki değerlerle yetiştirilmesindeki rolleri olmuştur (Somel, 2015: 233).

Sakaoğlu’na göre (2003: 79), kızlar ve kadınlar için ilk mesleki eğitim, Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi’nde verilen el işi kurslarıdır. Kızlara yönelik bir sanayi mektebi ise 1869’da Yedikule’deki eski Baruthane binasında açılmıştır. Mektebin açılmasındaki amaç, Tophane-i Amire idaresinde olan Yedikule’deki fabrikalarda kızların çalıştırılarak askere sargı bezi ve çamaşır dikilmesinin sağlanması olmuştur (Ergin, 1977: 686). Bu okul 1883 yılında, sevk ve idareden kaynaklanan sorunlar nedeniyle Sultanahmet civarındaki Güngörmez mahallesine taşınmıştır. Açıldığı tarih olan 1869’da 50 öğrencisi olan bu kız sanayi mektebi, 1883’te Güngörmez mahallesine taşındığında öğrenci sayısı olarak 80’i geçmiştir (Öztürk, 2005: 238).

Üsküdar, Aksaray ve Cağaloğlu’nda olmak üzere İstanbul’da üç tane daha kız sanayi mektebi açılmıştır (Sakaoğlu, 2003: 79). Üsküdar Kız Sanayi Mektebi’nin açılması, İstanbul’un Anadolu yakasında kız sanayi mektebinin bulunmaması ile alakalıdır. Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, 8 Ekim 1890 tarihli II. Abdülhamid’in iradesiyle açılmıştır (Öztürk, 2005: 239). İstanbul’daki kız sanayi mekteplerinin 1884’te ilan edilen nizamnâmesinin 1. maddesinde, kız sanayi mekteplerinin “Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Nezareti’nin taht-ı idaresinde bulunmak üzere etfâl-i inâsın iktisâb-ı hüner ve malumât eylemeleri” amacıyla açıldığı belirtilmektedir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). Bu nizamnâme; İstanbul’da kurulan Kız Sanayi Mektebi’nin kuruluş amacıyla beraber mektebin idaresi, mektebe hangi şartlarda öğrencinin alınacağı, mektebin eğitim süresi ve okutulacak dersleri, öğrencilerin yeme-içme ve giyinmelerine dair devletin yapacağı yardımlar ve mektepte uygulanacak ödül-ceza sistemi gibi konuları da içermektedir. İstanbul’daki kız sanayi mektebinin 1869’da açılması, ancak nizamnâmesinin 1884’te kaleme alınması, bu süre zarfında kız sanayi mekteplerinin geçici talimatnâmelerle ve kız rüşdiyelerinin ders programlarıyla idare edilmiş olabileceğini göstermektedir. Her ne

kadar 1884'te ilan edilen bu nizamnâme, İstanbul'daki kız sanayi mektebi için hazırlanmış olsa bile (BOA, İ. ŞD: 68/4014-3-1, 5 Mayıs 1300/17 Mayıs 1884), başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun diğer kız sanayi mekteplerinde de esas alınmış olması muhtemeldir.

Kız sanayi mekteplerinin açılma sürecinde bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntıların başında bina bulma sorunu gelmektedir. Bu sorun, devletin metruk binaları tamir ettirmesiyle ve bazı binaları *istimlâk* (satın alarak kamulaştırma) ya da *isticar* (kiralayarak) ettirmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Örneğin Laleli'de bir kadının tasarrufunda bulunan konak, kız sanayi mektebi açılmak üzere Şehremaneti tarafından satın alınmıştır (BOA, BEO: 455/34105-1-2, 2 Ağustos 1310/14 Ağustos 1894). Kız sanayi mektebi açmaya elverişli olmayan binaların kiralandığı veya satın alındığı durumlar da olmuştur. Nitekim 1908 yılına ait bir belgede, Üsküdar'da Doğancılar'da kız sanayi mektebi için kiralanın konağın, mektebe elverişli olmadığı anlaşılınca çözüm olarak konağa dört oda daha inşa ettirmek düşünülmüştür. Ancak bundan vazgeçilerek Evkâf-ı Hümayun Müfettişliği müsteşarlarından Seki Bey'in konağında yapılan muayene sonucu, konağın mevki ve genişlik itibarıyla mektebin, 750 lira kira bedeliyle buraya nakledilmesine karar verilmiştir (BOA, BEO: 3323/249159-2, 12 Mayıs 1324/25 Mayıs 1908). Bir başka belgede ise Yedikule'de açılmış olan ilk kız sanayi mektebinin, Sultanahmed civarındaki Mahmud bin Ayaz Paşa Konağı kiralanarak, buraya nakledilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, İ. DH: 889/70780-1, 26 Mayıs 1299/7 Haziran 1883).

Kız sanayi mekteplerinin açılmasında ve işlevlerindeki devamlılığında ihtiyaç duyulan maddi finansmanlar ise bazı yöntemlerle çözümlenmeye çalışılmıştır. İlk ve en çok başvurulan yöntemlerden biri iâne (yardım) toplanması olmuştur. Bu tip uygulamalar, Midhat Paşa'nın ıslahhane ve sanayi mekteplerine sağladığı finansman çözümleriyle benzerlik göstermiştir. Midhat Paşa, Tuna'da ıslahhane açtığında bu eğitim kurumunun devamlılığını sağlamak için bireysel yardımlar yoluyla bağış toplamış ve bölgedeki han, hane, otel, dükkân ve gayrimenkullerden aldığı kira gelirlerini ıslahhanelere aktarmıştır (Yıldırım, 2013: 30). Ayrıca Midhat Paşa, Selanik'teki valiliği sırasında buradaki çocukların sanayi tahsilleri ve eğitimleri için bir sanayi mektebi açılmasını istemiş ve mektebin açılması için toplanan yardım

paralarını kaydetmek için bir defter oluşturmuştur. Midhat Paşa, mektep için yüz adet Osmanlı lirası bağış yapmıştır (Basiret; No. 1100, 18 Şevval 1290/9 Aralık 1873). Midhat Paşa'nın, ıslahhanelerin işlevlerini sürdürebilmesi için bulduğu bir başka finansman kaynağı ise ıslahhanede üretilen malların satışından elde edilecek gelirler olmuştur (Koç, 2006: 187). 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi ile eğitim kurumlarının finansmanları yasal bir zemine oturtulmuştur. Bu gelirlerin finansal kaynaklarının Midhat Paşa'nın bulduğu çözüm yollarıyla benzerlik göstermesi dikkat çekmektedir. Nizamnâme'de eğitim finansmanları şöyle sıralanmıştır: Devlet bütçesinden ayrılan para (tahsisat-ı miriye), halkın vereceği yardımlar, vakıf gelirlerinden alınacak para (tahsisat-ı vakfiye), diğer yardımlar (iânât-ı müteferrika), lise ve yüksek okul talebelerinden alınacak ücret ve para cezaları (Kodaman, 1980: 243).

II. Abdülhamid döneminde ise daha önce ıslahhane ve mekteplere yapılan yardımlar konusunda söylem değişikliği dikkat çekmektedir. Bu söylem değişikliği kendini, *atiyye-i seniyye* ifadesinde bulur. *Atiyye-i seniyye* tertibi, Tanzimat Dönemi bütçelerinde saray denetiminde kullanılan önemli bir masraf kalemidir. Ancak *atiyye-i seniyye* tertibi, önceki yıllardan farklı olarak II. Abdülhamid Dönemi'nde; sultanın, yoksulların koruyucusu olduğunu güçlendirmek için daha sık kullanılır olmuştur (Özbek, 1999/2000: 119). 1889 yılına ait bir belgede gündüzlü kız sanayi mektebine, Hazine-i Hassa-i Şahane'den *atiye-i seniyye* olarak her sene iki bin kuruş verilmekte olduğu belirtilmiştir (BOA, MF. MKT: 105/85-1, 14 Kanun-ı Sani 1304/26 Ocak 1889). Bu bağlamda da II. Abdülhamid Dönemi'nde hazineden, kız sanayi mektebine her sene yapılan yardımlar *atiyye-i seniyye* olarak sunulmuştur.

Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'ne göre mektebin gelir ve masrafları, her üç ayda bir tablo oluşturularak müdür ve başkâtip tarafından mühürlenip, genel müdüre onaylatıldıktan sonra ilgili nezarete gönderilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2 ve 68/4014-2-3, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). Bu bağlamda ayrıca yatılı ve gündüzlü kız sanayi mektebine gerekli olan cihaz, alet, edevat ve eşyanın ücreti nezaret veznesine yatırılarak mektepte nelerin, ne kadara alındığına dair defter düzenlenmiştir (BOA, MF. MKT: 1060/68-1, 14 Nisan 1324/27 Nisan 1908). Kız sanayi mektebi masrafları, Midhat Paşa'nın ıslahhanelere kaynak bulmak için

yararlandığı vilayet bütçeleri tarafından da karşılanmıştır. Nitekim 1913'te Dersâdet ve Üsküdar gündüzlü kız sanayi mekteplerinin birleştirilmesiyle altı aylık masraf olan yetmiş bin kuruş, vilayetin 1913 senesi husus-ı bütçesinden karşılanmıştır (BOA, İ. DUİT: 84/67-5, 1 Zilhicce 1331/1 Kasım 1913). Bir yıl sonra ise Üsküdar Kız Sanayi Mektebi tekrar açılarak okul, ilk ve orta öğretim düzeyinde dokuz sınıflı olarak düzenlenmiştir. Ancak 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin ilk kısmı, müstakil bir okul haline getirilerek başka yere taşınmıştır. Böylece Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, yalnız orta kısımdan ibaret kalmıştır (Öztürk, 2005: 240). Belirli dönemlerde kız sanayi mekteplerinin devamlılığı için vilayet bütçesinden yardım gönderilse bile bu yardımlar yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul vilayet bütçesinin yetersizliği nedeniyle Maârif Nezareti Celilesi'ne, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin varlığını devam ettirmesi konusunda zor durumda olunduğu, bununla birlikte mektebin eğitime devam etmesi gerektiği yazılmıştır (BOA, BEO: 4666/349890-1, 2 Kanun-ı Evvel 1336/2 Aralık 1920). 1920'de İstanbul Valiliği Tedrisât-ı İbtidâiyye Meclisi, zaten ilköğretim için toplanan verginin, orta dereceli bir okula sarf edilmesinin doğru olmadığını belirterek, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin kapatılmasına karar vermiştir. Okulun müdürü Fatma Zekiye Hanım ile öğretmenler, okulun kapanmaması için Maarif Nezareti'ne başvurmuşlardır. Maarif Nezareti, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin, Üsküdar İnas Sultanisi adıyla kendisine bağlı olarak açık kalmasını sağlamıştır (Öztürk, 2005: 240).

2.1.2.1. Kız Sanayi Mekteplerine Kabul - Kayıt Süreci

Açılan kız sanayi mektepleri her şeyden evvel kimsesiz çocuk sorununa çözüm üretebilmek için ortaya çıkmıştır. Bu mekteplerin, İstanbul dışında da açılmış olması, mektebe karşı talebin fazla olduğuna işaret etmektedir. Nitekim kız sanayi mekteplerinin, bir süre sonra kendi içinde nehâri (gündüzlü) ve leyli (yatılı) olarak ikiye ayrılması (BOA, İ. ŞD: 68/4014-3-1, 5 Mayıs 1300/17 Mayıs 1884), mektebe kayıt olmak isteyen öğrencilerin sayısının fazla olduğunun bir göstergesidir. Mektebin bu şekilde ikiye ayrılmasında, fukara evladının ve yetimelerin sefaletten kurtarılması amacı taşındığı belirtilmiştir:

...esasen nehâri olarak te'sis ve küşâd olunmuş olduğu halde tâlibâtın gerek ta'allümce gerek iktisâb-ı san'atca daha ziyade istifade

etmeleri ve bu vesile ile zuafâ-yı tebaa kızlarıyla yetimelerin sâye-i merhamet-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhide infâk ve iksâlarıyla sefâletten kurtarılmalari zımnında fukarâ evlâdından ve yetimelerden alınmak üzere ellisinin leyli ve ellisinin dahi nehâri i'tibarıyla mektebin leyliye tahviline.... (BOA, İ. ŞD: 68/4014-3-1, 5 Mayıs 1300/17 Mayıs 1884).

Nizamnâme'de de belirtildiği gibi kız sanayi mektebi, yatılı ve gündüzlü olarak ikiye ayrılmış olup yatılı şubesinin mevcudunun yetmiş beşi, gündüzlü şubesinin mevcudunun ise yüz yirmi beşi geçmeyeceği belirtilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). Kız sanayi mekteplerine talebin fazla olması, arzuhalde de kendini göstermektedir. Örneğin 1892'de kimsesiz ve yetim olan üç kız çocuğunun, kız sanayi mektebine kabul edilmesi için arzuhal yazan bir annenin bu talebi reddedilmiştir (BOA, MF. MKT: 145/16-1, 29 Haziran 1308/11 Temmuz 1892). Bir başka belgede ise kız sanayi mektebinin yatılı kısmında yer kalmadığı için Lofça ve Tırnova muhacirlerinden iki kız çocuğunun mektebe kabul edilemeyeceği bildirilmiştir (BOA, MF. MKT: 181/66-1, 9 Eylül 1309/21 Eylül 1893).

Aslında kız sanayi mektebinin gündüzlü ve yatılı olarak ikiye ayrılması, muhacirleri ve korumasız durumda kalan kız çocuklarını ücretsiz olarak bir yere yerleştirme amacından da kaynaklanmaktadır. Nitekim mektebin yatılı kısmı ücretsizdir. Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nin 6. maddesinde, mektebin yatılı kısmının sadece yetimelere mahsus olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte mektebe kaydolmak için başvuran kızların, yetime ve bivâye olduklarına dair güvenilir üç kişinin onayıyla birlikte mahalle imamı ve muhtarları tarafından verilecek bir evrak ile bunu kanıtlayabilecekleri belirtilmiştir:

Dâhili şubesi, münhasıran yetimelere mahsustur. Bunların mektebe kabul ve kaydı yetime ve bi-vâye olduklarına dâir mu'teberândan üç zâtın dâhi taht-ı tasdiklerinde olarak mahallesi imam ve muhtârânı tarafından verilmiş bir ilmühaber ibrâz etmelerine mevkûfdur (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884).

Arşiv belgelerindeki arzuhallere göre, kız sanayi mektebinin yatılı kısmına talep daha fazla olmuştur. Bunların içinde yetim olmayıp, kız sanayi mektebinin yatılı kısmına (muhtemelen ücretsiz olduğu için) kaydolmak isteyenler bile vardır. Nitekim 1894 yılına ait bir belgede, Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nin 6. maddesine göre mektebin yatılı kısmının sadece yetimler için olduğu belirtilerek

Şevket Efendi'nin kızının kız sanayi mektebinin yatılı kısmına kaydedilemeyeceği bildirilmiştir (BOA, MF. MKT: 226/25-1, 30 Ağustos 1310/11 Eylül 1894). Dersaâdet Kız Sanayi Mektebi'nin yatılı kısmına, olağanüstü durumlar nedeniyle İstanbul dışından yetim kız çocukları da kaydedilmek istenmiştir. 1909 Adana Olayları sonucu, bölgede birçok kız çocuğu yetim kalmıştır. Bunun üzerine Dersaâdet Kız Sanayi Mektebi'ne 7-12 yaşları arasında *bikes* ve *muhtaç-ı muâvenet* olan beş Müslüman ve on Ermeni kızın yatılı olarak kayıtlarının yapılacağı Adana Maârif Müdürlüğü ile Ermeni Patrikhanesi'ne bildirilmiş ancak bu konuda bir cevap alınamamıştır (BOA, MF. MKT: 1139/56-2, 25 Ağustos 1325/8 Eylül 1909).

Kız sanayi mekteplerine kimsesiz çocukların dışında zaman zaman şehit çocukları da kabul edilmiştir. 1900 yılına ait bir belgede Asakir-i Şahane mülazımlarından Necip Efendi'nin şehit olduğu ve iki kızının yatılı kız sanayi mektebine kabul edildikleri belirtilmiştir (BOA, BEO: 1740/130463-1, 18 Teşrin-i Evvel 1317/31 Ekim 1901). Bu belgeden de hareketle cephe ardında bırakılan kadın ve çocuklar “savaş yoksulları” (Özbek: 1999/2000: 128) olarak kategorize edilebilirler.

Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nin 6. maddesi gereğince mektebin yatılı kısmına sadece yetimelerin alınması konusunda mektep yönetimi titiz davranmıştır. Bununla birlikte yetim olup da mektebin yatılı kısmında yaşanan yer sıkıntısından dolayı mektebin gündüzlü kısmına kaydolan birçok kız çocuğu mevcuttur. Bu bağlamda 1888 yılına ait bir belgede Şaziye, Şeyda ve Hüsniye isimli kızların, ileride yer açıldığında mektebin yatılı kısmına nakledilmek üzere şimdilik mektebin gündüzlü kısmına kaydedildiği vurgulanmıştır (BOA, MF. MKT: 103/65-1, 7 Teşrin-i Sani 1304/19 Kasım 1888). Mektebin gündüzlü kısmından yatılı kısmına nakil talebinde bulunan öğrenciler de vardır. Nitekim 1893 yılına ait belgede kız sanayi mektebi öğrencilerinden Fîtnat'ın mektebin gündüzlü kısmından yatılı kısmına nakil talebinde bulunmuş olması, bu örneklerden sadece bir tanesidir (BOA, MF. MKT: 159/136-1, 18 Kanun-ı Sani 1308/30 Ocak 1893). İmparatorluğun bazı şehirlerinde kız mektebi olmadığı için yakın şehirlerdeki yatılı kız sanayi mekteplerine de kimsesiz kız çocuklarının müracaat ettikleri olmuştur. Halep'te kimsesiz kız çocuklarını kaydedecek yatılı kız sanat mektebi bulunmadığı için Adana Yatılı Kız

Sanayi Mektebi'ne müracaat edilmiş olması bunun bir göstergesidir (BOA, MF. MKT: 1227/90-1, 2 Temmuz 1333/2 Temmuz 1917).

Kız sanayi mekteplerinde kurum içi (gündüzlüden yatılıya geçme) nakiller olmakla birlikte çeşitli kurumlardan da nakiller söz konusu olmuştur. Nakil talep eden kurumların başında Darülaceze gelmektedir. Örneğin 1901 yılına ait bir belgede Darülaceze'de bulunan kırk üç Müslüman yetimeden on beşinin Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne kabulü talep edilmiştir (BOA, DH. MKT: 2470/100-1, 25 Mart 1317/7 Nisan 1901). Haseki Nisa Hastanesi'ne bağlı acezehâne kalan ve aynı zamanda kız sanayi mektebinin gündüzlü kısmında eğitimine devam eden iki yetim kız çocuğu, her gün mektep ve acezehâne arasında gidip gelmelerini gerekçe göstererek kız sanayi mektebinin yatılı kısmına kaydolmayı talep etmiştir (BOA, MF. MKT: 160/154-1, 26 Kanun-ı Sani 1308/7 Şubat 1893). Bu iki yetim kız çocuğundan biri, mektebin yatılı kısmına kabul edilmiştir (BOA, MF. MKT: 162/102-1, 27 Şubat 1308/11 Mart 1893). Kız sanayi mektepleri, Darülaceze'nin dışında dulhâne ve eytamhânelerde bulunan kız çocuklarını da nakil yoluyla bünyesine almıştır. Bu bağlamda Gülhane'de bulunan dulhâne ve eytamhânenin kapatılması sonucu on iki kız çocuğu, kız sanayi mektebinin yatılı kısmına kabul edilmiş ve sekiz kız çocuğunun daha mektebe kabul edileceği belirtilmiştir (BOA, MF. MKT: 280/20-1, 24 Ağustos 1311/5 Eylül 1895). 1908 yılında hem kız sanayi mektebine kaydedilen yetime sayısı hem de mektebe; darülaceze, dulhâne ve darüleytâm gibi kurumlardan gelen nakil sayısı artmış olmalı ki Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne artık Darülaceze'deki yetimelerin kabulünün mümkün olamayacağı Maârif Nezareti'nden bildirilmiştir (BOA, DH. MKT: 2682/13-2, 24 Teşrin-i Sani 1324/7 Aralık 1908).

Kız sanayi mektepleri yoksul ve kimsesiz kız çocukları için açılmış olsa bile bu mektebe, maddi durumu iyi olan öğrencilerin de kaydedildiği olmuştur. Yetim çocukların kabul edildiği yatılı Kız Sanayi Mektebi'ne, iki taksitle verilmek üzere senevî on beş lira ücretle; gündüzlü kısmına ise iki taksitle verilmek üzere senevî yedi buçuk lira ücretle öğrenci kayıt ve kabul edileceğinin bildirilmesi bunu destekler niteliktedir (BOA, İ. MF: 10/55-2, 8 Temmuz 1320/21 Kasım 1904). Sibirya'dan İstanbul'a *ta'lim* ve *terbiye* için gelen iki kız çocuğunun Dersaadet Kız Sanayi

Mektebi'ne birinin ücretli, diğerinin ücretsiz kabul edilmesi talebiyle Maârif Nezareti'ne müracaat edilmesi de mektebe sadece yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının alınmadığını göstermektedir (BOA, BEO: 3653/273962-1, 12 Teşrin-i Evvel 1325/25 Ekim 1909).

Kız sanayi mektebi öğrencilerine, mektep yönetimi tarafından yiyecek ve giyecek de verilmiştir. Yatılı şubesindeki kızlara sabah ve akşam olmak üzere mektepçe yemek verileceği ayrıca iki sene müddetle kullanmaları için biri yazlık diğeri kışlık olmak üzere iki tane başörtüsü (yeldirme) ve senede altı çift çorap, iki çift ayakkabı, dört kat çamaşır ve iki kat elbise ile bir kat iş elbisesi ve demirbaş olarak döşek bir karyola ile bir fanila ve yorgan verileceği belirtilmiştir. Mektebin gündüzlü şubesinde okuyan kız öğrenciler için ise yalnız sabahları yemek verilmiştir. Mektebin gündüzlü kısmında bulunan fakir öğrencilere ise biri yazlık ve diğeri kışlık olmak üzere iki sene müddetle kullanmaları için iki tane başörtüsü (yeldirme) ile senede dört çift çorap ve iki çift ayakkabı verilmiştir. Ayrıca mektepte hali vakti yerinde olan (zi-kudret) öğrenciler de başörtüsü (yeldirme) ve ayakkabı giymeye mecbur tutulmuşlardır (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). Bu uygulama, öğrencilerin üniforma üzerinden disiplin altına alınmaya çalışılmasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bunların yanı sıra mektep öğrencilerine kitap, kalem ve kâğıt gibi kırtasiye ve sanayi âlât ve edevâtı mektep idaresi tarafından verilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884).

Kız sanayi mektebi öğrencilerine, Dersaâdet Emniyet Sandığı tarafından burs olarak yorumlanabilecek gündelik de verilmiştir. Birinci sınıfta elinden iş gelen öğrencilere yirmi, ikinci sınıftakilere kırk, üçüncü sınıftakilere altmış, dördüncü sınıftakilere seksen ve beşinci sınıftakilere yüz para gündelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu gündeliğin yarısının ay başında, diğer yarısının ise öğrenciler şehadetnâme aldıklarında üç ayda bir kere verilmek üzere Dersaadet Emniyet Sandığı'na yatırılması planlanmıştır (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-3, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884).

Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nde, bu mekteplere kabul edilecek kız çocuklarının yaşının sekizden küçük, ondan büyük olmaması gerektiği belirtilmiştir. (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). Örneğin Nisa Hastanesine

bağlı acezehanede kalan yetimelerden her sene birinin yatılı Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne nakli söz konusu olmuştur. Bu nakiller sırasında acezehanede kalan ve gündüzlü kız sanayi mektebine devam eden Münire, Feride, Saide, Emine ve Hayriye'nin mektebin yatılı kısmına nakil talep etmelerinde bile bu yaş şartı dikkate alınmıştır (BOA, MF. MKT: 226/29-2, 5 Eylül 1310/17 Eylül 1894). Ancak Nizamnâme'de bu yaş aralığı belirtilse bile bu konuda biraz esnek davranılmış olması muhtemeldir. Özellikle Darülaceze'den kız sanayi mekteplerine yapılan öğrenci nakilleri sırasında bu esneklik dikkat çekmektedir. 1900'de Darülaceze'de bulunan yetim kızlardan münasip miktarının, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne yatılı olarak kabul edileceği belirtilmiş ve bunlar hakkında ayrıntılı bilgi talep edilmiştir (BOA, DH. MKT: 2442/125-1, 13 Kanun-ı Evvel 1316/26 Aralık 1900). Darülaceze'de bulunan bu yetim kızların ayrıntılı bilgileri (yaşı, mezhebi, memleketleri) Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne gönderilmiştir (BOA, DH. DACZ: 4/9-1, 27 Kanun-ı Evvel 1316/9 Ocak 1901). Bu bilgilerde yetim kızların birçoğunun muhacir olması dikkat çekmektedir. Ayrıca bu bilgilerde 14-15 yaşlarında kızların olması, kız sanayi mekteplerine öğrenci kabulünde yaş sınırı konusunda esnek davranıldığını da göstermektedir (BOA, DH. DACZ: 4/9-3, 27 Kanun-ı Evvel 1316/9 Ocak 1901).

Kız sanayi mekteplerine *ilel-i müzmine* (hastalıklı) olanların alınmayacağı belirtilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). Ayrıca mektepteki öğrencilerin sağlığına önem verilmiştir. Nitekim 1894 yılına ait bir belgede yatılı ve gündüzlü Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ile Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nde mevcut olan 439 öğrencinin Aşı Nizamnâmesi'ne göre aşılınmaları için aşı memurları gönderileceği belirtilmiştir (BOA, MF. MKT: 237/2-1, 18 Teşrin-i Evvel 1310/30 Ekim 1894). 1908 tarihli bir belgede ise gündüzlü kız sanayi mektebi öğrencilerinin aşılandığı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT: 1034/45-1, 27 Kanun-ı Evvel 1323/9 Ocak 1908). Mektepte temizliğe sağlık açısından dikkat edilmiştir. Bu bağlamda 1893'te yatılı kız sanayi mektebi öğrencilerinden birinin ishal nedeniyle öldüğüne dair haberler çıktığında, bu haberin asılsız olduğu ve mektepte gereken sıhhi tedbirlerin alındığı mektep yönetimi tarafından belirtilmiştir (BOA, MF. MKT: 181/48-1, 6 Eylül 1309/18 Eylül 1893). 1908'de ise temizliğe dikkat etmediği için bazı öğrencilerde iltihap oluşması nedeniyle aşıcı ikaz edilmiştir. Ayrıca aşısı

yapılmamış öğrenciler için çiçek aşısı yapılması kararlaştırılmıştır (BOA, MF. MKT: 1060/65-2, 20 Mayıs 1324/2 Haziran 1908). Mektepte hasta olan öğrenciler için ise Tıbbiye-i Mülkiye Eczanesi'nden ilaç verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak 1897 yılına ait bir belgede yatılı kız sanayi mektebi öğrencilerinden hasta olanların ilaç talebi, Tıbbiye-i Mülkiye Eczanesi tarafından ilaç kalmadığı bahanesiyle geri çevrilmiştir. Öğrencilerin ilaçlarını alabilmesi için işlem başlatılmıştır (BOA, MF. MKT: 370/41-1, 16 Eylül 1313/28 Eylül 1897).

İstanbul'a yapılan yoğun göçler, şehirde salgın hastalıkların da artmasına neden olmuştur. Bu durumu göz önünde bulunduran yetkililer, mekteplere yönelik tedbirler almaya çalışmıştır. Eğer mektepte hastalığı olan öğrenciler tespit edilirse duruma göre on veya on beş gün mekteplerin tatil edilmesi tavsiyesinde bulunulmuştur. Bir başka tavsiye ise hastalıktan korunmak için mekteplerdeki bütün talebelerin yatılı olarak kalmasına izin verilmesi ve sadece gündüzlü olan mekteplerin bir müddet tatil edilmesi şeklinde olmuştur (BOA, MF. MKT: 249/4-1, 15 Eylül 1309/27 Eylül 1893). Örneğin; Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, 1900 yılında kızamık salgınından dolayı tatil edilmiştir (BOA, MF. MKT: 1126/59-3, 11 Mayıs 1325/24 Mayıs 1900).

2.1.2.2. Kız Sanayi Mekteplerinde Eğitim ve İdare

1840 ve 1850 yılları arasında kızlar için modern eğitim kurumları açılması gündeme geldiğinde, kızların eğitimini destekleyen unsurlar, kadınların bir evin çekip çevrilmesindeki rolü ile geleceğin nesillerini yetiştirmedeki rolleri üzerine olmuştur (Somel, 2015: 233). Bu bağlamda kızlar için ortaöğretim düzeyinde açılan kız rüşdiyelerinin ders programında, ev içi düzene yönelik derslerin yer alması dikkat çekmektedir. Kız rüşdiyelerinde Mebadi-i Ulum-ı Diniyye, Lisân-ı Osmanî Kavaîd, Arapça ve Farsça Gramer, Tarih, Coğrafya, Aritmetik, Tahrir, Seçmeli Edebi Parçalar, Müzik, Tedbir-i Menzil (ev idaresi), Dikiş, Nakış dersleri verilmektedir (Özalp ve Ataüenal, 1977: 555).

Hem kız rüşdiyelerinin hem de kız sanayi mekteplerinin ders programında görülen benzerlik, *saray eğitimi* ve *konak eğitiminde* de söz konusudur. Peki, saray ve konak eğitimden kastedilen nedir? Tanzimat Dönemi'nden itibaren varlıklı ailelerin konaklarında, özel öğretmenler vasıtasıyla eğitim alarak şair, yazar ve

entelektüel kadınlar yetişmiştir. Bu konaklarda varlıklı ailelerin kızları felsefe, tarih, matematik ve hukuk dersleri almışlardır (Göbenli, 2000: 36). Bu eğitimi alanlar içerisinde Ahmed Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye Hanım ve Emine Semiye Hanım ile Şair Nigar Hanım da vardır. Aynı zamanda bunlar, Osmanlı toplumunun ilk kadın entelektüelleri olarak da dikkat çekmektedir. *Saray eğitimi*nden burada kastedilen ise saraydaki cariyelerin eğitimidir. Saraydaki cariyelerin birçoğu saraya hizmet görmek amacıyla alındığından dolayı kısa bir eğitimden sonra çamaşır, hamam külhanları, kiler, sofrası gibi genel hizmetleri yapmışlardır. Bunlardan güzel ve zeki olanları ise koğuşlarda kalfa kadınların vasıtasıyla okuma-yazma, nakış, müzik aleti çalmak, raks etmek gibi eğitimlerden geçirilmişlerdir (Aydüz, 2008: 144-145). Saray eğitimi ile kastedilen şey aynı zamanda Osmanlı hanedanlığındaki kız çocuklarının da eğitimidir. Örneğin Sultan Abdülmecid'in kızı Refia Sultan, özel öğretmenler ile sarayda Elifba, Amme, Piyano, Farsça, İmlâ, Güzel Yazı ve Hatt dersleri almıştır (Akyıldız, 1998: 11-18).

Elif Ekin Akşit (2012: 75, 87) kız sanayi mekteplerindeki eğitimi, saray ve konak eğitiminin kamusal alana taşınması olarak yorumlamıştır. Ona göre kız sanayi mektepleri, bu bağlamda alt sınıf Müslüman kızlarının yaygın eğitimine yönelik bir proje olarak değerlendirilmiştir. Kız sanayi mekteplerinin ders programında ev idaresi ve ev içi düzene yönelik dersler bulunmaktadır. Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'ne göre mektebin eğitim süresi 5 sene olup, mektepte Usul-i Cedîde vechile Elifbâ, Kur'ân-ı Kerim, Akâid-i Dinniyye, Risâle-i Ahlâk, Yazı, Muhtasar Kavâ'id-i Osmaniye, Yazı ve İmlâ, Muhtasâr-ı İlm-i Hesab, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Malumât-ı Nafi'a, Yazı ve İnşa, İlm-i Tedbir-i Menzil (ev idaresi), Hıfz-ı Sıhhat, Dikiş, El Örmesi, Nakış, Kasnak, Resim, Kanave, Biçim, Çiçek, Dikişin envâ'ı, Biçmek envâ'ı dersleri okutulmuştur. Bununla birlikte öğrencilere, el işi dersleri sırasında "sûzeni", "oya" ve "yazma" gibi kadınlara mahsus olan *sanayi-i kadîme-i Osmaniyye* gösterilmiştir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıftaki öğrencilere ise piyano ve musiki-i Osmanî dersi verilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884).

Kız sanayi mektebine kabul edilen kızların büyük bir kısmı okuma yazma bilmemektedir. Dolayısıyla mektepte sadece mesleğe yönelik değil, okuma-yazma ve kültüre yönelik dersler de verilmiştir. 1900’de kız sanayi mekteplerinin eğitim süresi 7 seneye çıkartılırken, ders programına; Arapça, Farsça, Dürûs-ı Eşya, Hesap ve Hendese dersleri eklenmiştir. Daha önce de programda yer alan el işi dersi ise içerik olarak; dikiş, nakış, halı dokumacılığı, biçki, bez dokumacılığı olarak genişletilmiş ve aşçılık, tatlıcılık dersleri programa eklenmiştir (Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiyye, 1316: 435-452). Kız Sanayi Mektebi’nde öğrenciler, derslere sabahın erken saatlerinde başlamış ve öğle yemeğinden sonra icra edecekleri sanat derslerini almışlardır. Dersler; kışın günde dört saati, yazın ise günde beş saati geçmeyecek şekilde verilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884).

Kız sanayi mekteplerindeki öğrenciler, aldığı el işi derslerini pratiğe dönüştürmüştür. Dışarıda üretilen Saray-ı Hümayûn mefruşat eşyasının, daha iyi olması için İstanbul Kız Sanayi Mektebi’nde üretilmesine karar verilmesi bunu göstermektedir (BOA, MF. MKT: 113/83-1, 19 Teşrin-i Evvel 1305/31 Ekim 1889). Yine başka bir örnekte Darülhayr Mektebi öğrencileri için don, gömlek ve mintan dikilmesi istenmiş; kız sanayi mektebi öğrencileri bunların 1676 adedini dikip teslim etmişse de 1324 adedinin teslim edilmediği anlaşılmış ve bunun üzerine Darülhayr öğrencilerinin çamaşırsız kaldığı belirtilerek, çamaşırların geri kalanının teslimi için kız sanayi mektebine başvurulmuştur (BOA, MF. MKT: 837/48-1, 17 Şubat 1320/2 Mart 1905).

Kız sanayi mekteplerinde imal edilecek ürünlerden iplik, yün, tiftik gibi hammaddeler dışarıdan alınmıştır. Örneğin 1909 yılına ait bir belgede Karabet Hamamcıyan, Asakir-i Şahane’ye fes püskülü imal etmeleri için yatılı kız sanayi mektebine verdiği yün ipliğin tutarı olan 46. 943 kuruş sim mecidiyeden 20 kuruş alacağını alamamış ve bunu belirten arzuhal yazmıştır. Sonuç olarak Hamamcıyan’a, alacağı para ile birlikte bunun faizi ve mahkeme masraflarının ödenmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MF. MKT: 796/33-3, 15 Kanun-ı Sani 1324/28 Ocak 1909). Kız sanayi mektebinde bulunan bazı hammadde ürünleri, işlenmesi için başka fabrikalara gönderilmiştir. 1897’de kız sanayi mektebinde halı dokunmak üzere

alınan kırk kıyye tiftiğin bir an evvel yıkanıp bükülmesi gerektiği için Feshâne-i Âmire Fabrikası'na gönderildiği belirtilmiştir (BOA, MF. MKT: 360/42-1, 24 Haziran 1313/6 Temmuz 1897).

İmparatorluktaki sergi faaliyetlerine kız sanayi mektebi öğrencileri de katılmıştır. Örneğin 1890'da Mabeyn'de düzenlenen sergide, yatılı ve gündüzlü okuyan kız sanayi mektebi öğrencilerinin ürünleri de yer almıştır (BOA, MF. MKT: 116/135-1, 20 Mart 1306/1 Nisan 1890). Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli zamanlarda katıldığı yurt dışı sergilerinde de kız sanayi mektebi öğrencilerinin ürünlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda 1905'te Paris'te düzenlenecek olan uluslararası kadın el işleri mamulü dantel, nakış ve resim sergisi için kız sanayi mektebi öğrencilerinden eşya imal etmeleri istenmiştir (BEO, MF. MKT: 851/7-1-2, 28 Mart 1321/10 Nisan 1905).

Kız sanayi mekteplerinde her sene Mayıs'ın on beşinde dersler tatil olunarak genel bir sınav yapılmıştır. Sınavlar, nezaretçe tayin edilen heyet-i mümeyyize huzurunda muallim ve muallimler tarafından değerlendirilmiştir. Genel sınavı birinci ve ikinci olarak bitiren öğrencilere *nişâne-i tahsin* olmak üzere münasip bir hediye verilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). Mektebi bitiren öğrencilere şehâdetnâme verilmiş, genel sınavı geçen ve başarılı olan öğrencilerin ise bir üst sınıfa geçmeleri sağlanmıştır. Her sınıftan birinci, ikinci ve üçüncü olan öğrencilere mükâfat olarak münasip birer hediye verilmesi kararlaştırılmıştır. Yine *ibrâz-ı ehliyet* (yeterlilik) ve gayret eden öğrencilere müdürîyetten tahsin ve aferin varakaları verilerek, bunlardan yirmi adet toplayanlara mektep malumatından münasip bir hediye verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-3, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884).

Kız sanayi mekteplerinde, eğitimi tamamlamadan ayrılan öğrenciler de olmuştur. Yetimelerin kız sanayi mekteplerinden ayrılma süreci hakkında nizamnâmede yer verilen 11. madde, bir tazminat olarak yorumlanabilir. Buna göre, mektebin yatılı bölümünde okuyan öğrencilerden velisi veya akrabası olup da, bunlar eğitimleri tamamlanmadan mektepten çıkarılırlarsa, yatılı öğrencilerin velilerinden

senevî 12 lira öğrenim ücreti alınacağı belirtilmiştir. Mektebi bırakmak isteyen gündüz sınıfına mensup öğrencilerin velisinden ise yalnızca 6 lira alınacağı belirtilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). Örneğin; 1894-1895 eğitim yılında Dersaadet Yatılı Kız Sanayi Mektebi'nden ayrılan öğrenci sayısı 76'dır. Ayrıca 14 öğrenci diploma almıştır. Ders yılı sonuna kadar yeni kaydedilen öğrenci sayısı ise 89'dur. Geçen yıldan gelen öğrenci sayısı 171'dir⁴⁶.

Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nde ödül sistemi detaylı bir şekilde açıklanmış olsa bile ceza sistemi ile ilgili, Islahhanelere Dair Nizâmname'ye göre detaya girilmeden yapılan açıklamaların olması dikkat çekmektedir⁴⁷. Nizamnamenin 22. maddesine göre öğrencilerin ilk olarak riyazet (nefsi kırma/aç bırakma) cezası, ikinci olarak izinsiz bırakılma (odaya kapatma/dışarı çıkmaya izni vermeme) cezası, üçüncü olarak hapis cezası ve dördüncü olarak tard (uzaklaştırma) cezası alacağı belirtilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-3, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). Ancak öğrencilerin hangi hareketler sonucu ceza alacağı nizamnamede belirtilmemiştir. Bununla birlikte 1900 yılına ait bir belgede, İzzet Ağa'nın kızlarından Naciye, yatılı kız sanayi mektebinde *hilâf-ı şer'-i hareket* (kötü hareket) etmiş ve bu kötü hareketi günden güne artarak devam etmiştir. Bu yüzden mektep yönetimi Naciye'nin kaydını silmiştir (BOA, MF. MKT: 533/2-1, 12 Teşrin-i Evvel 1316/25 Ekim 1900). Kaydı silinen Naciye'nin daha sonra velisine teslim edilmek üzere Zaptiye Nezareti aracılığıyla memleketine gönderilmesine karar verilmiştir (BOA, MF. MKT: 533/2-3, 19 Teşrin-i Evvel 1316/1 Kasım 1900). Bu belgede Naciye'nin yaptığı husus,

⁴⁶ 1894-1895 eğitim yılına ait İstanbul'daki üç kız sanayi mektebinin öğrenci sayıları ve 1913-1914 eğitim yılının Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ndeki öğrenci sayıları için bkz. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, Cilt 6, 2000, s. 51 ve 235.

⁴⁷ Islahhanelere Dair Nizamname'de ceza sistemi ayrıntılı bir şekilde açıklanırken, Kız Sanayi Mektebi Nizamnamesi'nde ceza sistemine yüzeysel olarak bir maddede yer verilmiş olması bir hayli ilginçtir. Bunun yanı sıra Islahhanelere Dair Nizamname ile Dersaadet Sanayi Mektebi Nizamnamesi'ni Midhat Paşa kaleme almıştır. Bu iki nizamnamede de öğrencilerin terbiye ve disiplin altına alınmaları hakkında ve öğrencilerin bazı görevlerini yerine getirmedikleri takdirde ne gibi yaptırımların olacağına dair ceza sistemine çok geniş yer verilmiştir (Özellikle Islahhanelere Dair Nizamname'de). 1884'te çıkartılan Kız Sanayi Mektebi Nizamnamesi'nde, bunların bir madde ile yüzeysel olarak geçilmesi, bu nizamnameyi Midhat Paşa'nın hazırlamadığı izlenimini vermektedir. Zaten Midhat Paşa 1881'de Tai'fe sürgün edilmiş, 1884 yılında ise sürgündeyken vefat etmiştir. (Dersaadet Sanayi Mektebi Nizamnamesi için bkz. *Düstur*, Tertip 1, Cilt 2, s. 258-267), (Islahhanelere Dair Nizamname için bkz. *Düstur*, Tertip 1, Cilt 2: 277-295), (Kız Sanayi Mektebi Nizamnamesi için bkz. İ. ŞD: 68/4014-2-2, 68/4014-2-3).

“*hilâf-ı şer’-i hareket*” olarak tanımlanmış ancak bu kötü hareketin ne olduğu konusunda bir bilgi verilmemiştir.

Kız sanayi mektebinin genel idaresi 1884’teki nizamnâmeye göre erkeklere mahsus Dersaadet Sanayi Mektebi Müdürlüğü’ne, yatılı ve gündüzlü idaresi ise Ticaret ve Sinaât Nezâreti tarafından memur bir müdüre bırakılmıştır. Müdür ve erkek-kadın öğretmenlerin ve mektebin bütün memur ve personelinin vazifeleri ve maaşları, bağlı olduğu nezaretin kararnâmesi ile şekillendirilmiştir (BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884). 1886’da ise Kız Sanayi Mektebi’nin idaresinin bir eğitim kurumu olması nedeniyle Maârif Nezâreti’ne bağlanması kararlaştırılmıştır (BOA, İ. MMS: 87/3736-4, 18 Kanun-ı Evvel 1302/30 Aralık 1886).

Mektep personelinin öğrencilere nasıl davranması gerektiği, nizamnâmede yer almasa bile bu konuda ipucu verebilecek bazı olaylar arşiv belgelerine yansımıştır. Örneğin yatılı kız sanayi mektebi öğrencilerinden Naciye’ye mektebin hademelerinden İsmail tecavüz teşebbüsünde bulunmuştur. Bu olaydan sonra hademe İsmail, mektepten kovulmuş ve hakkında hüküm verilinceye kadar gözaltında tutulmak üzere Bâb-ı Zabtiye’ye gönderilmiştir (BOA, MK. MKT: 520/34-1, 26 Temmuz 1316/8 Ağustos 1900). Bu olay, devletin açtığı kız sanayi mekteplerinde, kızların namusunun korunmasına önem verdiğini göstermektedir. Ancak mekteplerde kızlara yönelik dayak ve tecavüz gibi şiddet olayları, arşiv belgelerine çok da yansımamıştır. Ayrıca o dönem için Osmanlı eğitiminde “dayağın” normal karşılandığını⁴⁸ da unutmamak gerekir. Bununla birlikte arşiv belgelerinde kızlara yönelik bu gibi şiddet olaylarına rastlanmaması, bu olayların yaşanmadığı anlamına da gelmemektedir.

Kız sanayi mekteplerinde idari olarak karşılaşılan en büyük sorun diğer modern okullarda da yaşanan öğretmen sıkıntısı olmuştur. Kadın öğretmen sıkıntısını

⁴⁸ Örneğin Tefik Sağlam dayağın, Osmanlı eğitiminde normal olduğunu: “*dayağa öylesine alışmıştı ki, dövmeleyen bir hocaya sınıf kahkaha ile gülüyordu*” sözleriyle ifade etmiştir (Gündüz, 2016: 274). Osmanlı eğitiminde disiplin ve cezalandırma için bkz. Mustafa Gündüz, *Maâriften Eğitime*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016, s. 245-281.

gidermek amacıyla 1870'te Darülmuallimat açılmış olsa bile, okul ilk mezunlarını 1873'te verdiği için kız sanayi mektebinin öğretmen açığına geçici çözümler üretilmiştir. Bu çözümlerden birisi; diğer mektepler için de uygulanan bir çözüm yolu olan imtihanlar tertibi ile başarı gösterenlere “ehliyetnâmeler” verilerek öğretmen açığının giderilmesi olmuştur (Kodaman, 1980: 240). Diğer bir çözüm yolu ise erkek hocaların veya yabancı hocaların kız sanayi mekteplerine atanması şeklinde olmuştur. Maârif salnâmeleri ve devlet salnâmeleri incelendiğinde kız sanayi mekteplerinin müdürleri genellikle erkek olup, mektebin iç işlerinden sorumlu olanlar ise müdire olarak ifade edilen bayan öğretmenlerdir. Kız sanayi mekteplerinde ağırlıklı olarak bayan öğretmenler vardır (Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiyye, 1316: 674-676; 1317: 754-756; 1318: 819-821 ve Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1295: 256-257; 1298: 276; 1302: 308; 1303: 306; 1305: 237-238; 1315: 292). Mektebin öğretmen açığını kapatmak için bulunan çözüm yolları işe yaramış olmalıdır. Ancak yine de kız sanayi mektepleri ve diğer kız okullarında bayan öğretmen açığının olması mümkündür. 1873'de Darülmuallimat, ilk mezunlarını verdiyse de öğretmen açığının önüne geçilememiş olmalı ki sanayiye öğretmek üzere Belçikalı Matmazel Kafmayer, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne müdire ve sanayi öğretmeni olarak atanmıştır (BOA, MF. MKT: 1188/17-1, 26 Nisan 1330/9 Mayıs 1914). Birkaç gün sonra Matmazel Kafmayer'e hizmetlerinden dolayı nişan verilmiştir (BOA, MF. MKT: 1188/17-2, 29 Nisan 1330/12 Mayıs 1914). Matmazel Kafmayer, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne atanmadan önce Darülfünûn'da el işi dersleri vermiştir (İhsan Şerif, İctihâd; “Kadınlarımızda Ateş-i İrfan”, No. 94, 5 Mart 1914). Belçika'dan, ders vermesi için Matmazel Kafmayer'in getirilmesi sadece öğretmen açığı ile açıklanamaz, bu aynı zamanda batı tekniklerinin öğrenilmesi için yapılmış bir hamle olarak da yorumlanabilir. 1917'de ise Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nden mezun olan öğrencilerin, dikiş ve nakış öğretmenliklerine tayin edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MF. MKT: 1230/85-1, 15 Teşrin-i Evvel 1333/15 Ekim 1917).

2.2. Darülaceze

2.2.1. İstanbul'daki Dilenciler ve Darülaceze'nin Açılma Süreci

İstanbul, Akdeniz coğrafyasında uzun zamandan beri önemli bir şehir olmasından dolayı dilenciler, serseriler ve işsiz güçsüzler için bir çekim merkezi olmuştur (Özbek, 1999b: 36). Yoksullukları nedeniyle Anadolu ve Rumeli coğrafyalarından memleketlerini terk ederek İstanbul'un sokak ve çarşılarında çocuklarıyla birlikte dilenen kadınlara rastlanmıştır (BOA, DH. MKT: 1574/87-1, 17 Teşrin-i Sani 1304/29 Kasım 1888). Aslında 19. yüzyıla kadar dilencilik, toplumu rahatsız eden bir konuma sahip değildir. Hatta Osmanlı toplumunda dilencilik, lonca teşkilatı olan bir meslek koludur (Maksudyan, 2012a: 170). Osmanlı Klasik Dönemi'nde şehirlerde dilenmelerine izin verilen kişileri Reşat Ekrem Koçu şöyle ifade etmiştir (Koçu, 1966: s. 4574'teki alıntı):

“Eskiden bakacak kimsesi olmamak şartı ile kadın yahut erkek, bir iş yapamayacak kadar ihtiyar, iki gözden de mahrum, iş göremeyecek derecede sakat, kötürüm, bir yanı mefluc, inmeli, bir kazada elleri, kolları veya ayakları, bacakları kesilmiş olanların dilenmelerine şer'an cevaz verilir, İstanbul asayişine memur yeniçeri ağalığınca dilenciler üzerine “Dilenciler başbuğu” unvanı ile tayin edilen bir zabıt tarafından bu gibilerin ellerinde cer kâğıdı olmayanların dilenmeleri şiddetle yasaklanırdı”.

Çalışabilecek durumda olup da dilenenlere (yani cer kâğıdı olmayanlara) ise yakalanarak kürek ve kalebentlik gibi çeşitli ağır cezalar verilmiştir (Özbek, 2009: 17). 93 Harbi sonrası İstanbul'a birçok muhacirinin göç etmesiyle birlikte dilencilik, engellenmesi gereken bir sorun olarak algılanmıştır (Maksudyan, 2012a: 170). Ancak İstanbul'da dilencililiğin artmasını tamamen 93 Harbi sonrası İstanbul'a gelen muhacirlerle de ilişkilendirmemek gerekir. Nitekim bu sorunun dönemin gazetelerinde 93 Harbi'nden önce dile getirilmiş olması bunun göstergesidir.

Şinasi, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde, “Seele Hakkında” başlıklı yazısında, “gerçekten ihtiyacı olanlara” zamanında tabhane, imaret ve darüşşifalar yaptırıldığını belirterek, Yenibahçe semtindeki Gureba Hastanesi'nin bu kurumlara eklendiğini belirtmiştir. Eski hayır kurumlarının tabi' seyrinden çıkması sonucu dilencilerin meydanda kaldığına dikkat çeken Şinasi, halkın yaptığı yardımların bile dilencililiğin

artmasının önüne geçemediğini yazmıştır. Şinasi, bu durumun engellenebilmesi için çözüm önerileri de sunmuştur. Şinasi öncelikli olarak, dilenmeye hakkı olan ve olmayan insanların tespit edilip, İstanbul'daki eski hayır kurumlarının eski işlevlerine geri döndürülerek, dilencilere verilen ihsanın resmi dairelerce çıkarılacak kanunlarla düzene sokulmasını önermiştir (Şinasi, Tasvir-i Efkâr; “Seele Hakkında”, No. 147, 11 Teşrin-i Sani 1279/23 Kasım 1863).

Dönemin bir başka gazetesi *Basiret*'te ise Rumeli imzasıyla yazılan bir yazıda, çalışmaya gücü olmasına rağmen dilenen insanlara dikkat çekilmiştir. Yollar üzerinde ve en işlek caddelerde geceli gündüzlü Müslüman erkek, kadın ve kız dilencilerin biriktiğine ve özellikle mekteplere gidecek yaşta olan kız çocuklarının bunların arasında olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca bu dilencilerin birçoğunun işçilik ve hizmetçilik edebilecek güçte olduğu vurgulanmıştır. Dilenen bu kişilere yüz verilip dilenmelerine alıştırmak yerine onları bu hallerden vazgeçirmenin daha munasip olacağı yazılmıştır (Rumeli, *Basiret*; No. 1081, 23 Ramazan 1290/14 Kasım 1873).

“Şehir Mektubu” adı altında, halktan birinin gazeteye gönderdiği bir yazıda, Ramazan-ı Şerif gecelerinde sokak başlarında biriken Müslüman çocukların mum parası istedikleri yazılmıştır. Hangi anne ve babanın, mum parası istemek için çocuklarını dilendirebileceği tartışılan yazıda, ebeveynlerin çocuklarını terbiye etmesi gerektiği savunulmuştur (*Basiret*; “Mum Parası”, No. 1082, 24 Ramazan 1290/15 Kasım 1873). *Basiret* gazetesinin bir sonraki sayısında ise dilencilik yapanların bu işi nasıl kılıfına uydurmaya çalıştıklarına dair bir yazıya yer verilmiştir. Gazete’de bu olayın, çocuklar arasında oynanılan bir oyun olduğu, bundan dilencilik eyleminin çıkarılmaması gerektiği yazılmıştır (*Basiret*; “Matbaamıza Gelen Bir Varakanın Aynıdır”, No. 1088, 4 Şevval 1290/25 Kasım 1873). *Basiret*’in aynı sayısında bu yazıya cevap olarak, sokakta gelip geçenden mum parası istemenin dilencilik sayılmazsa, bu eylemi yapanlara tabir bulunamayacağına dikkat çekilmiş ve böyle bir oyunun da olmadığı yazılmıştır (*Basiret*; “İlave”, No. 1088, 4 Şevval 1290/25 Kasım 1873). Çocuklarını dilendiren aileler, 1873’ten daha önceki dönemlerde de arşiv belgelerine yansımıştır. Örneğin

1857 yılına ait bir belgeye, Beyoğlu'nda fukaradan olan bazı kadınların sekiz aylık bebekleri ve bir yaşındaki çocuklarıyla birlikte çamur içinde sokaklarda dilendiklerine dair bir olay yansımıştır. Beyoğlu Zabıtası bunun önüne geçmeye çalışmıştır (BOA, A. MKT. MHM: 105/65-1, 21 Cemaziyelevvel 1273/17 Ocak 1857).

Dönemin entelektüellerinden Şinasi'nin, dilencilerin sayısının artmasına neden olarak eski hayır kurumlarının dilencilere yardım konusunda yetersiz kaldığı yönündeki yaptığı tespiti çok önemlidir. Çünkü o zamana kadar normal karşılanan dilencilik, artık rahatsız edici bir konuma gelmiştir. Osmanlı hükümeti de bu soruna çözüm bulmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid, 30 Mart 1890 tarihli bir irade ile sokaklarda dilenen kimsesiz çocukları, sakat erkek ve kadınları hem dilenme alışkanlığından kurtarmak hem de bunların eğitim ve iâşelerini sağlamak için bir yer tesis edilmesini istemiştir. 7 Nisan 1890'da çıkartılan ikinci bir irade ile bu amaçla kurulacak müessesenin adının “Darülaceze” olacağı bildirilmiştir (Nuhoglu, 1993a: 512).

İstanbullu fakirler için acezehane kurulması kararlaştırılırken, dilencilik ve serserilikle ilgili nizamnâmeler çıkartılmıştır⁴⁹. 17 Nisan 1890 tarihinde dilencilüğün önlenmesi için çıkarılan ilk nizamnâme; hasta, sakat ve kimsesiz olan dilencilerin belediye tarafından yakalanarak bir hafta hapis cezası uygulandıktan sonra İstanbullu olanlarının acezehaneye, taşralı olanlarının da memleketlerine gönderilmesini içermektedir (Özbek, 1999b: 37). Bu bağlamda Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Haseki Sultan Bimarhânesi, İstanbul'daki dul, bikes ve sığınmasız kadın ve kızların barınması için acezehaneye dönüştürülmüştür. Bunun yanına Haseki Zindanı adında bir hapishane inşa ettirilerek burada “uygunsuz kadınlar” ile birlikte sığınacak yeri olmayan dilenci kadınların da barınması sağlanmıştır. Bu açıdan Haseki Bimarhanesi hem bir Darülaceze hem de hapishane işlevi görmüştür (Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiyye Müdüriyeti; İstanbul, 1327: 35-36). Bu acezehane,

⁴⁹ Bu nizamnâmeler ve kanun: 17 Nisan 1890 tarihinde çıkartılan *Tese'ülün Men'ine Dâir Nizamnâme*, 18 Eylül 1890 tarihinde çıkartılan *Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhas Hakkında Nizamnâme*, 29 Ocak 1896 tarihinde çıkartılan *Tese'ülün Men'ine Dâir Nizamnâme* ve *Darülaceze Dâhili Nizamnâmesi* (Özbek, 1999b: 37).

yoksulların barınması açısından yetersiz kalmış olmalı ki 31 Mart 1890 tarihli bir belgede sokaklarda dilencilik yapanlardan çalışmaya gücü yetenlere iş, çalışmayacak olanlara ise iâşe ve bunların içlerinde çocuk yaşıta olanlarının ise eğitimleri için bir yer tahsis edilmesi gerektiği bir kez daha belirtilmiştir (BOA, MV: 52/70-1-2, 19 Mart 1306/31 Mart 1890).

29 Ocak 1896'da çıkarılan *Tese'ülün Men'ine Dâir Nizamnâme*, sığınacak yeri olmayan yoksulların barınması için İstanbul'da bir Darülaceze açıldığını belirtmesi açısından önemlidir⁵⁰ ("Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnâme", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 48-49). Nizamnâmedeki maddelerin hepsi darülaceze ile ilgilidir. Bu nizamnâmenin ardından hemen *Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi* yürürlüğe girmiştir (Yıldırım, 1996b: 75). Darülaceze, dönemin Dâhiliye Nazırı ve Şehremini paşalar ve Dâhiliye müsteşarı beyefendi, Rum ve Ermeni Patrikhaneleri'nin ve Hahamhane'nin ruhani üyelerinden birer kişi ile birlikte II. Abdülhamid tarafından 31 Ocak 1896'da açılmıştır (BOA, İ. HUS: 45/43-2, 18 Kanun-ı Sani 1311/31 Ocak 1896).

Darülaceze'nin açılışının altı sene gecikmesi, maddi imkânların yetersizliği ile açıklanabilir. Yoksul ve kimsesizlerin sığınması için bir yer tesis edilmesi yönündeki iradenin 30 Mart 1890'da çıkartıldığı göz önünde bulundurulursa, Darülaceze'nin inşasının çok zor koşullar altında yürütüldüğü düşünülebilir. Nitekim Darülaceze'nin gelecek Eylül ayında açılması gerektiğinden dolayı inşaatın tamamlanabilmesi için Osmanlı Bankası'ndan münasip miktar akçe tedarik edilmesine karar verilmesi, Osmanlı maliyesinin sıkıntılı durumunu yansıtmaktadır (BOA, İ. HUS: 24/49-1, 4 Mayıs 1310/16 Mayıs 1894). Devlet, bu inşaat için gelir kaynakları yaratmaya çalışmıştır. Bu gelir kaynaklarının temelini halktan toplanan yardımlar oluşturmuştur. Bu kurumun yapılması için bütün şehir ve kasabalardan, yoksul insanlardan alınmayacak şekilde adam başına ikişer kuruş toplanması

⁵⁰ **Birinci Madde:** İşbu nizamnâme Darü'l-aceze'nin bi'l-inşa küşadıyla aceze kabulünden itibaren mevki'-i icraya vaz' olunacaktır.

İkinci Madde: Tedârik-i maişete mani' ilel ve eskâm sahibi olmakla beraber şer'an infâkiyle mükellef kimsesi bulunmayanların şer'an infâklarıyla mükellef akraba ve müteallikatı olup da akraba ve müteallikatlarının kendilerini geçindirmekten aciz bulundukları mensub oldukları daire-i belediyeden musaddak mahalleleri ilmuhaberleriyle tebeyyün eden ma'lûlinin infâk ve idareleri için umûmi Darü'l-aceze tesis ve küşad edilmiştir.

kararlaştırılmıştır (BOA, İ. DH: 1210/94756-1-1, 16 Kanun-ı Evvel 1306/28 Aralık 1890).

Darülaceze için toplanan yardımlar arasında hayır amaçlı sahnelenen tiyatro ve konser gösterileri de vardır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tiyatro, eğlence olarak algılanmakla birlikte aynı zamanda yoksul insanlara yardım toplama konusunda, bir araç olarak kullanılmıştır. Deprem, açlık, yangın gibi olaylarda ihtiyaç sahiplerinin veya bir okulun, bir hayır kurumunun ihtiyaçlarının karşılanması için tiyatrolar sahnelenmiştir (And, 1972: 99). Yardımlaşmaya bir araç olan tiyatroya halkın ilgi göstermesi, Darülaceze yardımı olarak bilet fiyatlarında yüzde onluk bir artışa neden olmuştur. Biletlerin üzerine bu zammın Darülaceze'ye yardım olarak alındığı da yazılmıştır. Ayrıca tiyatrolar bu yardımı her ay ödemekte zorunlu tutulmuştur (Yıldırım, 1996b: 123-124). Nadir Özbek (2013: 256-257), bu tür iane kampanyalarının olağanüstü vergi niteliği taşıdığını belirtmektedir. Tiyatro biletlerinden alınan pay, dönemin entelektüelleri tarafından eleştirilmiştir. Eleştirmen Selim Nüzhet, Darülaceze'nin yardım amaçlı, Düyun-ı Umumiyye ödentisiyle tiyatro gelirlerinden para almasını "altın yumurta yumurtlayan tavuğu kesmek" olarak yorumlamıştır. Kamu ödenekli bir tiyatro olan Darülbedayi'den bile kazanç vergisi istenmesi (And, 1985: 1621-1622), Osmanlı maliyesinin yardım faaliyetlerini finanse etmede ne kadar zor durumda olduğunu göstermektedir.

Tiyatronun yanı sıra sergi açarak da Darülaceze'nin yapımına destek olunmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 9 Temmuz 1891'de Servet Gazetesi, padişahın emriyle kurulacak olan Darülaceze'nin inşaat masrafları için yerli ürünlerden oluşacak bir serginin, Ekmekçi başı Agop Efendi'nin evinde yapılacağı ve Hazine-i Hassa-i Şahane'den bu sergi için bir memur tayin edileceğini duyurmuştur (Servet; "Darülaceze", No. 165, 2 Zilhicce 1308/9 Temmuz 1891). Bunlarla birlikte esnaftan toplanan bazı eşyaların tombalayla satılması yoluyla da Darülaceze'ye gelir sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 26 Kasım 1891'de acezehane için Beyoğlu'ndaki Fransız Tiyatrosu'nda bir oyun sergilenerek, Beyoğlu'ndaki dükkânlardan toplanan eşyaların tombalayla satılacağı belirtilmiştir (BOA, Y. MTV: 56/55-1, 14 Teşrin-i Sani 1307/26 Kasım 1891). 3 Aralık 1892 tarihli bir belgeye

göre memleketin fakir çocuklarının talim, terbiye ve istikballeri için Darülaceze'nin açılmasının gerekli olduğunu ve bu kurumun bir an önce açılması için kimseye yük olmayacak şekilde Todori veled-i Yorgi Piyaka'nın önerisiyle duvar takvimlerine kırkar paralık pul yapıştırılması da uygulanmış, ancak bu da Darülaceze'nin hemen açılması için yeterli katkıyı sağlayamamıştır (BOA, DH. MKT: 2027/38-1, 21 Teşrin-i Sani 1308/3 Aralık 1892). Mehmet Rauf ise Reji İdaresi'nden tütüncülere verilen satış ikramiyesinin yüzde yetmiş beşinin Darülaceze ve Darüşşafaka'ya verilmesini, bu yüzden de Ramazan ayında bazı cami avlularında tütün satışına izin verilmesini talep etmiştir (BOA, DH. MKT: 2065/73-1, 27 Kanun-ı Sani 1309/8 Şubat 1894).

Darülaceze'nin diğer gelir kaynaklarına, 29 Ocak 1896 tarihli Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnâme'nin 7. maddesinde değinilmiştir. Buna göre Şehremanetince el konulan eksik gramajlı ekmeklerden, tiyatro biletlerine yirmişer ve kırkar paralık pullar yapıştırılarak satılacak bilet fiyatlarından, camiler ve ibadet yerlerinin kapılarına konan sandıklarda toplanan paralardan, halktan guraba için toplanacak paralardan, madenler ve diğer girişimlere verilecek imtiyazdan alınacak münasip paradan ve idare heyetince Bâb-ı Âlice uygun bulunacak kaynaklardan gelir elde edileceği ifade edilmiştir ("Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnâme", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 48). Ayrıca Darülaceze'nin gelir kaynaklarını artırmak için, polise verilmek üzere otellerde kalanlara doldurtulan hüviyet varakalarının Darülaceze namına basılarak para karşılığı otelcilere dağıtılması kararlaştırılmıştır (BOA, DH. UMVM: 117/64-2, 11 Temmuz 1332/24 Temmuz 1916). I. Dünya Savaşı sürecinde ise savaşın etkisiyle birlikte Heyet-i Umumiyye-i Vilayetçe Darülaceze'ye verilmesi kararlaştırılan beş bin lira, bütçe açığı nedeniyle ödenmemiştir (BOA, DH. UMVM: 119/11-2, 8 Ağustos 1334/8 Ağustos 1918).

2.2.2. Darülaceze'ye Kabul – Kayıt Şartları⁵¹

Darülaceze'ye hangi kişilerin kabul edileceğine dair şartlara, Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi'nin 14. maddesinde yer verilmiştir. Buna göre 14. madde, sokaklarda dilencilik yaparak halkı rahatsız eden erkek ve kadınlarla İstanbul ahalisinden ve muhacirin takımından olup yeri yurdu ve kimsesi olmadığından dolayı sokaklarda yatıp kalkan hasta, iş görmez ve kudretsiz kişilerin Zaptiye Nezareti'nin tayin ettiği polisler tarafından birer birer toplanıp Darülaceze'ye gönderileceğini içermektedir. Nizamnâmenin 15. maddesinde ise İstanbul ahalisinden sakat ve hasta olup, akraba ve velisi de dâhil kendisine bakacak kimsesinin olmadığını gösteren bir şahadetnâme ile Darülaceze'ye başvuracak kişilerin de Darülaceze'ye kabul edileceği belirtilmiştir ("Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 46).

Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi ile aynı gün ilan edilen Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnâme'de ise bu şartları pekiştirici maddeler dikkat çekmektedir. Bu nizamnâmenin 2. maddesine göre Darülaceze'nin, kazancını sağlamaya engel hastalık ve sakatlığa sahip olanlarla beraber şer'an geçimini sağlayacak kimsesi bulunmayan kişilerle, şer'an geçimlerinden sorumlu akraba ve yakınlarının kendilerini geçindirmekten aciz bulundukları kesinleşen kişiler için açıldığı belirtilmiştir ("Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnâme", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 48). 26 Nisan 1916 tarihinde kabul edilen Darülaceze Nizamnâmesi'nde de önceki nizamnâmeleri destekleyici maddeler bulunmaktadır. Darülaceze'ye aceze kabulü ile ilgili 12. madde, İstanbul'da doğmuş ya da İstanbul'da ikamet edenlerden sakat veya iş görmez ve geçimini sağlamaya yetecek kadar malı olmayan ve bakımını yapacak kimsesi olmayanların Darülaceze'ye kabul edileceğini belirtmektedir ("Darülaceze Nizamnâmesi", *Düstur*, Tertip 2, Cilt 8: 903).

Başkâtip, Darülaceze'ye alınacak fukara için düzenli olarak defter tutmak zorundadır. Bu deftere, birden başlayarak sıra numarası konularak, düşkünlerin Darülaceze'ye girdikleri tarih, isimleri, şöhretleri, memleketleri, şekilleri, yaşları, kaç numaralı koğuşa yerleştirildikleri, elbise ve eşya veya nakit olarak Darülaceze

⁵¹ Bu başlık altında kız çocukları, Darülaceze'ye başvuran muhtaç ve fakir insanların çocukları bağlamında değerlendirilmiştir.

deposuna neler koydukları kaydedilecektir. Bunların Darülaceze’den çıktıkları veya vefat ettikleri tarih, açıklamalar kısmında gösterilerek, Darülaceze’ye kabul edilecek bütün erkek düşkünlerin fotoğrafları çekilip saklanacaktır. Kurumda vefat edenlerin mirası hakkında şeriat mahkemesinin hükümleri uygulanacak ve bunların arasında akraba ve yakınları olmayanların mirası Darülaceze’ye ait olacaktır (“Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi”, *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 44-45).

Darülaceze’ye başvuru için yazılan arzuhallerde kimsesizlik, fakirlik ve hastalık vurguları yapılmıştır. 22 Nisan 1918 yılına ait bir arzuhal ile Yenibahçe yakınında Molla Ali Fenari Mahallesi’nden Mehmed Ağa’nın kızı Fatma; aciz, fakir ve bakacak kimsesi olmamasından bahisle himayesi lüzumunu Darülaceze Müdüriyeti’ne bildirmiştir (BOA, DH. UMVM: 119/86-2, 22 Nisan 1334/22 Nisan 1918). 4 Mayıs 1918 tarihli bir başka belgede ise Erenköy’de Yeni Sahra Mahallesi’nde, Eşref Efendi sokağında oturan Şerife Hanım; aciz, fakir ve kimsesizliğinden bahisle himayesi lüzumunu Darülaceze Müdüriyeti’ne bildirmiştir (BOA, DH. UMVM: 119/87-1, 4 Mayıs 1334/4 Mayıs 1918).

Darülaceze’nin açılış nedeni göz önünde bulundurulduğunda, kurumda daha çok dilencilerin barındığı düşünülebilir. Nitekim başkentteki dilencileri kontrol altına almaya yönelik ilk modern kurum 1896’da açılan Darülaceze olmuştur (Özbek, 2013: 87). 29 Ocak 1896’da ilan edilen Tese’ülün Men’ine Dair Nizamnâme’de, Darülaceze’ye alınacaklar arasında taşralı-İstanbullu ayrımının yapılması ise dikkat çekmiştir. Nizamnâmenin 9. maddesinde; “...taşralı olup da İstanbul’da tavattun etmiş bulunanlar zabıtaca kefaletle rabt ile salıverilecekler ve taşra ahâlisinden bulunanlar dâhi mahalleri devairi belediyesince işgal olunmak üzere memleketlerine iade olunacaklardır...” ibaresi bu ayrımın yapıldığını net bir şekilde göstermektedir (“Tese’ülün Men’ine Dair Nizamnâme”, *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 49). İstanbul’daki pek çok dilencinin Darülaceze’ye müracaat etmeyerek dilenmeye devam etmeleri de önemli bir sorundur. Tese’ülün Men’ine Dair Nizamnâme’nin 8. maddesinde; “malûl ve bîkes olup da Darülaceze’ye müracaat etmeyerek tese’ül etmekte olduğu zabıta veya memurin-i belediyece müşahede olunan eşhastan İstanbullu olanlar acezehaneye ve taşralı bulunanlar memleketlerine gönderilecekler ve halkı iz’ac etmeyen ve bir sanat vesilesiyle tese’ül eyleyenler müstena tutulacaktır” ibaresiyle

ise hem Darülaceze'ye alınacaklar arasında taşralı-İstanbullu ayırımına, hem de Darülaceze'ye müracaat etmeyip dilenmeye devam edenlerin olduğuna dikkat çekilmiştir ("Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnâme", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 49).

Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan kayıtlara göre, bu maddeler dikkate alınarak taşradan İstanbul'a dilenmek için gelenler memleketlerine gönderilmiştir. Ancak başkentteki taşralı dilencilerin hepsinin memleketlerine gönderildiğini düşünmek yanlış olur. Nitekim Osmanlı maliyesi, taşralı dilencileri memleketlerine hemen göndermek için masraflarını karşılamakta zorlanmıştır. Bu bağlamda Şura-yı Devlet'e gönderilen 31 Mayıs 1898 tarihli tezkirede, dilenci taifesinden olan altı kişiden beşinin sürünerek yürümesinden bahisle bunların memleketlerine sevkleri halinde, yol esnasında telef olacakları için dilenmemek üzere kefalete rabt olarak salıverildikleri belirtilmiştir. Buna benzer durumlarda hasta olan dilencilerin ne suretle memleketlerine gönderilecekleri ve masraflarının hangi kurum tarafından karşılanacağı hakkında Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilisi'nde açık bir ifade olmadığı yazılarak, bu mesele Dâhiliye Nezareti'ne sorulmuştur. Cevaben alınan 13 Temmuz 1898 tarihli tezkirede Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnâme'nin 8. maddesine göre, malûl ve bîkes olup da Darülaceze'ye müracaat etmeyerek dilenmeye devam edenler zabıta tarafından yakalanarak bunların içinde İstanbullu olanların acezehaneye, taşralı olanların ise memleketlerine gönderilecekleri belirtilmiş, ayrıca halkı rahatsız etmeyerek bir sanat vesilesiyle dilenenlerin ise bundan ayrı tutulacağı hatırlatılmıştır. Dilencilerle ilgili izlenecek bu yola değinildikten sonra malûl ve bîkes oldukları halde Darülaceze'ye başvurmayarak dilenmeye devam eden taşralıların iâşelerinin, memleketlerine gönderilene kadar Darülaceze tarafından karşılanacağı vurgulanmıştır (BOA, A. MKT. MHM: 707/2-2, 28 Temmuz 1314/9 Ağustos 1898).

Taşradan İstanbul'a sadece dilenmek amacıyla gelenler yoktur. Hasta olup tedavi görmek amacıyla da taşradan İstanbul'a gelenler vardır. 15 Şubat 1910 yılına ait bir kayıta bîkes ve bivaye oldukları beyanıyla Darülaceze'ye yerleştirilmek üzere ve bakacak kimsesi olmayıp da tedaviye muhtaç olanların hastaneye yerleştirilmek üzere mutasarrıflıklar tarafından İstanbul'a gönderildikleri bildirilmiştir. Bunlar, taşralı oldukları için Darülaceze Nizamnâmesi'nce kabullerinin mümkün olmadığı

belirtilmiş, ayrıca hastaneye sevk olunacakların ise yapılan muayene sonucu hasta olmadıkları anlaşılınca hastaneye yatırılmalarına gerek olmadığından memleketlerine iadeleri talep edilmiştir. Tedaviye ihtiyaç duyan hastalar için ise hastanelerin İstanbullu ve taşralı hastalarla dolu olmasından dolayı bunların İstanbul'a gönderilmemeleri yönünde uyarılar yapılmıştır (BOA, DH. UMVM: 95/28-2, 1 Şubat 1325/14 Şubat 1910).

Mutasarrıflıklar tarafından, taşradaki fakir kişiler Darülaceze'ye yerleştirilmeye çalışılmıştır. Tekfurdağı (Tekirdağ) Mutasarrıflığı tarafından, Tekfurdağlı Şevket'in fakir kızı Ayşe'nin, 21 Mart 1900 tarihli bir tezkire ile Darülaceze'ye kabulü talep edilmiştir. Verilen cevapta, Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilisi'nin 14. maddesine dayanılarak, Ayşe'nin fakir olmasına rağmen İstanbul ahalisinden ve muhacirin takımından olmaması nedeniyle talebin reddedildiği bildirilmiştir (BOA, DH. MKT: 2339/49-1-1, 17 Nisan 1316/30 Nisan 1900). Bunun haricinde taşradan gelip Darülaceze'ye yerleşmeye çalışanlar arasında boşanmış kadınlara da rastlanmıştır. 19 Temmuz 1910 tarihli bir kayıta eşinden boşanmasıyla ortada kalan 25 yaşındaki Nazmiye'nin Darülaceze ya da münasip bir hastanede bakımı, Ereğli Kaymakamlığı tarafından talep edilmiştir (BOA, DH. MUİ: 126/26-4, 6 Temmuz 1326/19 Temmuz 1910). Darülaceze'ye malûl ve bîkes olup aynı zamanda İstanbullu olan aceze ile birlikte İstanbul'da bulunan muhacirlerden aceze olanların kabul edildiği belirtilerek bu talep reddedilmiştir (BOA, DH. MUİ: 126/26-3, 27 Temmuz 1326/9 Ağustos 1910).

Taşradan İstanbul'a gelenlerin sayısı bir hayli artmış olmalı ki 29 Ağustos 1910 tarihli bir belgede bunların hastaneler tarafından kabul edilmemesi sonucu sokak ortasında kaldıkları belirtilmiştir. Bunların yersiz yurtsuz olmaları nedeniyle bunlara Serseri Nizamnâmesi dikkate alınarak muamele yapılacağı bildirilmiştir (BOA, DH. MUİ: 126/2-1, 16 Ağustos 1326/29 Ağustos 1910). 25 Mart 1914 tarihli bir kayıta ise bin yatak kapasitesi olan Darülaceze'nin mevcudunun bine yaklaşmasından dolayı aceze ve etfalın artık kuruma kabul edilemeyeceği belirtilmiş ve Darülaceze Nizamnâmesi'ne göre taşradan gelen aceze ve etfalın Darülaceze'ye kayıt ve kabullerinin mümkün olmadığı hatırlatılmıştır. Buna ilave olarak da taşradan

bu amaçla Darülaceze'ye gönderilenlerin iade edildiği vurgulanarak, bundan sonra Taşra'dan kimsenin gönderilmemesi gerektiğinin uyarısı yapılmıştır (BOA, DH. İD: 47-2/27-2, 12 Mart 1330/25 Mart 1914).

Dilenciliği önlemeye yönelik yapılan birçok düzenlemeye rağmen, dilencilik İstanbul'da önlenememiştir. Alemdâr gazetesinin 31 Mart 1913 tarihli sayısında, dilencilerin Darülaceze'ye gönderilse bile sayıları her geçen gün arttığı için dilenciliğin engellenemediği yazılmıştır (Alemdâr; "Dilenciler Hakkında", No. 213, 22 Rebiülahir 1331/31 Mart 1913). Ahmet Rasim ise Malumat gazetesindeki *Şehir Mektupları* yazısında dilenmeye devam etmek için zabıtaban kaçan dilencilerden bahsetmiştir:

"Halkı bi-huzur eden fukaraya gayr-ı sabirin nerede diye düşünüyordum. Meğer her biri bir tüccar olmuş! Polis bizi yakalar, Darülaceze'ye götürür korkusu ile ufak bir mum kutusuna on beş şemalı kibrit koymuşlar, sokak başlarını yine kesmiş oturuyorlar. Gördünüz mü fikri ticareti? Herifleri biraz daha sıkıştırarak olurlarsa belki de her biri birer köşe sarrafı olur!.." (Koçu, 1966: s. 4576'daki alıntı).

Arşiv belgelerine ve dönemin gazetelerine yansıyan bazı kayıtlara göre Darülaceze'ye kabul edilen kişiler çeşitlilik göstermiştir. Örneğin; 27 Ocak 1902 tarihinde fakir halinden bahsle 8 ve 12 yaşlarında bulunan iki kızının Darülaceze kabulünü talep eden Osman'ın arzuhalı kabul edilmiştir (BAO, DH. MKT: 2582/91-1, 14 Kanun-ı Sani 1317/27 Ocak 1902). 27 Şubat 1907'de ise kocası askere alındığından dolayı yeni doğmuş olan kızına bakamayacağı için kızının Darülaceze'ye kabulünü talep eden Fatma Melek Hanım'ın arzuhalı kabul edilmiştir (BOA, DH. MKT: 1149/43-3-2, 14 Şubat 1322/27 Şubat 1907).

Darülaceze sakinleri arasında, yoksulluk nedeniyle sokak ortalarına ve cami avlularına bırakılan çocuklar da vardır. Örneğin Hanımlara Mahsus Gazete'nin 24 Kasım 1899 tarihli sayısında, Üsküdar'da Tophanelioğlu'nda, Nişantaşı Mahallesi'nde bir zembil içinde, yeni doğmuş bir kız çocuğunun bulunduğu ve çocuğa Fatma isminin verilerek Darülaceze'ye teslim edildiği yönünde bir habere yer verilmiştir (Hanımlara Mahsus Gazete; No. 238-36, 20 Receb 1317/24 Kasım 1899). Unkapanı'nda Hacıkadın mahallesinde bir evin kapısında yatmakta olan bir kız çocuğu zabıtaca bulunmuş ve bu kız çocuğunun kimsesiz ve dilsiz olduğu anlaşıncı

Darülaceze'ye kabulünden başka bir çarenin olmadığı Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir (BOA, DH. MKT: 1249/24-1, 1 Nisan 1324/14 Nisan 1908). Şehremaneti Celilesi'nden gönderilen bir tezkire ile bu kız çocuğu Darülaceze'ye kabul edilmiştir (BOA, DH. MKT: 1249/24-2, 9 Nisan 1324/22 Nisan 1908).

Sokak ortalarına ve cami avlularına çocuk bırakmanın en önemli nedenlerinden biri yoksulluktur. Darülaceze, kimsesiz çocuklarla beraber ebeveyni hayatta olan fakir çocukları da bünyesinde muhafaza etmiştir. Ebeveyni hayatta olup da bakılamayacak durumda olan bu çocuklar, sokak ortalarına ve cami avlularına terk edilmişlerdir. Birçoğu zabıta tarafından bulunan bu çocuklar, Darülaceze'ye gönderilmiştir. Gerek dilenciler, gerek düşkünler, gerek kimsesiz çocuklar ve gerekse aileleri tarafından terk edilen çocuklara kucak açan bu kurumun, zamanla mevcut kapasitesi yetersiz kalmıştır. 1906 yılına ait bir belgede sokaklarda bırakılıp, zabıta tarafından Darülaceze'ye gönderilen çocuklar arasında ebeveynleri hayatta olanların da olduğu belirtilerek, Darülaceze'nin ırzahane hizmet biriminin, terk edilmiş çocuklar (*etfâl-i metruke*) için, kırk yatak kapasiteli olarak kurulduğu hatırlatılmıştır. Dolayısıyla ebeveynlerinin fakir halinden dolayı Darülaceze'ye gönderilecek çocukların, terk edilmiş çocuklar statüsünde kayıtlarının kabul edilip edilmeyeceği meselesinin Darülaceze Komisyonu'na sorulacağı belirtilmiştir (BOA, DH. MKT: 1084/6-1, 3 Mayıs 1322/16 Mayıs 1906). Sonuç olarak ırzahanenin yatak kapasitesi de göz önünde bulundurularak, zabıta tarafından gönderilen çocuklardan ebeveynleri olanların kuruma kabul edilmemesine karar verilmiştir (BOA, DH. MKT: 1084/6-2, 13 Mayıs 1322/26 Mayıs 1906). 13 Şubat 1899 tarihli Sabah gazetesinde, bu konuyla ilgili çarpıcı bir haber dikkat çekmektedir. Evli olmayan genç bir anne, yeni doğan bebeğine bakamadığı için bebeğini Darülaceze'ye vermiştir. Daha sonra iş bulan anne, Darülaceze'ye çocuğunu almak için geri dönmüştür. Ancak çocuğuna çok iyi bakıldığını görüce, çocuğunu almaktan vazgeçmiştir. Gazetede yazarın, haberi; “Padişah şefkati, annelik içgüdüsünden daha güçlü” (Maksudyan, 2008b: s. 66'daki alıntı; Özbek, 2013: s. 135-136'daki alıntı) şeklinde duyurması da ilginçtir. Haberin böyle duyurulması, Nadir Özbek'in (2013: 43) II. Abdülhamid döneminin monarşik reform sisteminin özelliklerine işaret ettiği “padişahın, yoksulların yegâne korucusu

olarak sunulması ve böylece iktidarın meşruiyetini güçlendirecek siyasal zeminin oluşturulmasına” örnek olarak verilebilir.

Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi’nin 10. maddesine göre Darülaceze’ye kabul olunacak çocukların tezkere-i Osmaniyye (nüfus kâğıdı) bulundurmaları şarttır (“Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi”, *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 45). Fakat bu konuda esnek davranılmıştır. 28 Ocak 1902 tarihli bir kayda göre kimsesiz olan Romanyalı Ratice, tezkere-i Osmaniyye’si olmadığı için Darülaceze’ye kabul edilmemiştir. Ancak kalacak yeri olmayan Ratice, sokak ortasında yatıp kalkması nedeniyle daha sonra Darülaceze’ye kabul edilmiştir (BOA, DH. MKT: 2581/14-1, 15 Kanun-ı Sani 1317/28 Ocak 1902).

Darülaceze’ye kabul edilenler arasında çeşitli kurumlardan nakil olan yoksullar da vardır. Nakil talep eden kurumların başında dulhâne gelmektedir. 93 Harbi ile İstanbul’a gelen muhacirler arasında bakacak kimsesi ve geliri olmayan dul kadınlarla yetim ve öksüz çocuklar, Gülhane’deki Kırmızı Kışla’da açılan Muhacirin Dul ve Eytamhanesi’ne yerleştirilmiştir (Yıldırım, 1996b: 18). Bu kurumun idaresi başlangıçta Muhacirin Komisyonu’na verilmiş ise de 1894’te Şehremaneti’ne devredilmiştir (Koçu, 1966: 4243). Yaklaşık bir sene sonra Gülhane’deki dul ve eytamhanenin harap ve sağlıksız bir şekilde olmasından dolayı kapatıldığı bildirilerek içindeki dul ve yetimlerden hasta olanların hastanelere, dulların Darülaceze’ye, çocukların ise yaşlarına göre çeşitli mekteplere nakledileceği belirtilmiştir (BOA, DH. MKT: 368/71-3-2, 17 Temmuz 1311/29 Temmuz 1895). Haseki Nisa Hastanesi’ne bağlı acezehânede ise 1894 depreminde büyük bir hasar meydana geldiği için burada ikamet etmek mümkün olmadığından, orada bulunan aceze ve hastalarla birlikte yetim çocukların Darülaceze’nin inşaatının tamamlanmasından sonra buraya nakledilmelerine karar verilmiştir (BOA, İ. HUS: 28/126-1, 7 Ağustos 1310/19 Ağustos 1894).

2.2.3. Darülaceze’de İdare ve Eğitim

Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilisi’ne göre Darülaceze’nin idari memur ve personelleri; bir müdür ve müdür yardımcısı, bir muhasebeci ve muhasebeci yardımcısı, bir başkâtip, bir imam, bir müezzin, üç papaz, bir haham ve Müslüman ve Gayrimüslim çocukları okutmak için iki öğretmen, çeşitli sanatları öğretecek ustalar, bir hastalar ağası, bir vekilharç ve yamağı, erkek ve kadın olmak üzere iki başhademe ve bir başhekim, iki doktor, iki cerrah ve iki eczacı ile koğuşlar, hastaneler ve diğer daireler için gerekli olan kadar hademeden oluşmuştur. Bununla birlikte Darülaceze’ye alınacak acezelerden elinden iş gelenlerin, hademelik ve çamaşırcılık gibi hizmetlerde istihdam edileceği de vurgulanmıştır (“Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilisi”, *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 43-44). Darülaceze’nin idaresi, Dâhiliye Nezareti’ne bakan müdürün başkanlığında muhasebeci, müdür yardımcısı, başkâtip ve başhekimden oluşan daimi bir komisyona bırakılmıştır (“Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilisi” *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 44). Bu komisyonun Şehremaneti memuriyetinden seçilecek bir kişinin riyaseti altında, Dâhiliye Nezareti’nden seçilecek dört kişiden oluşmasına karar verilmiştir. Kurulan komisyon, Darülaceze’nin gelir-giderlerini teftiş edecek, düşkünler hakkında yapılan işlemleri kontrol edecek ve Darülaceze’nin devamlılığı için ne gibi gelir kaynakları olduğunu müzakere etmek üzere üç ayda bir toplanarak, Dâhiliye Nezareti’ne durumu rapor edecektir (BOA, A. MKT. MHM: 705/4-14, 19 Kanun-ı Evvel 1312/31 Aralık 1896). Darülaceze’nin idaresi 1908’de Şehremaneti’ne, 1910’da ise Müessesat-ı Sıhhiyye Müdüriyeti’ne devredilmiştir (Nuhoğlu, 1993a: 514).

Darülaceze; bir idare binası, ikisi erkeklere, ikisi kadınlara ait olmak üzere dört aceze pavyonu, 200 yataklı bir hastane, bir yetimhane, çamaşırhane ve hamam gibi hizmet binaları ve el sanatları ile ilgili imalathaneler, fırın ve ibadethanelerden oluşan bir kurumdur (Nuhoğlu, 1993a: 513). Darülaceze açıldığında sokaklara bırakılan yeni doğmuş bebeklerin bakımı için bir yer yoktu. Bu bağlamda 1903’te *ırzahane* (*darülırza*) hizmete girmiştir (Yıldırım, 2015: 26-27). Terk edilmiş emzirme dönemindeki çocuklar burada büyütülmüştür. 7 yaşına girenler ise erkek veya kız yetimhanesine konulmuştur (Nuhoğlu, 1993a: 513).

Darülaceze'ye kabul edilen Müslüman çocukların, dini akideler ile ilkökul seviyesindeki genel bilgileri öğrenmeleri amacıyla Darülaceze Mekteb-i İbtidaisi (Darülaceze İlkokulu) adında okul açılmıştır (Yıldırım, 1996b: 166). İlkokul kısmı, başlangıçta 37 erkek ve 28 kız çocuğu ile eğitime başlamıştır (Nuhoğlu, 1993a: 513). Dersler, Maârif Nezareti'nin ilkökul programına göre düzenlenmiş olup; Darülaceze İlkokulu, 2 sene hazırlık ve 4 sene ilkökul eğitimi olmak üzere 6 senelik bir eğitim sistemini içermektedir (Yıldırım, 2015: 30). Darülaceze İlkokulu'na ırzahaneden yetimhaneye geçen ve yetimhanede 7 yaşını dolduran çocuklar kabul edilmiştir. Darülaceze İlkokulu'nda 1906 yılında 130 erkek, 22 kız olmak üzere toplam 152 öğrenci öğrenim görmüştür (Yıldırım, 1996b: 167). İlkokula yazılmayan çocuklar, Darülaceze'de açılan imalathanede bir sanat öğrenmeye mecbur tutularak, günde altı saat çalışmışlardır. İlkokula yazılan çocuklar ise günde iki saat ders gördükten sonra dört saat de imalathanelerde sanat öğrenmekten sorumlu tutulmuşlardır. Okulu bitirenler dört yıl daha aynı sanat dalına devam ederek diploma alma hakkına sahip olmuştur (Nuhoğlu, 1993a: 513-514). Darülaceze imalathanelerinde çalışan aceze ve çocukların, iş sırasında giyecekleri önlük ve pantolon ise iki bin kuruşa Darülaceze Komisyonu tarafından imal ettirilmiştir (BOA, DH. MKT: 2288/53-1, 11 Kanun-ı Evvel 1315/23 Aralık 1899). Bunun yanı sıra Darülaceze'de kalan erkek ve kız çocuklarının çamaşırlarının dışarıdan imal ettirildiği de olmuştur. 1900 yılında Darülaceze'deki erkek ve kız aceze çocuklar için Yorgancı Rıza Efendi'ye don ve gömlek imal ettirilmiştir (BOA, DH. MKT: 2374/49-1, 2 Temmuz 1316/15 Temmuz 1900).

Darülaceze'de, yoksullara meslek kazandırmaya yönelik verilen dersler, imalathaneler vasıtasıyla pratiğe dönüştürülmüştür. Bu bağlamda Darülaceze imalathanelerinde yapılacak ürünlerin ilkbaharda Darülaceze'de, Ramazan ayında ise Bayezid Sergisi'nde satılması ve satıştan kazanılacak paranın üçte birinin kuruma gelir olarak verilmesi, paranın geri kalanının ise sanatında maharet gösterenlere verilmesi kararlaştırılmıştır ("Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 47). Bu karar doğrultusunda, Darülaceze'de imal edilen ürünler için Ramazan'da Bayezid Camii civarındaki sergide uygun bir yer tahsis edilmiştir (BOA, DH. MKT: 2290/81-1, 16 Kanun-ı Evvel 1315/28 Aralık 1899). Ayrıca

Darülaceze'deki halı, marangoz ve terzi imalathanelerinde çalıştırılan kız ve erkek çocuklarının, isimlerini ve ürünlerini gösterir surette defter tutularak bunlara ücret ödenmesi de kararlaştırılmıştır (BOA, DH. MKT: 2477/7-1, 12 Nisan 1317/25 Nisan 1901). Darülaceze'de üretilen ürünler, zaman zaman başka kurumlara örnek olması açısından numune olarak gönderilmiştir. Bu bağlamda 1903'te Darülaceze imalatından olan halılar, Kız Sanayi Mektebi'ne gönderilmiştir (BOA, DH. MKT: 667/15-8, 10 Temmuz 1319/23 Temmuz 1903).

2.2.4. Darülaceze'de Sağlık

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'dan, Balkanlar ve Kafkasya'dan İstanbul'a yapılan göçlerin artması ve savaşlarda yitirilen erkek nüfusu ile dul kadınların ve kimsesiz kız çocuklarının iâşe sorunu; korunmaya muhtaç kişilerin dilencilik, fuhuş, ev içi hizmetler gibi iş kollarına yönelmelerine neden olmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi Darülaceze'ye gönderilen ve başvuran kişilerin birçoğunu; dilencilik yapan, sokağa terk edilen ve çeşitli sebeplerle (ölüm ya da cepheye gitmek) erkek korumasından yoksun olan kadın ve kız çocukları oluşturmuştur⁵². Bu kişiler, Darülaceze'ye kabul edilmeden önce sağlık kontrolünden geçirilmiştir. Bunun için Darülaceze'de iki hastane bulunmaktadır. Hekimler, yönetmeliğe uygun olarak hastaların durumlarını açıklayıcı bir defter tutmak, eczacılar ise reçeteleri özel bir defterlere kaydetmekle sorumlu tutulmuşlardır ("Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 45). Darülaceze'ye kabul sürecinde sağlık kontrolleri şu prosedürde yapılmıştır. Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti raporlarıyla Darülaceze'ye gönderilen veya şehadetnâme göstererek doğrudan doğruya Darülaceze yönetimine başvuran kişiler, önce doktor tarafından muayene edilmektedir. Bunlardan bulaşıcı hastalıkları olanlar, erkekler ve kadınlar için tahsis edilen koğuşlara yerleştirilmiş ve bunların diğer koğuşlarda bulunan

⁵² Bu bağlamda bkz. Müge T. Özbek, "Uyumsuz Makulesinden Kadınlar: Son Dönem Osmanlı İstanbulu'nda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş (1900-1914)", *Tarih ve Toplum*, Sayı 15, 2012, Güz, s. 69; Levent Şahin ve Kadir Yıldırım, "Tarihsel Bir Perspektifte Türkiye'de İşe Yerleştirme Faaliyetleri", *Kamu-İş*, Cilt 12, Sayı 2, 2012, s. 4; Nazan Maksudyan, *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire*, Syracuse: Syracuse University Press, 2014, s. 10-11, 76, 87-88.

kişilerle görüşmeleri engellenmiştir. Bulaşıcı hastalığı olmayanlar ise temizlendikten ve temiz giysi giydikten sonra kendilerine tahsis edilen koğuşlara alınmış, üstlerinden çıkan giysilerin hepsi yakılmıştır. Yapılan muayene sonucunda cüzzamlı oldukları anlaşılanlar, Darülaceze'ye kabul edilmeyerek Üsküdar'da bulunan cüzzamhaneye yerleştirilmiştir. Cinnet hastalığına yakalandığı muayene ile anlaşılanlar, hastaneye gönderilmiştir. Frengiye yakalananlar ise Darülaceze'de bunlar için tahsis edilen koğuşlara alınmıştır ("Darülaceze Nizamname-i Dâhilisi", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 46-47).

Darülaceze'ye zabıta tarafından gönderilenler arasında "ötede beride meskensiz olmalarından dolayı fuhuş yapan alüfteler" de vardır. Bunların içlerinde bulaşıcı hastalık taşıyanların muhafaza ve tedavi edilmesi de önemli bir sorun olduğu için bunların, zabıta tarafından Darülaceze'ye ve hastanelere yatırılmaları uygun bulunmuştur (BOA, DH. MKT: 2632/61-1, 27 Eylül 1324/10 Ekim 1908). Fuhuş yapan kadınların hepsinin, hemen Darülaceze'ye gönderildiğini düşünmek yanlış olur. 1911 yılına ait bir belge, polis tarafından fuhuş yaparken yakalanan kişilerin hemen Darülaceze'ye gönderilmediği yönünde önemli ipuçları vermektedir. Bulgaristan'ın Cumalı kazasından olan ve 8-10 yıl önce İstanbul'a gelerek fuhuş yapan Hacer'in, şu haliyle hizmetçiliğe verilemeyeceği için önce memleketinde akrabasının olup olmadığı Sofya Sefareti'ne sorulmuştur. Bunun sonucunda Hacer'in kimsesi olmadığı anlaşıncı Bulgaristan'a gönderilmesi uygun olmayacağından dolayı Hacer'in ilk önce iki ay süreyle Nisa Misafirhanesi'nde ikamet ettirilmesi kararlaştırılmış, daha sonra ise Darülaceze'ye kabul edilmiştir (BOA, DH. İD: 47-1/11-2, 29 Kanun-ı Evvel 1326/11 Ocak 1911).

Yoksulluk nedeniyle fuhuş yapan kadınların yakalanıp, Darülaceze ya da akrabalarının yanına gönderilmesiyle yoksulluk sorununun çözüldüğü söylenemez. Osmanlı hükümeti, fuhuşu kontrol etmeye yönelik bazı düzenlemeler yapsa bile bunlar sınırlı kalmış, fuhuşu engelleyememiştir. Yani bu kişilerin geçimlerini sağlamak için tekrar fuhuşa başvurmuş olmaları muhtemeldir⁵³.

⁵³ Bunun için şu çalışmalara bakmak faydalı olabilir: Müge Telci Özbek, "Uygunsuz Makulesinden Kadınlar: Son Dönem Osmanlı İstanbulu'nda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş (1900-1914)", *Tarih ve Toplum*, Sayı 15, 2012, Güz, s. 65-83; Müge Telci Özbek, "The Regulation of

Darülaceze’de sağlık hizmetleri, sadece kabul kayıt aşamasından önce yapılmamıştır. Bu bağlamda Darülaceze’de barınan yoksul ve kimsesiz kız çocuklarına da sağlık hizmetleri verilmektedir. 22 Ağustos 1898 yılına ait bir belgede Darülaceze’deki kimsesiz çocuklara yapılmak üzere gönderilen 50 adet aşının, 120 çocuğa yapıldığı belirtilmiştir (BOA, DH. MKT: 2094/68-1, 10 Ağustos 1314/22 Ağustos 1898). Bunun yanı sıra Darülaceze’de tedavi için kullanılan ilaç ihtiyacını, Darüşşafaka ve Dulhane ilaçlarını da ücretsiz olarak karşılayan Sirkeci’deki Türkiye Eczanesi sahibi George Nalpas Efendi’nin karşılayacağı bildirilmiştir (BOA, İ. HUS: 19/46-1, 13 Kanun-ı Evvel 1309/25 Aralık 1893). George Nalpas Efendi’ye, vereceği bu ücretsiz ilaçlar karşılığında fahri eczacıbaşılık unvanı ve sahibi olduğu Türkiye Eczanesi’ne tuğra-yı garrâ-yı hümayûn ve arma-yı Osmanî nişanları verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH. MKT: 113/13-10, 27 Şubat 1309/11 Mart 1894). Fahri unvanın, devlet kurumlarının eşya ve malzeme ihtiyaçlarını ücretsiz olarak karşılayanlara verilmesi, II. Abdülhamid döneminde başlayan bir uygulamadır. Burada amaç, *ashab-ı fenn* ve *ma’rifeti* teşvik etmektir (Yıldırım, 1995: 52). Neticede Türkiye Eczanesi sahibi George Nalpas Efendi; Darülaceze, Darüşşafaka ve Dulhane’ye ücretsiz olarak verdiği 33 liradan senevî 100 lira tutarında ilaçtan Darülaceze’ye ait olanını vermiştir (BOA, DH. MKT: 358/66-5, 13 Mayıs 1311/25 Mayıs 1895).

2.2.5. Darülaceze’den Sonrası

Darülaceze’de barınma imkânı bulan yoksul ve kimsesiz kız çocukları, Darülaceze’den sonra iâşe ve barınmalarını iki şekilde sağlamıştır. Bunlardan birisi başka ailelere evlatlık olarak verilme, ikincisi ise uygun bulunan bir ailenin yanına hizmetçi olarak verilmedir. Özellikle evlatlık verilme uygulamasında, prosedürün nasıl olacağına dair Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilisi’nde bir maddeye yer verilmiş olması; kurumun, bünyesindeki yoksul ve kimsesiz kız çocuklarını dışarıdan korumaya ve kontrol etmeye çalıştığını da göstermektedir. Nizamnâmenin 10.

Prostitution in Beyoğlu (1875-1915)”, *Middle Eastern Studies*, 46: 4, 2010, s. 555-568; Zafer Toprak, “İstanbul’da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 39, Mart, 1987, s. 31-40; Kemal Yakut ve Aydın Yetkin, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi”, *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, 2011, s. 275-307; Mark David Wyers, “*Wicked*” *İstanbul: The Regulation of Prostitution in the Early Turkish Republic*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2012.

maddesine göre Darülaceze’den bir çocuk evlat edinmek isteyen kişiler; bu çocukları niçin almak istediğini, bunlara hiçbir şekilde kötü muamelede bulunmayacağını, onun geçiminden, giyiminden, eğitiminden sorumlu olacağını bildiren onaylı belgeyi, mensup olduğu belediyeden alıp bir senet vermek zorundaydı. Eğer çocuğun aileye verilmesi kabul edilirse, çocuğun Darülaceze’de bulunan yazılı kaydı, alınan senede eklenerek, senedi veren makam tarafından onaylandıktan sonra bunun bir suretinin çocuğu alan kişiye verileceği belirtilmişti (“Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi”, *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 45). Ancak şunu da unutmamak gerekir; çocukların başka ailelerin yanına evlatlık olarak verilmesinde, çocuğu alan aile açısından bunun pratikte nelere karşılık geldiğini anlamak zordur. Nitekim köleliğin kaldırılmasıyla⁵⁴ birlikte el altından köle satış fiyatlarının da yükselmesiyle ortaya çıkan emek açığının, “besleme” ve “evlatlık” yöntemleriyle kapatılmaya çalışılması⁵⁵, Darülaceze’den evlatlık alınacak yetişmiş kızları daha cazip hale getirmiş olabilir. Devletin, bu çocukları ailelere vermesi, yoksul kız çocukları için açtığı kurumların yeterli olmadığını da göstermektedir.

Darülaceze’de sıhhatleri yerinde olan dul kadın ve yetişmiş kızların hizmetçi arayan ailelerin evlerine verilmesi ile eytamhane ve ırzahanedeki çocukların evlatlık talep eden ailelere verilmesi Darülaceze Müdüriyeti tarafından desteklenmiştir (BOA, ZB: 329/106-2, 1 Kanun-ı Sani 1324/14 Ocak 1909). Bu uygulamanın, çocuk ve kadınları hem tembellikten kurtararak onları işe alıştıracağı hem de hizmet ettikleri yerden ücret almalarını sağlayacağı için kurum için de yararlı olacağı düşünülmüştür. Kurum için bu uygulamanın amacı ise kuruma yeni gelecek *biçareganlar* için yer açmak olmuştur (BOA, DH. MKT: 2704/97-1, 16 Kanun-ı Evvel 1324/29 Aralık 1908). Kurumda barınan kadınların ve çocukların uygun bulunan ailelere verilmesiyle birlikte bunlara ne suretle muamele edildiği de önemli bir mesele haline gelmiştir. Bilhassa çocuklara ne suretle bakıldığının anlaşılması için senede iki defa zaptiye tarafından bu ailelerin kontrol edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH. MKT: 2704/97-2, 30 Kanun-ı Evvel 1324/12 Ocak 1909).

⁵⁴ Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda kölelik ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Hakan Erdem, *Osmanlı’da Köleliğin Sonu 1800-1909*, 2. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013a; Ehud Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

⁵⁵ Bu bağlamda bkz. Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014, s. 13.

Dul kadınların ve yetişmiş kızların, uygun bulunan ailelere hizmetçi olarak verilmesi uygulaması, aslında daha önce Darülaceze'deki hizmet birimlerinde istihdam olarak uygulanmıştır. Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilisi'nin 5. maddesine göre; Darülaceze'ye kabul olunacak düşkünler arasında istenilen özelliklere sahip olan ve elinden iş gelen kişilerden uygun olanlarının hademelik ve çamaşırcılık gibi hizmetlerde istihdam edileceği belirtilmiştir ("Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 44). Darülaceze Müdüriyeti, kurumdaki dul kadınların uygun bulunan evlerde hizmetçilik yapmalarını (çalışmalarını) her türlü desteklemiş olmalıdır. Nitekim ebeveyni hayatta olan çocukların Darülaceze'ye kabul edilmemesine rağmen, kimsesiz oldukları için çocuklarıyla beraber Darülaceze'ye kabul edilen kadınlardan hizmetçiliğe gitmek isteyenlerin Darülaceze'den ihraç edilmemeleri yönünde alınan karar bunu destekler niteliktedir (BOA, DH. MKT: 1084/6-3, 10 Temmuz 1322/23 Temmuz 1906). Özellikle dul kadınların, hizmetçi talep eden evlere daha iyi hizmet edebilmeleri düşünülmüş olmalı ki, 1913'te muhacirlerden dul kadınlar için Darülaceze'de bir pavyon tahsis edilerek hizmetçilik öğretilmesine karar verilmiştir (BOA, DH. İD: 161-1/6-1, 13 Ağustos 1329/26 Ağustos 1913).

Darülaceze'deki kız çocuklarının evlatlık ve hizmetçilik dışında Darülaceze'den ayrılmalılarını gerektirecek bir başka yol ise bu çocukların akraba ve yakınlarının ortaya çıkması durumu olmuştur. Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilisi'nin 18. maddesi bu gibi durumlarda ne yapılacağı hakkında açık bir ifade dile getirmektedir. Bu maddeye göre eğer Darülaceze'de bulunanlardan bazılarının hali vakti yerinde olan akraba veya yakınları çıkarsa ve onların geçimini üstleneceklerini taahhüt ederlerse, çocukların kendilerinin de rızası alınarak bir rapor ile akraba veya yakınlarına teslim edilmeleri gerektiği belirtilmiştir ("Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 47).

Nizamnâme'nin 22. maddesi ise Darülaceze'de bulunanları, akraba veya yakınlarının ziyaret etmesi ile ilgilidir. Bunların, müdürden izin aldıktan sonra belirlenen gün ve saatte görüşme odasında görüşmelerine izin verilerek silah, yasak eşya, erzak, alet, edevat, ecza ve evrak gibi şeylerin alınıp verilmesine izin

verilmeyeceği vurgulanmıştır (“Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi”, *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 47). Bunların yanı sıra Darülaceze sakinleri için, on beş günde bir kere ebeveyn ve bazı akrabaları nezdinde kalmak üzere gece yatışına izin verilmiştir. Fakat daha sonra bunların nerede kaldıkları idarece meçhul olduğundan gece yatışlarına izin verilmemesi ve kendilerini görmek isteyen akrabalarının Darülaceze’ye gelip, belirli günlerde görüşmeleri kararlaştırılmıştır (BOA, DH. MKT: 1068/54-1, 3 Mart 1322/16 Mart 1906).

2.3. Darüleytam

2.3.1. Cemaat ve Misyoner Kurumlarının İçindeki Yetimhaneler

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Gayrimüslim cemaatlerin açtığı okulların içinde yetimhaneler de vardır (Brown, 2007: 197-221). Gayrimüslim cemaatlerin İstanbul başta olmak üzere birçok bölgede özel okullar açmasını hızlandıran aşama, Islahat Fermanı’nın ilan edilmesiyle birlikte gerçekleşmiştir (Koçak, 1985: 485). Bunun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancıların özel okul açmaları genellikle kapitülasyonlar çerçevesinde faaliyet göstermiştir (Koçak, 1985: 486). Gayrimüslim cemaatler ve yabancılar tarafından açılan yetimhaneler de bu faaliyetlerin içinde yorumlanabilir.

İstanbul 1920 çalışması, dönemin Gayrimüslim yetimhaneleri ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmaya göre, İstanbul’da 1920 yılına kadar Ermeni yetimhanelerinin sayısı 25 civarındadır. Bunların on ikisi kızlar içindir. Kızlar burada günde iki saat eğitim görüp, ilaveten örgü ve dikiş dersleri almışlardır. Bu yetimhanelerdeki kızlar, Kuleli Yetimhanesi’ndeki erkek çocuklarının bütün giyeceklerini dikmişlerdir. Bazı yetimhanelerde ise kızların ürettiği işlerin satışından elde edilen gelir, yetimhane giderlerini karşılamaya yardımcı olmuştur. Kızlar için açılan yetimhanelerin büyük bir bölümünde çalışmaya ağırlık verilmiştir. Bununla beraber kız öğrenciler sadece sanayide çalışmak için yetiştirilmemişlerdir. Örneğin; Ortaköy Yetimhanesi’nde amaç, yetim kızlardan öğretmen yetiştirmektir. Hasköy’deki Kalfayan Yetimhanesi’nde ise eğitim ve fiziksel bakım üst düzeyde

olup, kızlar ev işlerinde çok iyi yetiştirilmişlerdir. Bu yüzden buradaki kızlara, genç Ermeni erkekleri evlenmek için talip olmuştur (Brown, 2007: 199-202).

İstanbul'daki Rum yetimhaneleri ise bağımsız bir kurum olarak ortaya çıkmadan önce hastanelerde bir hizmet birimi olarak kurulmuştur. Nitekim 1840-1850 yılları arasında, Yedikule'deki Balıklı Rum Hastanesi'ne bir hizmet birimi olarak yetimhane bölümü eklenmiştir (Paspatis, 2014: 17). İstanbul'daki Rum yetimhanelerinden Heybeliada Yetimhanesi'nde kız çocukları için özel bir elbise üretimi bölümü açılmıştır. Burada, üretim için sağlanan öğretmen kadrosu ve iyi makinelerin varlığı dikkat çekmiştir (Brown, 2007: 206). İzmir Rum Yetimhanesi'nde ise yetim çocuklar onlara verilen genel eğimin yanında atölyelerde çalışmalarını sağlayacak eğitimi de almışlardır. Ayrıca buradaki yetimlerin kazandıkları ücretler kurumun gelirine eklenmiştir (Eksertzoğlu, 2015: 107). Pendik Yetimhanesi ve Ayaspaşa'daki yetimhanede de kız çocukları bulunmaktadır. Özellikle Ayaspaşa yetimhanesine, 210 kız çocuğunun trahoma yakalanmasından dolayı hastalık bulaşabilir korkusuyla ziyaretçi kabul edilmemiştir (Brown, 2007: 208).

İstanbul'da kurulan Yahudi yetimhaneleri ise Rum ve Ermeni yetimhanelerine göre daha azdır. Ecole de Bonheur, Yahudi Yetimhanesi ve Orphelinat Israëlite isimli üç yetimhane kimsesiz Yahudi kız çocuklarını himaye etmiştir (Brown, 2007: 221). Ecole de Bonheur, hem Yahudi hem de Rum çocuk dilencileri barındırmıştır. Brown (2007: 209), bu yetimhanenin bahçesi olmaması nedeniyle çocuklara uygun olmadığını belirtmiştir. Ancak bu nedenle yetimhane idaresini eleştirmenin doğru olmayacağını, çünkü yetimhanelerin temel amacının çocuklara barınacakları bir yer sağlamak olduğunu, eğlence ve oyunun ikinci planda kalmasının normal karşılanması gerektiğini belirtmiştir.

Osmanlı topraklarına ilk gelen misyonerler Katolikler olmuştur. Fransız olan bu misyonerler, Hristiyanlığı yaymak ve İstanbul'daki azınlıkların eğitimiyle ilgilenmek üzere 16. yüzyılın sonlarında İstanbul'a gelmişlerdir (Sezer, 1999: 183-184). Amerikan misyonerlerin ise Osmanlı topraklarındaki ilk faaliyetleri 1820'lerin başına kadar uzanmaktadır (Erhan, 1999: 241). İlk Amerikan misyoner okulu 1824'te Beyrut'ta açılmıştır. 1830 yılından sonra ise Amerikan misyonerin faaliyet merkezi

İstanbul'a taşınmıştır (Kocabaşoğlu, 1985: 496). Katolikler başlıca Fransa, İtalya ve Avusturya; Protestanlar Büyük Britanya, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri; Ortodokslar ise Rusya tarafından himaye edilmişlerdir (Sonyel, 1999: 143-144). Katolik misyonerlerin Osmanlı topraklarında açtıkları okulların yanı sıra, sosyal yardım faaliyetleri çerçevesinde kurdukları yetimhaneler de vardır. Katolik Fransız yetimhanelerden, Soeur Saint-Vincent de Paul Yetimhaneleri yaklaşık 1000 civarında yetimi himaye edecek şekilde Beyrut, Kudüs, Tripoli (Trablus), İzmir ve Suriye'nin değişik bölgelerinde faaliyete geçmiştir. Bunların yanı sıra Hayfa ve Nazaret'te 210 yetimi himaye eden Dame de Nazareth yetimhaneleri; Kudüs'te 430 civarında yetimi barındıran Dame de Sion yetimhaneleri; Beyrut, Sayda, Nazaret, Yafa ve Kudüs'te yaklaşık 500-600 yetimin himaye edildiği Soeur Saint Joseph de l'Apparition yetimhaneleri açılmıştır (Sezer, 1999: 185).

Alman misyonerlerden Schneller ise 1860'ta Lübnan'da Dürzîlerin, Marunî Hristiyanların ve Grek Ortodoksların arasında yaşanan çatışmada yetim kalan çocukları korumak amacıyla *Suriye Yetimhanesi*'ni açmıştır. Bu yetimhane, Lübnan'da ebeveynleri ölen birkaç Marunî çocuğu Filistin'e getirerek faaliyetlerine başlamıştır (İnan, 2015: 136). 1869'da bu yetimhaneye kız çocukları da kabul edilmeye başlanmıştır. Burada kız ve erkek öğrenciler ayrı binalarda yaşamalarına rağmen mesleki eğitim dersleri haricinde aynı sınıfta eğitim almışlardır. Mesleki eğitim derslerinde erkekler atölyelerde zanaat eğitimi alırken, kızlar ise el işi, ev ekonomisi konusunda dersler almıştır (İnan, 2015: 140). Amerikan misyonerleri ise bu dönemde Suriye, Filistin, Doğu Anadolu, Çukurova, Lübnan ve kısmen Orta Anadolu'da okullar ve yetimhaneler açmıştır (Ortaylı, 1981: 90). Amerikan misyonerleri 1860'ların sonunda, Anadolu'da dört ilahiyat okulu ile buralarda okuyan 74 öğrenci; dokuz orta dereceli yatılı kız okulu ile 64 öğrenci 220 ilkokul ve buralarda okuyan 5617 öğrenciyi kapsayan bir eğitim ağı oluşturmuştur (Kocabaşoğlu, 2000: 60). Amerikan BOARD⁵⁶ misyonerleri 1895'te başta Zile olmak üzere Merzifon ve çevresindeki yetim çocukları toplayarak Merzifon'a getirmişlerdir. O zamana kadar toplanan 50 kız çocuğu, geçici olarak boşaltılan bir eve yerleştirilmiştir (Alan, 2008: 216). Amerikan misyonerlerin

⁵⁶ American Board of Commissioners for Foreign Missions

kurduğu Bursa Yetimhanesi ise 1877’de 24 yetim ve fakir kıza, Hristiyan Protestan evi açarak hizmet vermiştir (Yıldız, 2016: 138).

Misyonerlerin bu faaliyetlerine, başlarda Gayrimüslim cemaat liderleri destek verse bile bu tip okullarda verilen dini eğitim sonucunda mezhep değiştiren öğrenciler olmuş, bu durum ise özellikle cemaat birliğini sağlamaya çalışan patrikhaneleri tedbir almaya yöneltmiştir (Açıkses, 1999: 195). 1844’te Gregoryen Ermeni Kilisesi Patriği seçilen Matteos, misyonerlerin Ermeniler üzerindeki etkilerini azaltmak için sert önlemler almıştır. Ermenilerin, Amerikan misyonerleriyle bütün ilişkilerini kesmelerini isteyen patrik, bunu yapmayan Ermenilerin tecrit edileceğini belirtmiştir (Erhan, 1999: 242). Osmanlı İmparatorluğu ise bu sorunu, başlangıçta Osmanlı topraklarındaki Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki sorun olarak görmüş ve patrikhanelerden kendi tedbirlerini almasını istemiştir (Açıkses, 1999: 195).

Misyonerlerin açtığı eğitim kurumlarından devletin bir süre sonra rahatsız olmasının nedeni ise özellikle II. Abdülhamid Dönemi’nde, Gayrimüslimlerin kafasında, burada verilen eğitim doğrultusunda milliyetçilik ve rasyonalizm gibi fikirlerin şekillenmesi olmuştur (Kılıçdağı, 2006: 66-67). İlber Ortaylı’ya göre (2015: 219), Osmanlı hükümetinin, eğitim ve sosyal hizmet getiremediği bölgelerde (Doğu Anadolu, Suriye, Lübnan, Mezopotamya), Gayrimüslimlerde henüz ulusal bilinç gelişmediği için misyonerlerin eğitim faaliyetleri buralarda önemli ölçüde tutunmuştur. Amerikan misyonerlerinin bu bölgelerde tutunabilmesinin bir diğer nedeni ise Ermeni cemaatinin, eğitimde tekrar örgütlenme problemini kendi içinde çözemeyişi ve “Batı’nın görece seküler eğitim kurumlarına” duydukları ihtiyaçtır (Danacıoğlu, 2000: 135). Ortaylı (1981: 90 ve 2015: 219) bu bağlamda Selanik, Manastır, İşkodra, Kosova ve Yanya gibi önemli Rumeli eyaletlerinde ne Amerikan, ne Fransız ne de Protestan misyoner okullarının tutunamadığına dikkat çekmiş ve bunun nedenini ise bölgeye, seküler eğitim kurumlarının misyonerlerden önce gelmesiyle açıklamıştır. Bölgeye seküler eğitim kurumlarının gelmesi, 1821 Yunan Ayaklanması’ndan önce olmuştur. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda Rumlar için seküler eğitim veren dört kurum bulunmaktadır: İzmir, Sakız, İstanbul (Kuruçeşme) ve Ayvalık Kolejleri (Danacıoğlu, 2000: 135).

Ermenilerin Batı'nın görece seküler eğitim kurumlarına duydukları ihtiyaç nedeniyle misyonerlerin eğitim faaliyetlerinin Ermeniler arasında tutunabilmesi, kısa süre içerisinde siyasi bir soruna dönüşmüştür. 1895'te vilayât-ı sitteye (Erzurum, Van, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Bitlis) genel müfettiş olarak atanan Şakir Paşa, 1895-1896'da yazdığı raporda "...gerek misyoner okullarının faaliyetlerine bir cevap olması, gerekse halkın ihtiyacı olması nedeniyle sanayi okullarının açılmasının gerektiğini...." belirtmiştir (Esin, 2015: 67'deki alıntı). 15 Ağustos 1899 tarihli Maârif ve Hariciye Nazırları tarafından hazırlanan raporda ise bazı vilayât-ı şahaneden⁵⁷ yetim çocukları *ta'lim* ve *terbiye* ettirmek amacıyla Üsküdar'da Haydarpaşa civarında olan Acıbadem'de darüleytam açılacağı yazılmıştır. Yetim kız çocuklarının İstanbul'a getirilmeleri zor olacağı için bu darüleytamın sadece erkek çocuklarına mahsus olması, kız çocukları için ise bulundukları vilayetlerde sanayi mektepleri ve darüleytamlar kurulması tavsiye edilmiştir. Ancak Acıbadem'de açılmak istenen darüleytam açılamamıştır (Özbek, 1999a: 14-15).

Amerikan BOARD Misyonerleri'nin açtığı Anadolu Koleji; Ermeni milliyetçiliğinin, Ermeni öğrencilerin kafasında şekillenmesinde etkili olmuştur (Alan, 2008: 399). Amerikan misyonerlerinin Anadolu'daki Gayrimüslimler için ulusal bir kimlik oluşturma faaliyetlerinin yanı sıra Alman misyonerleri de Suriye ve Filistin bölgesinde ekonomik bağlamda bir orta sınıf oluşturmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Alman misyonerlerden Schneller'in kurduğu *Suriye Yetimhanesi*'nin verdiği eğitimin bir amacı da Kudüs'te bir Hristiyan işçi ve esnaf sınıfı oluşturmaktır. Bunun bir sonraki aşamasında Schneller, bu yetimhaneden öğretmen, akademisyen, din adamı, avukat ve tercüman yetiştirerek Filistin bölgesinde etkili bir Arap-Protestan orta sınıfı oluşturmaya hedeflemiştir (İnan, 2015: 158). Başlangıçta yetimhaneye sadece Suriye ve civarında yaşayan Hristiyan Arap, Süryani ve Marûni çocuklar kabul edilse bile 19. yüzyılın sonunda meydana gelen Ermeni Olayları sonucu, buraya Ermeni yetimleri de alınmaya başlanmıştır (İnan, 2015: 162).

⁵⁷ Nadir Özbek, "bazı vilayât-ı şahane" ile burada, 1890'lı yıllarda Ermeni olaylarının geçtiği vilayetlerin kastedildiğini düşünmektedir. Özbek, Acıbadem'de Ermeni yetimleri için bir darüleytam açma projesini ise II. Abdülhamid'in, misyonerlerin Ermeniler üzerindeki etkisini kırmak olarak yorumlamıştır (Özbek, 2013: 241).

Öte yandan 1894-1896 ve 1909 Adana Olayları ve Tehcir sonrası ortaya çıkan Ermeni yetim çocuk sorunu; misyonerler, Osmanlı hükümeti ve Ermeni Patrikhanesi arasında bir mücadele alanı haline gelmiştir. 1894-1896 Olayları'nın ardından yaklaşık 50.000 çocuk yetim kalmıştır. Misyonerler, savunmasız ve korunmaya muhtaç olan yetim Ermeni çocuklarını, mezhep değiştirmek için en uygun kişiler olarak görmüştür. Bu bağlamda Amerikan misyonerlerinin 1894-1896 Olayları'ndan sonra otuzdan fazla bölgede yaklaşık seksen yetimhane açması tesadüf değildir. Bu yetimhanelerdeki yetim sayısı 50 ile 1000 arasında değişmekle birlikte, yetimhanelere yaklaşık 100 çocuk yerleştirilmiştir. Olaylardan 10 yıl sonra ABCFM⁵⁸ yetimhanelerinde yaklaşık olarak 10.000 yetimin kaldığı tahmin edilmektedir (Maksudyan, 2010: 54-55). Bu dönemde teorik olarak Ermenilerin vasisi görünen Ermeni Gregoryen Patrikhanesi ise birçok yönden bu konuda güçlü değildir. Öncelikli olarak yeni seçilen Patrik Maghakia Ormanyan'ın üzerinde, yetim çocukların geleceği konusunda bir baskı oluşmuştur. Patrik'e, Ermeni yetimler için modern yetimhane ağını oluşturması konusunda baskı yapılmıştır. Neticede İstanbullu hayırseverlerin yardımlarıyla Patrikhane tarafından birçok yetimhane açılmıştır. Patrikhane tarafından kurulan bir alt komite ise Ermeni yetimlerin envanterinin tutulması, açılan yetimhanelerin kontrol edilmesi ve toplanan yardımların dağıtılmasından sorumlu tutulmuştur. Ermeni Gregoryen din adamları; Urfa'da 50-60, Zeytun'da 6, Antep'te 40, Mamuretülaziz'de 33, Malatya'da 30, Arapkir'de 32, Van'da 130, Erzurum'da 160, Sivas'ta 63, Diyarbakır'da 520 yetime barınma imkânı sağlamıştır (Maksudyan, 2010: 52-53).

Daha önce misyonerler ve Ermeni Patrikhanesi arasında bir mücadele alanı olan Ermeni yetim çocukları, Osmanlı hükümeti için de bir mücadele alanı haline gelmiştir. Özellikle 1909 Adana Olayları'nın neden olduğu yetim Ermeni çocuk sorunu konusunda, Liberal Jön Türkler ile misyonerler arasındaki yakın ilişki dikkat çekmiştir. Nitekim Adana valisi Cemal Paşa, İttihatçı liderler arasında misyonerlere en yakın olan kişidir. Ermeni yetimleriyle alakalı olarak misyonerler ile Osmanlı hükümeti arasındaki bu yakınlık, İstanbul'da sadrazamın onur başkanlığında ve padişahın himayesinde düzenlenen bir toplantıda kendini göstermiştir. Bu toplantı ile

⁵⁸ American Board of Commissioners for Foreign Missions

1909 Adana Olayları mağdurları için uluslararası bir yardım komitesi kurulmuştur. Komitenin başına ise ABCFM'nin İstanbul şefi William Peet getirilmiştir (Kieser, 2013: 344-345).

Adana Olayları'nın ardından bölgeye vali olarak atanan Cemal Paşa, yetimlerin bakımı meselesinde Ermeni yetimlerin sorumluluğunu almak istemiştir. Bu bağlamda Adana'daki Ermeni yetimleri için bir Osmanlı Yetimhanesi (Darüleytam-ı Osmanî) açmayı planlanmıştır (Maksudyan, 2012b: 144). Cemal Paşa, 8 Eylül 1909'da Uluslararası Yardım Komitesi Başkanı William Peet'e yazdığı bir mektupta ise kendisine, yetimhane projesi için yüklü miktarda para verilmesini istemiştir (Kieser, 2013: 345). Neticede *Osmanlı Yetimhanesi* (Darüleytam-ı Osmanî) açılmış ve buraya, Adana, Hacın ve Dört Yol'daki yetimhanelerde bulunan yaklaşık 400 Ermeni yetimi kabul edilmiştir (Maksudyan, 2012b: 145).

Misyoner okullarında verilen eğitimden, Osmanlı hükümetinin rahatsız olmasının bir diğer nedeni ise bu kurumlarda, sayıları az da olsa Müslüman çocukların terbiye edilmesi olmuştur. 1891'e ait bir belgede Beyrut İdadisi'nde ders veren Mihran Boyacıyan, Beyrut'taki Hristiyan okullarının tehlikesine, bu okullara kabul edilen Müslüman çocuklar üzerinden dikkat çekmiştir (Deringil, 2014: 119). 1892 tarihli bir iradede ise Müslüman çocukların Gayrimüslim mekteplerinden alınarak, köy imamaları tarafından eğitilmeleri buyrulmuştur (Deringil, 2013: s. 118'deki alıntı). Arşiv belgelerine 1902'de yansıyan bir olay misyoner okullarının, Müslüman çocuklar için cazip halde olduğunu göstermektedir. Kadıköy'de Moda ve Yeldeğirmeni mahallesinde bulunan Fransız Kız Mektebi'nde Pazar günü yapılan dini törende, Müslüman kız çocuklarının da olduğu ve Eczacı kul ağalarından Ömer Bey'in kızları Safut ve Nimet Hanımların da bu çocukların içinde bulunduğu, Meclis Kalemi Müdür Muavini Alaeddin Efendi tarafına ihbar edilmiştir (BOA, MF. MKT: 633/54-7, 27 Mayıs 1318/9 Haziran 1902). Yapılan tahkikat sonucu bir takım Müslüman kız çocuklarının mektepte misafir bulundukları sırada dini törene tesadüf ettikleri anlaşılmış ve Eczacı kul ağalarından Ömer Bey'in kızları Safut ve Nimet'e de Katolik çocukları gibi beyaz elbise giydirilip, başlarına çiçek konulduğu tespit edilmiştir (BOA, MF. MKT: 633/54-12, 30 Mayıs 1318/12 Haziran 1902). Safut ve Nimet'in mektepten ihraçları ile mektepte bunlardan başka Müslüman kız veya erkek

çocuklarının olup olmadığının tahkik edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MF. MKT: 633/54-13, 27 Mayıs 1318/9 Haziran 1902).

Osmanlı hükümeti misyoner ve yabancı okullara karşı bazı önlemler almıştır. 1876 tarihli *Kanun-ı Esasi*'nin 16. maddesinde tüm okulların devletin denetiminde olduğu vurgulanarak cemaatlerin eğitim ve öğretim geleneklerinin korunacağı belirtilmiştir (Koçak, 1985: 487). 1869 Maârif-i Umumi Nizamnâmesi'nin 129. maddesi ise cemaat okulları ve yabancı okulların öğretmen diplomalarının ve ders kitaplarının Maârif Nezareti tarafından onaylanması ve okutulacak derslerin listesinin verilmesi şartını içermektedir (Kılıçdağı, 2006: 67). 129. maddenin devamında İstanbul'da açılmak istenen okulların Maârif Nezareti tarafından, vilayetlerde açılmak istenen okulların ise valiler tarafından verilecek izinle açılacağı belirtilmiştir. Bu şartları sağlayamayanların özel okul açmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmeyeceği vurgulanmıştır (Özalp ve Ataüinal, 1977: 570). Yani nizamnâmenin 129. maddesine göre yabancı okulların ruhsatsız çalışması mümkün değildir ve faaliyet göstermeleri için ruhsat almaları şarttır. Buna rağmen birçok yabancı okul ve kurum ancak 1880 ve 1890'larda ruhsat almaya başlamıştır (Ortaylı, 1981: 89). Misyonerlerin açtığı okulları kontrol etmeye yönelik bir başka önlem ise Türkçe derslerinin, 1894'te Gayrimüslim okullarında zorunlu hale getirilmesi ve Türkçe dersleri için maaşlarının Osmanlı hükümeti tarafından karşılanacağı Türk öğretmenlerin atanması şartı olmuştur (Deringil, 2014: 119). Misyoner ve Gayrimüslim cemaat okullarının denetim altına alınması için taşrada maârif meclislerinin kurulması da düşünülmüştür (Somel, 2015: 133). 23 Aralık 1881 tarihli raporda taşrada maârif idarelerinin öncelikli olarak Diyarbekir, Erzurum, Mamuretülaziz, Sivas ve Van'da kurulması gerektiği belirtilmiştir. Bu vilayetler, Ermeni meselesinin yoğun olduğu vilayetlerdir. Dolayısıyla, bir taraftan Berlin Kongresi'nin 61. maddesi Bâb-ı Âli'yi, Doğu Anadolu reformlarını yapmaya mecbur bırakmışken, diğer taraftan açılan maârif meclislerinin Gayrimüslimleri denetlemesi amaçlanmıştır. Bu rapor, aynı zamanda Gayrimüslim okullarındaki eğitimin, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasetine uygun olması gerektiğine dikkat çekmiştir (Somel, 2013: 24-25). II. Abdülhamid, 1886'da yabancı okulları denetlemek amacıyla "Mekâtib-i Ecnebiyye ve Gayrimüslime Müfettişliği"ni kurdurmuştur (Kocabaşoğlu, 1985: 499). Mekteplerinin açılması için ruhsat alamayan bazı

kurumlar 1888 yılında kapatılmıştır. Ancak dış baskılar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu 1901 tarihinde, ruhsatsız da olsa bir önceki yıla kadar faaliyet gösteren okulları tanımış ve yeni okulların açılmasına izin vermiştir (Turan, 1999: 205-206).

Misyonerler; alınan bu tedbirleri, kapitülasyonlarla kazanılmış olan haklarının kısıtlanması olarak yorumlamışlardır (Açıkses, 2003: 235). Bununla birlikte I. Dünya Savaşı sırasında İttihad ve Terakki hükümeti, tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırmış ve yabancı okullar daha sıkı biçimde denetlenmek istenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus okullarına hükümet tarafından el konulmuştur (Koçak, 1985: 490). Amerika'nın I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri'nin safında dâhil olmasıyla birlikte Amerikan misyonerler, Merzifon'daki kız yetimhanesinde, yetim kız çocuklarına bakmak için kalan birkaç misyoner dışında Osmanlı topraklarını terk etmişlerdir (Açıkses, 1999: 199). Bu nedenle Osmanlı hükümeti, I. Dünya Savaşı'nda, içinde bulunduğu mali sıkıntılarla birlikte misyonerlerin kurdukları yetimhanelerdeki yetim çocuk sorunuyla karşılaşmıştır. Boşaltılan bu binalara I. Dünya Savaşı'nda yetim kalan Müslüman çocuklar için darüleytamlar açmıştır. 1918 Mondros Mütarekesi ve İstanbul'un işgal edilmesi üzerine darüleytamlara tahsis edilen bu binalar, eski sahipleri tarafından geri alınınca darüleytamlar zor durumda kalmıştır (Nuhoğlu, 1993b: 521).

2.3.2. Osmanlı Hükümeti'nin Açtığı Darüleytamlar

Darüleytam'ın, kurulmasına kadar yetim kız çocuklarının terbiye ve iâşelerini müessese olarak kız sanayi mektepleri, kız ıslahhaneleri ve Darülaceze'nin üstlendiği söylenebilir. Aslında Darüleytam bağımsız bir müessese olarak ortaya çıkmadan önce Darülaceze'nin içinde bir hizmet birimi olarak açılmıştır. Nitekim 0-7 yaş grubundaki terk edilmiş çocuklara Darülaceze'nin *ırzahane* hizmet biriminde bakılırken, 7 yaşına girmiş çocuklara ise erkek ya da kız yetimhanesinde bakılmıştır (Nuhoğlu, 1993a: 513). Yetim kalmış Müslüman kız ve erkek çocuklarına yönelik bir darüleytam açma projesi ise 1899 yılında düşünülmüştür. Bunun için Maârif Nezareti tarafından Yüksek Kaldırım'da bir arazi bile satın alınmıştır (Özbek, 1999a: 15). Aynı tarihte Ermeni yetimlerine mahsus olmak üzere Acıbadem'de bir darüleytam

yapılması da planlanmıştır. Ancak iki darüleytam da açılammıştır (Özbek, 2013: 243, 246).

1903'te kimsesiz Müslüman kız ve erkek çocuklar için yetimhane işlevi gören *Darülhayr-ı Âli* açılmıştır (Özbek, 2006: 41). Darülhayr-ı Âli, kimsesiz Müslüman çocuklar için açılmış olsa bile Gayrimüslim öğrenciler de kuruma kabul edilmiştir. Suriye, Beyrut, Sırp ve Ulah cemaatlerinin Gayrimüslim kimsesiz ve 7-16 yaş aralığındaki çocuklarının, seçilerek Darülhayr-ı Âli'ye kaydedilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH. MKT: 2678/55-2-1, 27 Teşrin-i Sani 1324/10 Aralık 1908). Kuruma ilk önce her sene 40 erkek ve 40 yetim kız çocuğu olmak üzere 80 talebe kaydedilmesi ve bu talebelerin yaşının beşten aşağı, yediden yukarı olmaması düşünülmüştür. Ancak Darülhayr-ı Âli yalnızca erkek yetim çocuklarını himaye etmiştir (Özbek, 1999a: 16). Darülhayr-ı Âli'nin müfredatı incelendiğinde kurumun, bir senesi hazırlık olmak üzere 7 sene eğitim vermesi ve derslerinin sanayi mekteplerinde verilen derslerle benzerlik göstermesi dikkat çekmektedir. Darülhayr-ı Âli'nin ders programında el işi ve ev düzenini içeren kızlara yönelik derslerin⁵⁹

⁵⁹Darülhayr-ı Âli'nin ders programı (BOA, İ. MF: 8/29-3-2, 25 Ağustos 1318/8 Eylül 1902):

İhtiyat Sınıfı (Hazırlık Sınıfı)

Ders___ Eşkal-i Huruf (dilbilgisi kitapları), Hesab-ı Zihni, Tarif-i Eşya, Riyazat-ı Bedeniye.

Sanat___ Kâğıttan Eşkal-i Basite İ'mâli, Bazı Nebatat ve Eşcar-ı Sab ve Kabuk ve Dallarından Muhtelif Şeyler İ'mâli. Kâğıt Üzerine İğne ile Eşkal-i Huruf (harf şekilleri) vesaire tersimi.

Birinci Sene

Ders___ Alfabe, Hüsn-i Hatt, Kıraat, Ecza-i Şerife, Hesab, Ta'rif-i Eşya, Resim, Riyazat-ı Bedeniyye.

Sanat___ Elişleri, Mukavvadan Eşkal, Basite Kesmek ve Eşkal-i Basite-i Mücessime Teşkil Etmek. Renkli Çöp ve Saz gibi Şeylerden Örgü ve Dokuma Yapmak.

İkinci Sene

Ders___ Ecza-i Şerife, İlm-i Hâl, Kıraat, Hesab, Hüsn-i Hatt, Resim, Riyazat-ı Bedeniyye.

Sanat___ Tel İşleri, Oyma İşleri, Bal Mumu ve Alçı işleri, Tel ile Ağaç Karışık İşleri, Burgu ve Eğe ve Enva' gibi Edevat-ı sanayi hakkında malumat.

Üçüncü Sene

Ders___ Kur'an-ı Kerim, İlm-i Hâl, Kıraat, İmla, Hikayat-ı Müntahabe-yi Ahlakiyye, Hesab, İlm-i Eşya, Mebadi-i , Hüsn-i Hatt, Resim, Riyazat-ı Bedeniyye.

Sanat___ İkinci senedeki sanayinin bir derece daha ilerisine devam olunacaktır.

Dördüncü Sene

Ders___ Kur'an-ı Kerim, İlm-i Hâl, Kıraat ve Ahlak, Hesab, İlm-i Eşya, Muhtasar Tarih-i Osmanî (Kısa Osmanlı Tarihi), Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, Hüsn-i Hatt, Resim, Riyazat-ı Bedeniyye, Musikî.

Sanat___ Marangozluk ve Oymacılık, Demircilikte müstemil olan edevattan başlıcalarının ta'rifi ve demir parçalarını eğelemek ve delmek ve perdaht etmek ameliyatının irâesi. Saraçlık, Kunduracılık ve enva'ine müteallik nazariyat-ı ibtidaiyye.

Beşinci Sene

Ders___ Kur'an-ı Kerim, İlm-i Hâl, Ahlâk, Kavaid-i Lisan-ı Osmanî, Usul-i Tahrir, Hesab, Mebadi-i Hendese, İlm-i Eşya, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-yı Osmanî, Muhtasar Defter Tutmak Usulü, Hüsn-i Hatt, Resim, Musikî.

olması, aslında kuruma ilk başlarda Müslüman kız yetimlerinin de alınmasının planlandığı görüşünü desteklemektedir (BOA, İ. MF: 8/29-3-2, 25 Ağustos 1318/8 Eylül 1902). Bu kurum, 1909'da kapatılmıştır. Özbek (2013: 250-251), Darülhayr-ı Âli'nin kapatılmasını, kurumun kurucusu II. Abdülhamid'in tahtan indiriliş süreci ile ilişkilendirmiştir. II. Abdülhamid'in; yoksul çocukların koruyucusu imajını yaratan ve kendi adıyla özdeşleşen bu kurum, bu sembolik işlevi nedeniyle İttihad ve Terakki hükümeti tarafından kapatılmıştır.

Yetimhane işlevi gören bir başka kurum, 1909'da Adana'ya vali olarak atanan Cemal Paşa tarafından Adana'da açılan Darüleytam-ı Osmanî'dir (Kıranlar, 2013: 21). Darüleytam-ı Osmanî'nin⁶⁰ kuruluş amacı 1909 Adana Olayları sonucunda, Adana'da yetim kalan çocukların, muhafazası ve bunların *ta'lim* ve *terbiyesine* hizmet etmek olarak ifade edilmiştir ("Darüleytam-ı Osmanî Nizamnâme-i Esasiyyesi ", *Düstur*, Tertip 2, Cilt 4: 15). Darüleytam-ı Osmanî Encümeni⁶¹ ise Adana defterdarı ile Adana'nın meclis idaresinden ve Adana belediye meclisinden seçilen birer kişiden ve Adana Ermeni Piskoposluğu Meclis-i Hümayun başkanından ve Adana'nın eşrafı ve önde gelen kişileri arasından iki kişiden ve bir başkan ile bir başkan yardımcısından oluşmuştur. Nizamnâmede, Darüleytam-ı Osmanî Encümeni'nin başkanı olarak Adana valisi olacak kişi, başkan yardımcısı olarak ise aynı zamanda kurumun kurucusu olan Adana eski valisi Cemal Paşa⁶² gösterilmiştir ("Darüleytam-ı Osmanî Nizamnâme-i Esasiyyesi", *Düstur*, Tertip 2, Cilt 4: 17).

Sanat___ Marangozluk ve Oymacılık, Hakkaklık (Mühürçülük), Müretteblık, Oyuncakçılık, Mücellidlik (Cildçilik), Döşemecilik, Seracılık ve Kunduracılık, Fırının Tenekeciligi, Alaturka ve Alafranga İşçilik, Tatlıcılık, Şekerlemecilik, Pastacılık, Bağçivanlık.

Altıncı Sene

Ders___ Kur'an-ı Kerim, İlm-i Hâl, Ahlâk, Kavaid-i Lisan-ı Osmanî, Usul-i Tahrir, İlm-i Eşya, Muhtasaran Defter Tutmak Usulü, Tarih-i Osmani, Coğrafya-yı Umumi, Hüsn-i Hatt, Resim, Musikî.

Sanat___ Marangozluk ve Oymacılık, Hakkaklık (Mühürçülük) ve Oyuncakçılık, Mücellidlik (Cildçilik), Saraçlık, Kunduracılık, Fırının Tenekeciligi, İşçilik, Tatlıcılık, Şekerlemecilik, Pastacılık, Bağçivanlık, Çiftçilik.

⁶⁰ Bu proje, 1899'da II. Abdülhamid Dönemi'nde Ermeni yetimler için Acıbadem'de açılmak istenen darüleytam projesiyle benzerlik göstermektedir. Nadir Özbek'in (1999b: 14), 1899 tarihli bir rapordan verdiği bilgilere göre bu darüleytamda, "bazı vilayat-ı şahaneden" (Ermeni Olaylarının geçtiği vilayetler kastediliyor) eytamların İstanbul'a getirilerek talim ve terbiye edilmeleri düşünülmüştür. Ancak bu darüleytam açılmaz. Neticede devletin 1899'da Acıbadem'de açılmasını planlandığı darüleytam ile Cemal Paşa'nın 1911'de açtığı Darüleytam-ı Osmanî'nin ortak noktası yetim Ermeni çocukları olmuştur. Neticede yetim Ermeni çocuklarının; misyonerler, Ermeni Patrikhanesi ve Osmanlı hükümeti arasında bir mücadele alanı haline gelmiş olması muhakkaktır.

⁶¹ Adana Yetimhane Komisyonu.

⁶² Cemal Paşa, 1911'de Bağdat valiliğine atanmıştır.

Darüleytam-ı Osmanî'ye, ebeveyni Adana Olayları sırasında maktul düşen yetimlerden 5-10 yaşları arasında olanlarının kabul edileceği belirtilmiştir. Ayrıca Adana Olayları sırasında dul kalan kadınlardan iki çocuklu olanların, çocuklarının birisinin kabul edileceği, ancak dul kadınların *fevkalade fakir olup işe güce muktedir olmadıklarını* bildirdikleri anda bunların iki çocuğunun birden kuruma kabul edileceği vurgulanmıştır ("Darüleytam-ı Osmanî Nizamnâme-i Esasiyyesi", *Düstur*, Tertip 2, Cilt 4: 18). Kuruma kabul edilecek yetimlerin, 16 yaşına geldiklerinde velilerine teslim edilerek bu çocukların, mekteplere ücretsiz kaydedilmesi ve işlere yerleştirilmesi için Darüleytam idaresinin yardım edeceği ifade edilmiştir. Darüleytam-ı Osmanî'nin hiçbir cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin Osmanlı yetimlerine mahsus olduğu vurgulanmıştır ("Darüleytam-ı Osmanî Nizamnâme-i Esasiyyesi", *Düstur*, Tertip 2, Cilt 4: 19).

Darüleytam-ı Osmanî, biri erkek diğeri kız yetimler için olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Bu iki şubeye, yetimlerin terbiye ve tedrisleriyle ilgilenmeleri için biri erkek diğeri kadın olmak üzere iki tane müdür yardımcısı atanmıştır. Erkek ve kız yetimler, ibtidaiyye ve rüşdiyye şeklinde iki kademeli eğitim görmüşlerdir. Yetimler için ibtidaiyye 4 sene, rüşdiyye ise 2 sene olmak üzere toplamda 6 senelik bir eğitim planı düşünülmüştür. İbtidaiyye kısmında eğitim dili, yetimin mensup olduğu unusunun dilinde yapılmış, resmi dille eğitim mecburi olduğundan Türkçe dersleri de verilmiştir. Rüşdiyye kısmında ise eğitim dili Türkçe olmuş, ancak yetimler mensup olduğu dilin gramer ve edebiyatı hakkındaki eğitimlerine de devam etmişlerdir ("Darüleytam-ı Osmanî Nizamnâme-i Esasiyyesi", *Düstur*, Tertip 2, Cilt 4: 16-17).

I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu sefalet ve açlığın etkisi ile birlikte işgale uğrayan yerlerde yetim ve öksüz kalan çocukların himayesi sorunu darüleytamların yaygınlaşmasına neden olmuştur (Ergin, 1977: 1548). "Yetimler yurdu, yetimhane" anlamına gelen Darüleytam, dönemin Maârif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in girişimiyle 25 Kasım 1914'te İttihad Terakki Cemiyeti'ne bağlı olarak kurulmuştur (Nuhoğlu, 1993b: 521). Savaşın uzamasıyla gelen mali sıkıntılar, giyecek ve yiyecek temininin zorlaşması ve kötü idare sebebiyle darüleytamlar, 2 Nisan 1917'de devletin himayesine girmiş, Darüleytam Genel Müdürlüğü ise Maârif Nezareti'ne

bağlanmıştır (Özkan, 2006: 217). 1920 yılına ait bir belgede, o dönem birçok ülkede yetimlerin idaresi belediyelere ait iken, İmparatorlukta darüleytamların idaresinin Maârif Nezareti'ne bağlanması eleştirilmiştir. Bu bağlamda Darülaceze ve Darüleytam gibi kurumların belediyelere bağlı olmasının daha uygun olacağı vurgulanmıştır (BOA, BEO: 4653/348947-2, 16 Eylül 1336/16 Eylül 1920).

1914'ten sonra açılan Darüleytamlar için yeni binalar inşa edilmemiştir. Bunun yerine, Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olan ve Osmanlı topraklarından ayrılan Fransız, İngiliz, Rus ve İtalyan misyonerlerin boşalttıkları okul ve kurumlara el konularak, bu binalar darüleytam haline dönüştürülmüştür (Okur, 1996: 19-20). Aslında bu binaların, yabancılar tarafından terk edilmesi, binaların içindeki yetim çocukları da sahipsiz bırakmıştır. Bu bağlamda dönemin Maârif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in 1918 yılı bütçesi dolayısıyla verdiği bilgiye göre darüleytamların 1914'te yaygınlaşmasının bir nedeni de I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarını terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyanların boşalttıkları yurt ve mekteplerde sahipsiz kalan çocukların himaye edilmesi olmuştur (Nuhoğlu, 1993b: 521).

İstanbul dışında da darüleytamlar kurulmuştur. Örneğin 1916 yılında, Tirilye'ye (Bursa) iskân edilen muhacir çocukları için darüleytam açılmıştır (BOA, DH. UMVM: 70/6-1, 4 Kanun-ı Sani 1331/17 Ocak 1916). Taşra'da şehit ve muhacir kız çocuk sayısı o kadar artmıştır ki, bu çocuklar için yeni bina tahsis edemeyecek durumda olan devlet, bazı mektep binalarının bir kısmında yetimhane açma yoluna girmiştir. Bu bağlamda Sivas'ta şehit ve muhacir kız çocuklarının eğitimi için Sivas Mekteb-i Sultani binasının bir kısmı kız eytamhanesi yapılmıştır (BOA, DH. İ. UM: 7-4/1-30-1, 3 Teşrin-i Sani 1335/3 Kasım 1919). I. Dünya Savaşı sırasında Kuleli Askeri Lisesi de yetimhaneye çevrilmiştir. Mütareke Dönemi'nde Kuleli Askeri Lisesi'ne öğrenci olarak kaydolan İrfan ve Mehmet Orga, kayıt sırasında okulda birçok Ermeni ve Kürt yetim çocukla karşılaşmıştır (Orga, 2016: 244). Bu okuldaki yetim Ermeni ve Kürt çocuklar, okumaları için Kazım Karabekir tarafından İstanbul'a gönderilen çocuklardır. Bu çocukların sorumluluğunu kimse almak istemeyince çocuklar Kuleli Askeri Lisesi'ne gönderilmişlerdir. Kuleli Askeri Lisesi'nde Ermeni ve Kürt yetimlerin yanı sıra Arap ve Arnavut çocuklar da koruma

altına alınmıştır. Bu çocuklar, Enver Paşa tarafından önce Anadolu'ya getirilmişlerdir. Ancak I. Dünya Savaşı sonunda Enver Paşa ülkeyi terk edince, ortada kalan bu çocuklar da Kuleli Askeri Lisesi'ne gönderilmişlerdir (Orga, 2016: 249).

Darüleytamlar, 1917'de çıkartılan yeni nizamnâme⁶³ ile şehit çocuklarını da kabul etmeye başlamıştır. Nizamnâmede, Darüleytamlara alınacak çocuklar arasında şehit çocukları ile anadan ve babadan mahrum çocuklara öncelik verileceği belirtilmiştir. İkinci olarak annesi sağ olup ancak babası cephede olduğu için iâşesini temin edecek ve başka kimsesi olmayan çocukların kuruma alınacağı vurgulanmıştır. Üçüncü olarak ise ebeveyni hayatta olan ancak kötürüm olan ya da ebeveyni çocuğun ihtiyacını karşılayamayacak kadar yaşlı olan ailelerin çocuklarının kuruma kabul edileceği ifade edilmiştir. Ayrıca göçle fakir kalan ailelerin çocuklarının da kuruma alınacağı vurgulanmıştır (BOA, ŞD: 232/7, 25 Nisan 1333/25 Nisan 1317).

Kazım Karabekir, I. Dünya Savaşı sırasında babasını kaybedip, darüleytamlara sığınan birçok zabıt çocuğunun olduğunu belirtmiştir (Karabekir, 2015: 280). Ayrıca arşiv belgelerinde, nizamnâmede belirtilen şartları taşıyan yetimlere rastlanılmıştır. 1918 yılında, savaş sırasında asker Zekeriyaoğlu Şerif, eşinin vefat etmesi sonucu iki kız çocuğunu anne ve babasına emanet etmiştir. Asker Şerif'in anne ve babasının da vefat etmesi sonucunda, çocukları yetim ve bîkes kalmıştır. Bu yüzden asker Şerif, çocuklarının Darüleytam'a kabul edilmesini talep etmiştir (BOA, DH. İ. UM: 19-2-1/48-2-1, 11 Ağustos 1334/11 Ağustos 1918). Neticede asker Zekeriyaoğlu Şerif'in yetim kalan iki kız çocuğu, Darüleytam'a kabul edilmiştir (BOA, DH. İ. UM: 19-2-1/48-1-1, 23 Ağustos 1334/23 Ağustos 1918). 1920'de ise babasının aniden vefatı ve kardeşinin de askerde olması sebebiyle annesi ve kız kardeşiyle kimsesiz kaldığından dolayı Darüleytam'a kabulünü içeren Şihab imzalı arzuhal, Darüleytam'a başvuran kişiler arasında çeşitlilik olduğunu gösteren önemli bir belgedir (BOA, DH. İ. UM: 19-14-1/16-1-1, 10 Teşrin-i Evvel 1336/10 Ekim 1920).

Darüleytamlardaki eğitim programına değinmek gerekirse darüleytamlar, 1917'de Maârif Nezareti'ne bağlandıktan sonra Maârifçe yeni bir nizamnâme

⁶³ "Darüleytam Müessesat-ı Nizamnâme Lâyihası", (BOA, ŞD: 232/7, 25 Nisan 1333/25 Nisan 1317).

hazırlanmıştır⁶⁴. Bu tarihten önce ise darüleytamlarda, 1899'da hazırlanan *Darüleytamın Talimat-ı Esasiyyesi*'nin⁶⁵ kullanılmış olması mümkündür (Kırbaç, 2003: 87). Cemal Paşa'nın Adana'da kurduğu Darüleytam-ı Osmanî'nin ise ayrı bir nizamnâmesi vardır⁶⁶. Ama Darüleytam-ı Osmanî'de ders programı hakkında okutulacak derslerle ilgili dil dersleri dışında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Darüleytamlar, 1917'de hazırlanan nizamnâmeye göre ana sınıfı, ibtidai sınıf ve sanayi/ziraat sınıfı ve imalathaneler olarak dört kısma ayrılmışlardır. Ana sınıfı, iki şubeden oluşup, birinci şubeye 4 yaşından küçük olan, ikinci şubeye 4-5-6 yaşlarındaki yetimler kabul edilmiştir. İbtidai sınıflara 7-12 yaş arasındaki çocuklar alınırken, Sanayi sınıflarına ise 13-15 yaşları arasındaki çocuklar alınmıştır. İmalathanelere ise 16 yaşının üstündeki çocuklar kabul edilmiştir. Darüleytam'a kabul edilen çocuk, ilgi ve yeteneklerine göre sanayi şubelerine yönlendirilmiştir (BOA, ŞD: 232/7-51, 25 Nisan 1333/25 Nisan 1317).

Darüleytamlar, öncelikli amaç olarak yetim erkek ve kız çocuklarının barınmasını sağlamakla birlikte yetimlerin, kendi geçimlerini temin edebilecekleri bir sanayi eğitimi de içermiştir. Yetimhanelerin en büyük gereksinimi, ev ve atölye işlerinde belirli bir sanayiye yönelik eğitim programının oluşturulması olmuştur. Buradaki yetimleri, kendi ücretlerini kazanan birey haline dönüştürmek önemli bir amaçtır. Dolayısıyla ilkokul eğitimi, daha sonraki öğretim kademesi için bir hazırlık sınıfı niteliğindedir. Devlet gözünden bakıldığında bu kızlara, ev hizmetleri ve el becerileri konusunda bir eğitim verilmediği sürece bu yetimhaneler, kızları hayata hazırlamak konusunda ciddi bir sorunla karşılaşabilirdi. Bu yüzden yetimhanelerdeki yetim kızların bu amaçla eğitilmesi hedeflenmiştir (Brown, 2007: 218).

Darüleytamların bir sanat öğretme amacı nedeniyle kız sanayi mektepleriyle benzer olduğu düşünülse bile iki kurumun eğitimi arasında farklılıklar vardır⁶⁷. 1913 senesi itibarıyla kız sanayi mekteplerinde okutulan dersler, Ulum-ı Diniyye, Türkçe, Hesap, Coğrafya, İlm-i Eşya Hıfzısıhhat, İdare-i Beytiyye, Tarih, Usulü Defteri,

⁶⁴ Bu nizamnâme için bkz: BOA, ŞD: 232/7-51, 25 Nisan 1333/25 Nisan 1317.

⁶⁵ 1899'da çıkartılan nizamnâme için bkz: *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7, s. 263-275. (Bu nizamnâmede yer alan ders programı, Darülhayr-ı Âli'nin ders programının aynısıdır bkz. Dipnot 59).

⁶⁶ Darüleytam-ı Osmanî Nizamnâme-i Esasiyyesi için bkz. *Düstur*, Tertip 2, Cilt 4, s. 15-19.

⁶⁷ Ancak burada şu nokta da unutulmamalıdır. Kız sanayi mektepleri ve kız ıslahaneleri, yetim kız çocuklarını himaye etmeleri nedeniyle bir yetimhane işlevi de görmüştür.

Fransızca, Hatt, Musuki, Terbiye-i Bedeniyye, Resim, Biçki-Dikiş, Tamir, Çamaşır Yıkama dersleridir. Ayrıca 1913 yılında kız sanayi mektepleri, 4 senelik idadi konumunda olup, buradan mezun olan talebeler, bir sene bir öğretmenin yanında yardımcılık yaptıktan sonra öğretmen olabiliyorlardı (Ergin, 1977: 693). Darüleytamlarda ise ilkokul tahsillerini bitiren öğrenciler hemen sanayi bölümüne alınmaktaydı. Darüleytamlardaki ilk tahsilini tamamlayan yetim kız çocukları genellikle el becerileri, el işleri ve ziraat ile uğraşan şubelerde bahçıvanlık, tavukçuluk ve sütçülük alanında eğitilmekteydi (Okur, 1996: 47-48).

I. Dünya Savaşı'ndan 1920 yılına kadar, İstanbul'da korunmaya muhtaç yetim kız çocuklarını himaye etmek için birçok Darüleytam açılmıştır. Bunların hepsini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte İstanbul'da açılan bazı darüleytamlara yer vermekte yarar vardır. Bebek'te 13 yaşından büyük yetim kızlar için 300 kişilik bir sanayi şubesi açılmıştır. Burada öğretilen dersler ise el-makine işlemesi, dokuma, dikiş, nakış, biçki, örgü, çeşitli dantel, resim, fanila beyaz işlerin çeşidi, tığ ve dikiş iğneleriyle dantel dersleridir. Buradaki yetimlere günde iki saat ders verilmiştir (Okur, 1996: 52). Validebağ Kızlar Yetimhanesi'nde ise 5-16 yaş aralığındaki yetim kız çocukları eğitim görmüştür (Brown, 2007: 213). Yedikule Yetimhanesi'nin Gaziköyü şubesinde, 2-6 yaş arasında 300 yetim kız çocuğu, dadılar vasıtasıyla terbiye edilmiştir (Okur, 1996: 53). Çağlayan Kızlar Yetimhanesi'nde ise 510 yetim kız çocuğu himaye edilmiştir (Brown, 2007: 213).

I. Dünya Savaşı'nın uzaması ve darüleytamların ambarlarındaki malzemelerin bitmesiyle birlikte darüleytamlar mali sıkıntıya girmiştir. Bu bağlamda devlet tarafından Darüleytam Genel Müdürlüğü'ne özel bir bütçe tahsis edilmesi kararlaştırılarak, yetimhaneler için yeni gelirler bulunmaya çalışılmıştır (Özkan, 2006: 217). Devlet, darüleytamlara özel idare ve belediye bütçelerinden yapılacak yardımdan başka, bir defaya mahsus olmak üzere Maliye Nazırlığı'nca 150. 000 lira nakit para ve 500 dönüm arazi vermiş, daha sonra bu gelirlere ek olarak da 1916 tarihinde çıkarılan bir kanunla posta, telgraf, tütün ve içki vergileri bir miktar artırılmıştır (Ergin, 1977: 1549).

1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal etmeleri üzerine darüleytamların açıldığı binalar, eski sahipleri tarafından geri

alınmış ve darüleytamlar zor bir durumda kalmıştır (Ünal, 2012: 22). Mali sıkıntılar nedeniyle de yeni binalar yapılamadığından tahliye edilen yerlerdeki yetim çocuklar, bazı saraylara yerleştirilmişlerdir (Nuhoğlu, 1993b: 521). İstanbul'un işgali ile birlikte darüleytamların tek bir çatı altında toplanması kararlaştırılmıştır. Buna göre İstanbul'daki 7 darüleytamın Validebağı Kasrı'nda birleştirilerek genişletilmesi ve buraya farklı şubelerde bulunan yetim kız ve erkek çocuklarının alınmasına karar verilmiştir (Vakit; "Darüleytamlar", No. 1027, 18 Teşrin-i Evvel 1336/18 Ekim 1920). Mütareke'den Milli Mücadele dönemine uzanan süreçte ise 1922 yılına ait bir belge, yetim çocuklar üzerinden darüleytamların durumu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Mütareke'den sonra Polis Müdüriyeti'nce yoksul çocuklar sokaklardan, köprü altlarından, cami avlularından toplatılarak boş hamamlara doldurulmuş ise de bu çocukların terbiyeleri sağlanamadığından Darüleytam'a gönderilmelerine karar verilmiştir. Bu çocuklar müesseseye kabul edilmiş olsalar bile Darüleytam'da bulunan diğer çocukların ahlaklarını bozabileceği düşünülmüştür. Zaten sonradan gelen yetimler düzenli bir hayata alışamadıklarından Darüleytam'dan aldıkları eşyalarla birlikte firar etmişlerdir. Bu çocuklara düzenli hayat ve terbiyeyi verecek bir kuruma ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş, ancak yersizlikten dolayı bu çocukların darüleytama kabulünün de mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Neticede İmdat Cemiyeti tarafından kabulleri istida olunan 15 çocuğun Beynelmilel Men-i Tesaül Cemiyeti'nin idaresindeki Saadet Mektebi'ne kabul edilmesine karar verilmiştir (BOA, DH. İ. UM: 19-19/1-20-2, 4 Kanun-ı Sani 1338/4 Ocak 1922). Kısa süre sonra, önce İstanbul dışındakilerden başlamak üzere darüleytamların kapatılması sürecine girilmiştir. Vilayetlerde kendine yer bulamayan yetim çocuklar da İstanbul'a nakledilince bu çocukların idaresi Şehir Yatı Mektebine devredilmiştir. Bunun da kapanmasıyla birlikte darüleytamlar tarihe karışmış, buradaki erkek çocuklar ise Darüşşafaka'ya nakledilmiştir (Nuhoğlu, 1993b: 521).

2.3.3. Darüleytamlardan Sonrası

Darüleytamlar, sınırlı sayıda yetim kız çocuğunu koruma altına alabilmiştir. Darüleytamların kapasitesi maddi sıkıntılar nedeniyle arttırılamadığından, bu kurumlar, daha çok yetim kız çocuğuna hizmet etmek amacıyla üç yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemler, daha önce Darülaceze'deki yetim kız çocukları için

başvurulan evlatlık verme yöntemi ve evlendirme ya da varsa akrabalarına teslim etme yöntemidir.

1920 yılına ait bir belgede I. Dünya Savaşı'nda ortada kalan birçok yetimin, öncelikle Sultani mekteplerine kabul edildiği, ancak kısa süre sonra bunlar yetersiz kalınca darüleytamların açılması lüzumunun ortaya çıktığı belirtilmiştir. Kısa süre içerisinde darüleytamların kapasitesi, yetimleri himaye etmekte sınırlı kaldığından dolayı daha başka çözüm yolları üretilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Darüleytam'da bulunan yetimlerden bazılarının uzak akrabalarına teslim edilerek, Darüleytam'da barınan yetim sayısının azaltılması sağlanmış ve böylece kimsesiz olan yeni yetimlere yer açılmıştır. Darüleytamın mevcudunun azaltılması için diğer bir çözüm yolu ise kurumdaki yetim çocukların, namus ve iffet sahibi ailelere evlatlık olarak verilmesi olmuştur. Bu çocukların evlatlık olarak, talepte bulunan ailelere verilmeleriyle hem Darüleytam'daki yetim sayısı azaltılmış hem de bu çocukların iâşe masraflarının başka aileler tarafından karşılanması sağlanarak hazineye yük olmamaları düşünülmüştür (BOA, BEO: 4653/348947-2, 16 Eylül 1336/16 Eylül 1920).

Mütareke sonrası, darüleytamların açılmış olduğu binalara eski sahipleri el koyunca, taşradaki darüleytamların İstanbul'a nakledilmesi kararı da yetimlerin evlatlık verilme sürecini hızlandırmıştır. Bu bağlamda darüleytamların taşradan İstanbul'a nakledilmesi sırasında, İstanbul'a getirilmeyen birçok yetim kız çocuğu, "iyi ailelerin" yanına evlatlık verilmiştir (Kıranlar, 2013: 80-81). Muhtemelen İstanbul'daki darüleytamların kapasitesinin sınırlı olması da bunda etkili olmuştur. Arşiv belgelerine yansıyan kararlar, darüleytamların ve yetimlerin akıbetiyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. 12 Eylül 1920 tarihli bir belgede, hazineye büyük masraf çıkaran darüleytamların kaldırılması kapsamında, buradaki kızların "namus ve iffet sahibi ailelere" evlatlık olarak, erkeklerin ise esnafın yanına çırak olarak verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, BEO: 4652/348886-1, 12 Eylül 1336/12 Eylül 1920). Bunun yanı sıra Darüleytam'a kabul edilmeyen çocuklar da iâşelerinin sağlanması için evlatlık olarak verilmiştir. Bu bağlamda 1922 yılına ait bir belgede, İmdat Cemiyeti tarafından Darüleytam'a yerleştirilmek istenen 12 yaşındaki Hüseyin

Salih, Darüleytam’a kabul edilmeyince, kendisinin evlatlık ya da çırak olarak verilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH. İ. UM: 19-19/1-37-1, 2 Şubat 1338/2 Şubat 1922).

Darüleytam’da bulunan kız çocuklarının, uygun bulunan ailelere evlatlık olarak verilmesi, evlatlık alan ailelerin bu çocuklara ne suretle muamele ettiği sorusunu da akıllara getirmektedir. Darülaceze’de bunun denetimi, senede iki defa zaptiyelerin aileleri kontrol etmesiyle sağlanmıştır (BOA, DH. MKT: 2704/97-2, 30 Kanun-ı Evvel 1324/12 Ocak 1909). Ancak darüleytamların bu konuda bir denetim yaptığına dair arşiv belgelerinde bir kayda rastlanmamıştır. Bunun sebebi muhtemelen I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi’nin doğurduğu sosyo-politik çalkantılı durumla alakalı olabilir. Kaldı ki Darülaceze kurumunun bile yetimleri evlatlık alan aileleri denetlemesiyle ilgili detaylı verileri pek yoktur.

BÖLÜM III

YOKSUL ve KİMSESİZ KIZ ÇOCUKLARINA YÖNELİK YARDIM FAALİYETLERİ

3.1. Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksul-Kimsesiz Kız Çocukları

19. yüzyılda yoksulların korunması, barınması ve iâşesi merkezi devlet tarafından üstlenilmeye başlanınca⁶⁸ yoksulluğun nedenleri resmi belgelerde kendini göstermiştir. Böylece devletin nezdinde yardıma muhtaç insanların nasıl bir yoksulluk içinde olduğu ve devletin bunlara nasıl karşılık verdiği, belgelerde anlatılmıştır. Arşiv belgeleri, yoksulluğun nedenleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu bağlamda arşiv belgelerinde karşılaşılan yoksulluk nedenleri, sekiz şekilde kategorize edilebilir: *Göç sonucu yoksul kalma, ebeveyninden birinin vefatı sonucu yoksul kalma, eşinin vefatı sonucu yoksul kalma, boşanma sonucu yoksul kalma, eşinin askere alınması sonucu yoksul kalma, sağlık sorunlarından dolayı yoksul kalma (hastalıklar ve özellikle sakat kalma), doğal afetler nedeniyle yoksul kalma, devlet memuru veya paşaların ailelerinin çeşitli nedenler sonucunda yoksul kalması...*

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda Kırım, Kafkasya ve Anadolu'dan gelen kimsesiz ve işsiz kimselerin göç sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. İstanbul'a yapılan bu göçler, I. Dünya Savaşı'nda bile yoğun olarak devam etmiş olmalı ki, 1915'te Marmara sahillerinden ve diğer yerlerden kimsesiz ve işsiz kimselerin zorunlu olmadıkça İstanbul'a gelmelerinin engellenmesine dair bir karar alınmıştır (BOA, DH. EUM. MKT: 80/10-1, 19 Şubat 1330/4 Mart 1915). Meydana gelen bu göçler, yetim çocuk ve dul kadın sorununu artırmış, dolayısıyla ciddi bir yoksulluk durumu ortaya çıkmıştır. Arzuhallerde kullanılan en yaygın yoksulluk ifadesi; yoksul olan kişilerin *zaruret hallerinden* ve *bikes-bivaye olduklarından* bahsederek yardım istemeleri olmuştur (BOA, DH. MKT: 1847/17-1-1, 22 Haziran 1307/4 Temmuz 1891). 1894'te *aceze-i muhacirin bivayegânlarından* olarak kalacak yerleri bulunmaması nedeniyle sefalet içinde olduklarına ve kendilerine bir arsa tahsis

⁶⁸ Klasik Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar üstleniyor.

edilmesine dair Fatma, Ayşe ve Hatice isimindeki muhacirler arzuhal yazmışlardır (BOA, BEO: 496/37133-1-2, 3 Teşrin-i Evvel 1310/15 Ekim 1894).

93 Harbi muhacirlerinin içinde bulunduğu yoksunluğa, dönem gazetelerinde önemli ölçüde yer verilmiştir. Örneğin 1 Ocak 1878 tarihli Vakit gazetesinde muhacirlerin yoksulluğu, *her şeyden mahrum kalıp, kış mevsiminde daima yardıma muhtaç olmak* şeklinde ifade edilmiştir (Vakit; No. 787, 20 Kanun-ı Evvel 1293/1 Ocak 1878). 1881’de ise *her türlü ta’lim ve terbiyeden mahrum olarak sokaklarda dolaşan* muhacir çocuklardan 222 çocuk, belediye müfettişleri tarafından toplanılarak, bunlardan 34’ü Mekteb-i Sanayi’ye, 188’i ise Tophane-i Amire’ye teslim edilmiştir (BOA, Y. A. HUS: 169/30-3, 8 Kanun-ı Evvel 1297/20 Aralık 1881).

Doğal afetler sonucunda da yoksulluk ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1888’de Ankara’daki kuraklık nedeniyle muhtaç duruma düşen kişiler için devlet tarafından zahire yardımı yapılmıştır (BOA, Y. PRK. UM: 11/24-1, 27 Kanun-ı Sani 1303/8 Şubat 1888). 1845 yılında Ankara’da meydana gelen kıtlık nedeniyle perişan olup sokaklara düşen kız çocuklarından bazıları, zabıta tarafından toplanılarak hanlara ve tekkelere iâşeleri sağlanmak amacıyla yerleştirilmişlerdir (BOA, A. MKT: 46/24-1, 21 Receb 1262/15 Temmuz 1846). 1908 yılında ise İslimiye muhacirlerinden İsmail’in kızı Fatma, çırçır yangınında çocuklarıyla birlikte açıkta kaldığından bahsle munasip bir mahale iskânlarını istemiştir (BOA, DH. MKT: 2616/23, 16 Eylül 1324/29 Eylül 1908).

Arşiv belgelerinde rastlanılan bir başka yoksul olma nedeni ise çocuğun ebeveyninden birinin vefat etmesiyle meydana gelen yoksulluktur. Örneğin Felibe’nin Ahıryanlı karyesinde anne ve babasının vefatı sonucu yetim ve korumasız kalan Nuriye, Kız Sanayi Mektebi’ne kaydedilmiştir (BOA, A. MTZ. (04): 121/108-2, 15 Eylül 1320/28 Eylül 1904). Bursa’ya bağlı Bolvadin kazası ahalisinden olan 7 yaşlarındaki Mehmed Ali ise babasının vefat etmesiyle Darülaceze’ye kabul edilmiş ve böylece kendisinin tahsil ve barınması sağlanmıştır (BOA, DH. MKT: 1238/54-1-1, 25 Şubat 1323/9 Mart 1908).

Eşinin vefatı sonucu geçimden yoksun ve korumasız kalma, arşiv belgelerinde yer alan bir başka yoksulluk nedenidir. Örneğin Hakime Hanım, eşi muallim Hilmi efendinin vefatı sonucu kendisinin bokes ve bivaye kaldığından bahisle bir miktar maaş tahsisi talebinde bulunmuştur (BOA, BEO: 108/8078-1-2, 5 Teşrin-i Sani 1308/17 Kasım 1892). Kocası Bulgaristan'da vefat eden Sabure Hanım ise muhtaç duruma gelmesi nedeniyle iki kızını hizmetçi olarak bir eve vermiş ve kendisi oğluyla beraber Üsküdar'da bir evde kalmaya başlamıştır. Sabure Hanım, fakir olduğundan bahisle kendisine yardım yapılmasını talep etmiştir (BOA, ZB: 353/48-1, 4 Şubat 1324/17 Şubat 1909). Erzurum'da Polis efradından olan Mehmed Ali Efendi'nin vefatıyla 7 yaşındaki kızıyla eşi kimsesiz kalmış ve bu durumdan bahisle polis memurunun eşi, *muhtacin tertibinden* kendilerine bir miktar maaş bağlanmasını talep eden bir arzuhal kaleme almıştır (BOA, DH. MKT: 1260/30-1-2, 27 Mayıs 1324/9 Haziran 1908).

Memur ve Osmanlı devlet adamlarının yoksul ve yardıma muhtaç kesimden olup olmadığı, arşiv belgelerine yansıyan olaylarla değerlendirilebilir. Örneğin, öğretmenlik yapan Cemile Huriye Hanım, şimdilerde yoksul ve çaresiz bir durumda olduğundan bahisle inas rüşdiye mekteplerinden birine tayinini talep etmiştir (BOA, BEO: 1041/78027-1-1, 8 Teşrin-i Sani 1313/20 Kasım 1897). Bu belge, yoksulluğun sadece işi gücü olmayan insanlarla ilişkilendirilemeyeceğini göstermektedir. Bir başka örnekte ise Cidde eski valisi Osman Paşa'nın kızı Fatma Hanım'a, fakirliği ve kimsesizliği nedeniyle *atiye-i seniyye* tertibinden bir ev satın alınmıştır (BOA, DH. MKT: 434/36-1, 14 Eylül 1311/26 Eylül 1895).

Osmanlı maliyesinin sıkıntılı durumu göz önünde bulundurulursa yardıma muhtaç kesimden yetimlere, dullara ve eşi askerde olan kadınlara devletin, belirli bir miktar maaş vermeye çalışması dikkat çekmektedir. Devlete hizmet eden memurların vefatıyla arkalarında bıraktıkları yetim çocuk ve dul kadınlara bağlanan bu maaşlar, 1842'den itibaren taksitlendirilerek ödenmiştir. 1865-1866 yıllarında, yardıma muhtaç ailelere *muhtacin tertibinden* maaşlar, çeşitli meslek ve sanat mensuplarına yaşlılık, azl, ölüm gibi nedenlerle verilmiştir (Martal, 2000: 37-38). Aslında *muhtacin tertibinden* verilen maaşların, 19. yüzyılın başlarına kadar uzanan bir uygulama olduğu söylenebilir. Bu bağlamda 1845-1846 tarihli bir defter, Girit

Adası'na bağlı Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarında bulunan fukara ve muhtacine yaşadığı müddetçe verilen maaşların miktarını göstermektedir (Özbek, 2013: s. 53-54'teki alıntı). İlerleyen tarihlerde, ilmiye sınıfı, işçi sınıfı ve sivil bürokrasi mensuplarının sosyal güvenliklerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. 1874'te, *İnfak-ı Muhtacin-i Eytam ve Eramil-i İlmiyye Nizamnâmesi* yayımlanarak, İdare-i Emval-i Eytam Meclisi'nde bir sandık kurulmuştur. Bu sandıktan yalnızca ölen ilmiye mensuplarının dul ve yetimlerine maaş bağlanması kararlaştırılmıştır. Maaş verilme süresinin ise yetim erkek çocuklarında 20 yaşına kadar, yetim kız çocuklarında ise evlenene kadar olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca ölen erkeğin yetimi yoksa dul kalan eşine evlenene kadar maaş bağlanması; çocuğuna maaş bağlanan dullara ise aylık verilmemesi kararlaştırılmıştır (Martal, 2000: 39).

Arşiv belgelerinde rastlanan olaylara göre bir başka yoksulluk nedeni boşanmadır. 1906'da eşinin boşaması nedeniyle kimsesiz ve zaruret içinde olan Meryem'e Sayda Belediyesi tarafından maaş tahsis edilmiştir (BOA, DH. MKT: 1130/28-1-1, 9 Teşrin-i Evvel 1322/22 Ekim 1906). Askere alınınca, ardında bıraktığı eşi ve çocukları yoksul duruma düşen örneklere de rastlanmıştır. Bu bağlamda Fatma Melek Hatun, eşinin askere alınıp taşraya gönderilmesiyle bokes kalmış ve yeni doğmuş kız çocuğunun iâşesini temin etmek için Darülaceze'ye kabul edilmesini talep etmiştir (BOA, DH. MKT: 1149/43-2-1, 3 Şubat 1322/16 Şubat 1907). Bu konuyla ilgili 11 Ocak 1913 tarihli *Alemdar* gazetesinde ilginç bir ilan dikkat çekmektedir. Osmanlı hükümeti, eşi askerde olan kadınlara aylık 30 kuruş maaş vereceğini gazetelerde ilan etmiştir. Bunun üzerine eşi askerde olan bir kadın, kendisine maaş tahsis edilmesi için Şehremaneti'ne başvurmuştur. Şehremaneti bu durumu, Muhacirin Komisyonu'na "4978" numaralı defter kaydıyla havale etmiştir. Kadın, her gün evrakını takip etmiş ise de bir sonuç alamamıştır. Komisyon kâtibi ise kadının evrakını hangi daireye gönderdiğini kaydetmediğini söylemiştir. Durumu izah eden kadın, Allah rızası için evrakının bulunmasını istemiş ve açık adresini gazeteyle ilan olarak vermiştir (Alemdar; "Zavallı Bir Kadının Feryadı", No. 260-151, 29 Kanun-ı Evvel 1328/11 Ocak 1913).

Herhangi bir sebepten dolayı sakat kalmak veya akli dengesini yitirmek de bir yoksulluk nedendir. İstanbul Nisa Hastanesi tarafından hastalığından dolayı ayağı

kesilmiş olan *kimsesiz acezeden* olduğunu belirten Zeynep Hanım, bu durumun bazı emsalleri olduğunu da belirterek kendisine bir miktar maaş tahsis edilmesini talep etmiştir (BOA, DH. MKT: 1804/92-1-2, 16 Kanun-ı Sani 1306/28 Ocak 1891). Radomir muhacirlerinden olan Fethiye Hanım ise çarşıda gezerken şuurunu kaybetmiş, بیمارخانهye gönderilmek üzere belediyece bir fakir hatunun evinde alıkonulmuştur. Burada uygulanan tedavi neticesinde Fethiye Hanım önceki halinden daha iyi olmuş ise de kendini idare eder derecede olmadığından yanında bir hizmetçinin bulunması gerekli olmuş ve gerek Fethiye Hanım'ın iâşesi, gerekse yanına verilen hizmetçinin ücreti Muhacirin İdaresi'nden karşılanamayacağı için bu masrafların uygun bir imaret tarafından karşılanmasına karar verilmiştir (BOA, YB. 021: 56/10-1, 8 Teşrin-i Sani 1298/20 Kasım 1882).

Devlet, sadece yetimlere, dullara, eşi askerde olanlara ve memur ailelerine maaş vermemiştir. Sokağa terk edilen çocukların beslenme ve geçinmesini üstlenen ailelere de maaş tahsis etmiştir. Bu bağlamda 1904 yılına ait bir belge, sokağa terk edilen çocukların geçimi ve korunması hakkında önemli bir fikir verebilir. 1904'te Selanik'te Frenk Mahallesi'nde gece bekçisi olup, Ahmed Şubaşı Mahallesi'nde oturan Osman, beraberinde gece bekçisi Ali Çavuş ve bekçi İbrahim ile dolaşırken, saat üç raddelerinde Yanık Osman civarında sokağa atılmış bir kız çocuğu bulur. Bulduğu bu kız çocuğuna Kamile ismini veren bekçi Osman, çocuğu evine götürür. Bekçi Osman, Dâhiliye Nezareti Celilesi'ne çocuğa bakacak maddi imkânı olmadığını izâh eden bir arzuhal yazar. Osman arzuhalinde, *kendisinin zaten efkâr-ı fukaradan olduğunu ve sabiyenin temin-i idaresi için daire-i belediye sandığından münasip miktar maaş bağlanmasını* talep eder. Bundan sonraki süreçte Polis Müdüriyetince yapılan tahkikat neticesinde bekçi Osman'ın fakir hali göz önünde bulundurularak Kamile'nin infâk ve iâşesine medâr olmak üzere ayda 30 kuruş maaş tahsis edilmesine karar verilir (BOA, DH. MKT: 888/76-1-1, 9 Ağustos 1320/22 Ağustos 1904). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Kamile gibi sokağa terk edilen çocukların hikâyelerine sıkça rastlanmaktadır. Kamile'nin bahtsız başlayan kaderi bekçi Osman'ın kendisini bulmasıyla değişmiştir. Ancak sokağa bırakılan her çocuk, Kamile kadar şanslı olamamıştır.

Bu noktada belediyelerin verdiği maaşın, sabit bir miktarda olup olmadığı ve bu yardımın terk edilen çocuklara hangi süre ile yapıldığı önemli bir meseledir. Arşiv belgelerinde karşılaşılan örneklerin birçoğu, maaş süresi ve miktarının değişken olduğunu göstermektedir. Bunun neye göre belirlendiği hakkında 1895 tarihli bir belge ipucu vermektedir. Bu belgeye göre süttten kesilmemiş olarak (emzirme dönemi kastediliyor) cami köşelerinde ve kabristan gibi yerlerde bulunan kimsesiz çocukların iâşe ve infâkları için belediye varidatından aylık 50 kuruş verilmekte olduğu ancak bunun kaç yaşına kadar verileceği hakkında kanunda açık bir ifade olmadığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra ikiz çocuklar için bu maaş süresinin erkek çocuklarında 20 yaşına kadar, kız çocuklarında ise evlenene kadar olduğu hatırlatılmıştır (BOA, ŞD: 782/23-7, 24 Eylül 1311/7 Ekim 1895). Ancak devletin, sokak çocuklarının bakımında ailelere daha kısa süre için destek verdiği de olmuştur. 1894 tarihli bir belgede Beyrut'ta Devriye Kolu tarafından lakita⁶⁹ ve kimsesiz olarak yol üzerinde bulunan kız çocuğu, Hacı Ali Aziz isimli kimseye verilmiş ve bu kız çocuğunun iâşesi için buluğa yaşına değin Beyrut Daire-i Belediyesi'nden aylık 30 kuruş maaş bağlanmıştır (BOA, DH. MKT: 251/19-2, 12 Haziran 1310/24 Haziran 1894). Arşiv belgelerine yansıyan bir başka örnek ise çocuğun infâk ve iâşesi için bağlanan maaş miktarının değişken olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 1855 gibi önceki örneklerinden daha erken bir döneme ait belgede, Sultan Bayezid Camii avlusuna bırakılan bir kız çocuğu, Habibe Hatun'a teslim edilmiş ve bu çocuğun bakımı için Habibe Hatun'a, kız çocuğunun evlenmesine kadar 50 kuruş maaş bağlanmıştır (BOA, A. MKT. MVL: 79/61-1, 3 Safer 1272/15 Ekim 1855).

Sokakta bulunan çocuğun infâk ve iâşesini sağlamak için hemen bir aileye verildiğini düşünmek yanlış olur. Arşiv belgeleri, sokakta bulunan bir çocuğun bir aileye verilmesinde nasıl bir prosedürün işlediği hakkında önemli ipuçları verebilir. Mesela yukarıda Beyrut'ta Devriye Kolu tarafından sokakta lakita ve kimsesiz olarak bulunan kız çocuğunun önce mezhebi tahkik edilmiş sonra anne ve babasının ortaya çıkması beklenmiştir. Neticede bu kızın ehl-i İslam evladından olduğu anlaşılmış ve çocuğun ebeveyni de ortaya çıkmayınca Hacı Ali Aziz isimli kişiye, çocuğa bakması için ayda 30 kuruş maaş verilmiştir (BOA, DH. MKT: 251/19-1, 17 Mayıs 1310/29 Mayıs 1894). Bu sürece benzer bir olay 1893 yılına ait bir belgede vardır.

⁶⁹ Sokağa terk edilen yeni doğmuş çocuk.

Şehzadebaşı Camii'nin önüne bırakılan kimsesiz çocuğu zabıta bulmuştur. Emine binti Abdullah ismi verilen bu kızın önce kimler tarafından terk edildiği tahkik edilmiş ancak bulunamamıştır. Daha sonra bu kıza Nüfus İdaresi'nden tezkere-i Osmaniyye (nüfus cüzdanı) çıkartılmıştır (BOA, DH. MKT: 128/36-1-2, 26 Ağustos 1309/7 Eylül 1893). Bu belgede ilginç bir ayrıntı ise sokakta bulunan yeni doğmuş çocuklara, nüfus cüzdanı çıkartılırken baba ismi kısmına "Abdullah" yazılması olmuştur. Bu bağlamda 1917 yılına ait bir belge, sokağa terk edilmiş yeni doğan çocukların nüfus cüzdanında nasıl kaydedileceği hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu belgede, 2 Nisan 1331 (15 Nisan 1915) tarihli Nüfus Nizamnâmesi'nin 20. maddesine yer verilerek, "tevellüd eden çocuğun ebeveyninden biri meçhul olup da diğeri mûkir ve keyfiyeti ikrar şahitlerin şahadetine iktiran eyler ise çocuk, mûkir olanın nezdine kayd ve tescil olunacaktır" denilmiş olup, bulunan çocuğun ebeveyninin Abdullah ve Havva isimleriyle kaydedileceği belirtilmiştir (BOA, DH. HMS: 3-1/2-16, 25 Teşrin-i Sani 1333/25 Kasım 1917).

3.2. Göç, Yoksulluğun Boyutları ve Yoksul Kız Çocuklarına Yönelik Yapılan Yardımlar

Arşiv belgelerinden yola çıkarak yoksulluğun yorumlanmasıyla birlikte devletin yoksullara yaptığı yardımlardan en dikkat çeken, yoksullara maaş bağlanması olmuştur. Ancak bu maaşların hepsini Osmanlı hükümetinin ödediğini düşünmek yanlış olur. Nitekim belediyelerin kurulması ve yerel yönetimlerin geliştirilmesi, yoksulların iâşe ve barınma gibi meselelerine kendi içinde önemli bir anlam kazandırmıştır. 1854'te İstanbul'da ilk belediyeçilik örgütü olan *Şehremaneti* kurulmuştur. *Şehremaneti*'nin kurulmasında en önemli etken ise Kırım Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikleri olan İngiliz, Fransız ve İtalyan (Piyemonte) ordularının İstanbul'a gelmesi sonucu kentin nüfusunun artmasıyla birlikte temizlik, sağlık ve ulaşım sorunlarını çözmeye İntisab Nezareti'nin yetersiz kalması olmuştur. 28 Aralık 1857'de Beyoğlu ve Galata bölgeleri için *Altıncı Daire-i Belediye* adında bir birim oluşturulmasına karar verilmiştir. Altıncı Daire-i Belediye 1868'de bu kez *Şehremaneti*'ne bağlı olarak tekrar teşkilatlandırılmış ve diğer bölgelere de belediyeçilik hizmetlerinin gitmesi için *Şehremaneti* tekrar düzenlenmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2010: 3-5). 1868'de oluşturulan *Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnâmesi* ile ise kör, dilsiz ve yetim çocukların terbiyesi ile fukara ve

muhtacin hastanelerinin düzenlenmesi ve işe güce muktedir olmayan ihtiyaç sahiplerinin iâşesi gereği hastane, gurabahane ve sanayi mekteplerinin kurulması işleri Şehremaneti'nin görevleri arasına girmiştir (Ergin, 1995: 1617). Ancak burada hatırlatılması gereken önemli bir ayrıntı da muhacirlerin iâşe ve barınma sorunlarından *Muhacirin Komisyonu*'nun sorumlu olduğudur. 1889 tarihli bir belgede, İstanbul'da kalan bîkes ve bivaye takımından olan muhacirlerin iâşe ve muhafazasından Muhacirin Komisyonu'nun sorumlu olduğu, Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'ne bildirilmiştir. (BEO, DH. MKT: 1594/1-1, 1 Şubat 1304/13 Şubat 1889).

Kafkasya ve Rumeli'den çeşitli nedenlerle İstanbul'a gelen muhacirler, gerek sayıları gerekse iskân ve iâşe ihtiyaçları nedeniyle yoksulluğun boyutları hakkında fikir vermektedir. 16 Eylül 1878 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde, Kafkasya'dan Rumeli'ye giden muhacirlerin 22.170'e ulaştığı belirtilmiştir (Tercüman-ı Hakikat; No. 70, 19 Ramazan 1295/16 Eylül 1878). Balkan Savaşları sırasında da dönemin gazete sayfalarında Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin sayına yönelik haberlere yer verilmiştir. Bu bağlamda Alemdar gazetesinin 14 Kasım 1912 tarihli sayısında, Lüleburgaz, Çatalca, Tekfurdağı (Tekirdağ), Ahtabolu ve Mudanya'dan birçok muhacirinin geldiği, bunların sayısının 100.000'i bulduğu belirtilmiştir. Haberde ayrıca Galata rıhtımından Balkan (Helal) ve Pansormun isimindeki vapurların, Mudanya'ya muhacir götürdüğü ve bu muhacirlerden bir kısmının Sinop ve Marmara Denizi kıyılarına nakledildiği yazılmıştır (Alemdâr; “Muhacirin Vürudu”, No. 158-93, 4 Zilhicce 1330/14 Kasım 1912).

Çok sayıda muhacir, bulabildikleri ilk vasıtayla veya yaya olarak önce İstanbul ve Anadolu'nun birkaç limanına gelmişler ve buralardan Anadolu'nun iç kesimlerine sevk edilmişlerdir (Halaçoğlu, 2014: 68). Kafkasya ve Rumeli'den Osmanlı topraklarına olan göçler karayolu, denizyolu ve demiryolu ile yapılmıştır. Bu bağlamda muhacirlerin nasıl geldiklerine dair dönemin gazetelerine yansıyan haberler vardır. Muhacirin izdihamı her geçen gün artmıştır. Edirne'de 200.040 muhacir bulunup, bunlar trenlere ücretsiz bindirilerek İstanbul'a gönderilmişlerdir. 20-30 vagonluk bu trenler, muhacirlerle doludur. Ayrıca bu trenler Edirne'den İstanbul'a 7-8 günde ulaşabildiğinden dolayı yağmur ve kara maruz kalan

muhacirler, yarı donmuş bir vaziyette Sirkeci İskelesi'ne gelmişlerdir (Vakit; No. 800, 2 Kanun-ı Sani 1293/14 Ocak 1878). Muhacir yüklü bir tren, Yedikule'de bir cami yakınında durup oraya 1200 muhacir indirmiş ve gece Sirkeci'ye bırakılacak olan muhacirler için bu civarda uygun yerler araştırılmıştır (Vakit; No. 810, 12 Kanun-ı Sani 1293/24 Ocak 1878). Her gün Rumeli trenleriyle gelip etrafta kalan muhacirler, Yedikule İstasyonu'nda toplanarak memurlar vasıtasıyla iskân ettirilmiştir (Vakit; No. 860, 3 Mart 1294/15 Mart 1878). Eskizağra ve Yanbolu taraflarından 500 muhacir daha demiryolu ile Sirkeci İstasyonu'na gelmiştir (Tercüman-ı Hakikât; No. 95, 20 Şevval 1295/17 Ekim 1878).

Muhacirleri, Osmanlı topraklarına getirebilmek için çeşitli şirketlerle anlaşarak vapur kiralanmıştır. Muhacirleri nakletmek için başlangıçta dokuz vapur kiralanmıştır. Bu vapurlardan üçü, Selanik İskelesi'ne ulaşan muhacirleri Anadolu ve Suriye tarafına nakletmiştir. Altı vapur ise Varna'da biriken muhacirleri Trabzon ve Sinop tarafına götürmüştür. Aynı gazetenin bir başka haberi ise muhacir yoğunluğu nedeniyle vapurların yetersiz kaldığını göstermektedir. Selanik ve Varna'da olan muhacirler fazla olduklarından dolayı, vapurlar ancak buradaki muhacirlere yeteceğinden, İstanbul'da bulunan muhacirlerin nakline bu vapurlar yetişememiştir. Aynı günlerde dört beş vapur, İstanbul muhacirlerini nakletmeye başlamıştır (Vakit; "Muhacirin", No. 874, 17 Mart 1294/29 Mart 1878). Vapurla Mudanya ve Bandırma'ya 4000 muhacir ile birlikte muhacirlerin iskân ve iâşesinden sorumlu olan Muhacirin Komisyonu kâtiplerinden Cemil Bey hareket etmiştir. Bu muhacirlerin iskân ve iâşeleri temin edildikten sonra bu vapur, Silivri ve Tekfurdağı'na giderek oradaki muhacirleri de alıp, Mudanya ve Bandırma'ya gitmiştir (Alemdar; "Muhacirin", No. 151-86, 25 Teşrin-i Evvel 1328/7 Kasım 1912). Bir Rus şirketinin vapuruyla (Mikel Arkanej), Dedeagaç'tan 400 kadar muhacir İstanbul'a gelmiştir. Bu muhacirlerin birçoğu kadın ve çocuklardan oluşmaktadır. Bunlar, elbiselerini bile almaya vakit bulamadan çıplak halde vapurlara binmişlerdir. Rus şirketinin "Lazarof" ve Hilâl-i Ahmer'in "Behr-i Ahmer" vapurlarıyla da Selanik'ten İzmir'e bir hayli muhacir nakledilmiştir. Bundan böyle Selanik'teki muhacirlerin İzmir'e değil de Mersin'e nakledilmesi kararlaştırılmıştır (Alemdar; "Muhacirler", No. 299-189, 15 Şubat 1328/27 Şubat 1913).

Muhacirlerin birçoğu, nakil sırasında ailelerini kaybetmiştir. Dönemin gazeteleri, muhacirlerin İstanbul'a çeşitli vasıtalarla gelip; kızını, oğlunu ve eşini kaybettiğini içeren kayıp ilanlarıyla doludur. Örneğin; Babaeski kazasından olan Sarioğlu Hasan, köyünden çıkarken oğlu Hakkı ve Tahsin, kızı Nefise ve gelini Huriye'den oluşan ailesini yolda kaybetmiştir. Sarioğlu Hasan, bu aileyle karşılaşanların, Muhacirin Komisyonu'na haber vermesini içeren bir yazıyı gazeteye ilan vermiştir (İkdam; "Gaib Olmuş Muhacirin Ailesi", No. 5648, 10 Kasım 1912). Kırkkilise'den göç ettikleri esnada 10 yaşında Behiyye isimli kızını kaybeden bir baba, kızını bulanların kendisine haber vermesi yönünde gazeteye kayıp ilanı vermiştir (İkdam; "Gaib Kız Çocuğu", No. 5656, 18 Kasım 1912). Göç sırasında ve sonrasında kaybolan muhacir çocukların sayısı bir hayli artmış olmalı ki Muhacirin Komisyonu, kaybolan çocukların isim ve yaşlarını İkdam gazetesinde yayımlamıştır (İkdam; "Gaib Muhacirin Çocukları", No. 5671, 3 Aralık 1912). Bazı muhacirlerin İstanbul'a yerleştikten sonra da aile bireylerini kaybettiklerini içeren ilanlara rastlanmıştır. Eyüp sakinlerinden olan muhacir Mehmed Ağa, 5-6 yaşındaki dilsiz oğlunu, Eyüp İskeleyi'nde vapura binerken kaybetmiş ve çocuğunu bulan olursa insaniyet namına kendisine teslim etmesini istemiştir (Tercüman-ı Hakikat No. 1111, 9 Rebiülahir 1299/28 Şubat 1882). Hocapaşa'da ise Bahçelikhahve önünde 3 yaşında bir Çerkez çocuğu kaybolmuştur. Bulanların gazeteye müracaat etmeleri rica edilmiştir (Tercüman-ı Hakikat; No. 1402, 5 Rebiülahir 1300/ 13 Şubat 1883).

Muhacirlerin gelmesi, halk arasında rahatsızlıklara ve endişelere neden olmuştur. Örneğin muhacirlerin Büyükdere'ye, Kötence taraflarından koyun, at ve inekleriyle geldiğini işiten çevre kasabadan bazı kişiler, gidip muhacirleri kovmak istemişlerdir. Ancak sorun, aralarında bir komisyon kurularak ve bunlara uygun bir mesken bulup, yerleştirilerek çözülmüş ve herkes muhacirlere yorgan, döşek vb. eşyalar bağışlamıştır (Vakit; No. 634, 20 Temmuz 1293/1 Ağustos 1877). Çarşı ve pazarların fukara muhacir ve dilencilerle dolması, geçilebilecek yolun ve oturulabilecek kahvenin bulunmamasına neden olmuş, ayrıca Rusya tarafından gelerek Üsküdar'a çıkarılan Çerkez muhacirler dahi dilenciliğe alışmaya başlamışlardır (Tercüman-ı Hakikat; No. 1583, 12 Zilkade 1300/14 Eylül 1883). Yoksulluktan dolayı hırsızlık yapan muhacirlere de rastlanmıştır. Bu bağlamda Kandıra'ya bağlı Şeyhler nahiyesinde bulunan Abaza ve Çerkez muhacirler, civar

köylerde bulunan halkın hayvanlarıyla tarım ürünlerini çalmışlardır. Çalma eyleminde bulunanlar ve onlara yardım edenlerin başka yerlere sürülmesi yerine, bunların yakalanarak terbiye edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH. MKT: 1523/9-1-1, 6 Temmuz 1304/18 Temmuz 1888).

Muhacirlerin en büyük sorunu, barınma ve iâşe olmuştur. Dönemin gazetelerine yansıyan haberlere göre, muhacirler ilk etapta cami, tekke, zaviye ve müsait mekteplere yerleştirilmişlerdir. Dönemin İstanbul belediye başkanı Galip Paşa, Sirkeci İskelesi'ne giderek, buradaki muhacirleri Yeni Cami'ye nakletmiş ve aylık ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Sirkeci'ye getirilen muhacirlerin cami, baraka, çadır gibi barınacak bir yere bırakılıp, uygun mahallere yerleştirilmeleri gerekmektedir. Çünkü her gün gelen muhacirler yerleştirilmezlerse, arkadan gelecek olan muhacirleri bir gece misafir etmek için dahi Sirkeci'de yer bulabilmek zor olacaktır (Vakit; "Muhacirin", No. 801, 3 Kanun-ı Sani 1293/15 Ocak 1878). Dolayısıyla muhacirlerden bazıları Yeni Cami, Sultan Ahmed ve Laleli'de belirtilen yerlere yerleştirilmiş ve muhacirlere Sultan Ahmed'te her haneden elbise ve çorap gibi giyecekler tedarik edilmiştir (Vakit; "Muhacirin", No. 805, 7 Kanun-ı Sani 1293/19 Ocak 1878).

Memleketlerini terk edip İstanbul'a gelen çok sayıda muhacir arasında bulaşıcı hastalıklar yayılmıştır. Hasta muhacirleri muayene ve tedavi etmek için doktorlardan Hacı Şükrü Efendi, Abdülhekim Efendi, Leo Konstantinidis Efendi ve Jean Teodurudis Efendi'ye uygun miktar maaş bağlanmış ve bunlar İstanbul'un çeşitli yerlerindeki karakollara uğrayarak muhacirleri tedavi etmişlerdir. Ayrıca yardıma muhtaç bulunan muhacirlerin karakollara müracaat etmeleri gerektiği, Muhacirin Komisyonu tarafından belirtilmiştir (Vakit; No. 709, 3 Teşrin-i Evvel 1293/15 Ekim 1877). Rumeli muhacirlerinden hasta olanların İstanbul'daki hastaneleri doldurmalarından dolayı bazı hastalar açıkta kalmış, bundan sonra da hasta sayısı artacak olursa hastanelerin yeterli gelemeyeceğinden bahisle Mekteb-i Tıbbiye'nin geçici olarak hastane şeklinde kullanılması talep edilmiştir. Soğuktan donmak ve ölmek derecesine gelen hasta muhacirlerin tedavileri için Mekteb-i Tıbbiye'nin müracaat edilecek yer olduğu belirtilmiştir (Vakit; No. 810, 12 Kanun-ı Sani 1293/24 Ocak 1878). Hasta muhacirlerin tedavilerinin devlet tarafından

karşılanmasının yanı sıra halktan da yoksul muhacirlerin tedavilerine yönelik yardımlar yapılmıştır. Nitekim Topkapı’da ikamet eden bir hatun, hamile olan muhacirlere ücretsiz hizmet etmek istemiş, bu bağlamda kendisine müracaat edilmesi gerektiğini içeren ilanı gazeteye vermiştir (Vakit; No. 810, 12 Kanun-ı Sani 1293/24 Ocak 1878).

Hasta olan muhacirlerin tedavisi için İstanbul ve Bilâd-ı Selâse’de (Eyüp, Galata, Üsküdar) hastane açılmıştır (Vakit; No. 816, 18 Kanun-ı Sani 1293/30 Ocak 1878). Muhacirlerin yoğun bir şekilde iskânı nedeniyle ortaya çıkan sağlık sorunlarına karşı tedbir almak için 7 maddeden oluşan geçici bir talimatnâme de yayımlanmıştır. Bu maddelerin içeriğine bakıldığında muhacirlerin kaldıkları yerlerde belediyelerin emrinde bir ya da iki doktor tayin edilmesi, tayin edilen doktorların, belediyelerin kendileri için öngördükleri yerlerde muhacirleri tedavi etmeleri ve özellikle muhacirler arasında yaygın olan çiçek hastalığının önüne geçebilmek için muhacirlere çiçek aşısı yapmaları kararlaştırılmıştır. Bunun yanı sıra belediyelerin, muhacirlerin nerede oturduklarını gösteren cetveller oluşturarak bunları doktorlara vermesi, böylece doktorların her sabah muhacirlerin sağlık kontrollerini yapması, bu doğrultuda durumu kritik olan muhacirlerin belediyeler yardımıyla hastanelere sevk edilmesine karar verilmiştir. Bu muhacirler arasında bulaşıcı hastalık teşhisi konulanlar için tahliye ve temizlik gibi daha genel tedbirlerin hayata geçirilmesi ve durumun karantina tarafından görevlendirilen sağlık müfettişlerine bildirilmesi, ayrıca doktorların yazdığı *Muhacirin Sıhhiyye Komisyonu* amblemi taşıyan reçetelerin, belediyelerin belirlediği eczanelere verilerek, ilaç bedelinin komisyonca karşılanması kararlaştırılmıştır (Vakit; “Muhacirin-i Hastegânın Tedavisi Hakkında Muvakkat Ta’limatıdır”, No. 818, 20 Kanun-ı Sani 1293/1 Şubat 1878). Yoksul muhacirlere yönelik olan tüm bu sıhhi önlemlere rağmen, bulaşıcı hastalıkların önüne geçilememiştir. Aslında muhacirlerin İstanbul’a gelmeden önce kendi bulundukları yerlerden de hastalık taşıdıkları olmuştur. Nitekim Varna’da, muhacir ve askerlerin izdihamından dolayı sokaklar pislikten geçilmeyerek sıtma ve tifo hastalıkları ortaya çıkmış ve hastalıklar daha çok muhacire bulaşmadan, bunların İstanbul’a göç etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır (Vakit; “Varna’dan Mektup”, No. 898, 10 Nisan 1294/22 Nisan 1878).

İstanbul'a gelen muhacirlerin camilere yerleştirilmeleri devam etse bile bunların buralarda barınmaları, mevsimine göre sefalet çekmelerine neden olduğundan, komisyonca muhacirlerin vekil, vezir ve memurların evleri ile yazlıklarında, medreselerde, tekkelerde ve müsait olan yerlerde misafir olarak kabul edilmesi kararlaştırılmış, ayrıca müsait durumda olan ahalinin, evlerini muhacirlere açması çağrısında bulunulmuştur (Vakit; "Umum Muhacirin Komisyonu Canibinden Gelen İ'lannâmedir", No. 803, 5 Kanun-ı Sani 1293/17 Ocak 1878). Ancak bu çağrıdan önce de İstanbul halkından bazı kişiler evlerini muhacirlere açmışlardır. İstanbul halkından bazı kişilerin, öncelikli olarak kadın ve çocukları evlerine alıp besleyebileceklerini içeren talepler, Vakit gazetesine gelmiştir (Vakit; No. 802, 4 Kanun-ı Sani 1293/16 Ocak 1878). Kudüs Rum Patriği Kapı Kethüdası olan Panayotaki de Beşiktaş Yenimahalle'de bulunan evini muhacirlere açmıştır (Vakit; No. 635, 21 Temmuz 1293/2 Ağustos 1877). Devlet adamları da muhacirleri evlerinde misafir etmişlerdir. Niş mutasarrıfı Reşid Paşa'nın eşi, yirmi odalık konağını muhacirlere tahsis etmiştir (Vakit; No. 803, 5 Kanun-ı Sani 1293/17 Ocak 1878). Bursa'da mebusandan Şeyh Bahaddin Efendi Mudanya'da bulunan iki konağını, Derviş Şerif ise Bademli'deki köşkünü ve bazı yerlerdeki çiftlik binaları ile yemek ve yatak takımlarını muhacirlere bağışlamışlardır. Ayrıca mebusandan Rıza Efendi de Bursa'da kirada bulunan ev, han, çiftlik ve binalarını muhacirine bağışlamıştır (Vakit; No. 805, 7 Kanun-ı Sani 1293/19 Ocak 1878). Eski sadrazamlardan Rüştü Paşa da 60 muhacire konağını açmış ve yazlıklarını tamamen muhacirlere bırakmıştır (Vakit; No. 805, 7 Kanun-ı Sani 1293/19 Ocak 1878). Dönemin Ticaret ve Nafia bakanı olan Münif Paşa ise 28 muhacirden erkekleri uygun yerlere, kadınları ise konağına yerleştirmiştir. Bunun yanı sıra dönemin Şurayı Devlet üyelerinden Ali Fuad Bey de Bebek'teki yazlıklarında muhacirleri misafir etmiştir (Vakit; "Muhacirler", No. 807, 9 Kanun-ı Sani 1293/21 Ocak 1878).

Yardıma muhtaç muhacirlerin yerleştirilmesi sorunu devam edince dönemin İstanbul belediye başkanı Galip Paşa, muhacirleri iskân için bulunan boş konak ve evlerin imam ve muhtarlarca haber verilmesini istemiştir. İstanbul'a gelip de yerleştirilemeyen muhacirler soğuktan sefalet ve perişanlık çekmişlerdir (Vakit; "Muhacirler", No. 807, 9 Kanun-ı Sani 1293/21 Ocak 1878). Ev sahiplerinin, evlerinde misafir ettikleri muhacirleri bir süre sonra evlerinden çıkarmaya çalıştıkları

da olmuştur. Bunun üzerine İdare-i Muhacirin Komisyonu, ev sahiplerinin misafir ettikleri muhacirlerin memleketlerine iade edilinceye kadar ikamet ettikleri yerden çıkarılmaması yönünde gazeteye bir ilan vermiştir (Vakit; “İlan-ı Resmi”, No. 922, 5 Mayıs 1294/17 Mayıs 1878).

Yoksul muhacirlerin barınmadan başka iâşeleri de önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda başta çeşitli muhacir kuruluşları olmak üzere çeşitli cemiyetlerin ve yabancı elçiliklerin yaptığı yardımlar vardır. Bunlar, “îâne” ve “muavenet” adı altında çeşitli organizasyon ve kampanyalar düzenleyerek yoksullar için yardım toplamışlardır. Memleketlerini terk ederek İstanbul’a gelen muhacirler için Erbab-ı Cemiyet-i Fünun’dan ibaret bir komisyon teşkil edilerek iki konser düzenlenmiştir. Bu konserlerden biri, hâsılatı Serkez Efendi’nin eşi tarafından toplanılan ve Muzika-i Hümayun muallimi Düssab Efendi’nin şarkılarını çaldığı konserdir. Diğeri ise Muzika-i Hümayun başmuallimi Gavanelli Paşa vasıtasıyla yüz elli kişiden oluşan bir bando ile korolar tarafından Türkçe ve Alafranga şarkıların çalındığı konserdir (Vakit; “Muhacirine İâneye Mahsus İki Konser”, No. 881, 24 Mart 1294/5 Nisan 1878). Vakit gazetesinde hâsılatı muhacirine verilmek üzere Gedikpaşa Tiyatrosu’nda *Bir Yeni Facia* isimli oyunun gösterileceği haberi verilmiştir (Vakit; No. 912, 25 Nisan 1294/7 Mayıs 1878). Bunların yanı sıra muhacirlere yabancı devletlerden de yardım gelmiştir. Bu bağlamda muhacirlere yardım amaçlı Paris’te bir konser verilmiştir (Tercüman-ı Hakikat; No. 70, 19 Ramazan 1295/16 Eylül 1878). İran’ın İstanbul büyükelçisi Mirza Mahsun Han ise İstanbul’a göç eden muhacirler için yüz kıyye ekmek ve İran halkı tarafından verilen yirmi üç yorgan, dokuz top Amerikan bezi, seksen çift çorap yani toplamda 121 parça eşyayı Muhacirin Komisyonu’na teslim etmiştir (Vakit; No. 816, 18 Kanun-ı Sani 1293/30 Ocak 1878). Filibe’de sefalet çeken muhacirlere ise İngiliz İâne Komisyonu tarafından elbiseler gönderilmiştir (Tercüman-ı Hakikat; No. 161, 25 Kanun-ı Evvel 1294/6 Ocak 1879). İstanbul’da evlere yerleştirilen ve Şehremaneti vasıtasıyla yevmiye alan muhacirlerin sayısı 110.000’i bulmuş ve bunların 20.000 kadarının iâşe ihtiyaçları, İngiliz İâne Komisyonu tarafından karşılanmıştır (Vakit; “Muhacirin”, No. 874, 17 Mart 1294//29 Mart 1878).

Kiliselere bağılı olan çeşitli mektepler, piyango düzenleyerek fakir çocuklara yardım girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Beyoğlu'nda Aya Konstantinos Kilisesi'nin bahçesinde bulunan Rum Kız Mektebi'ne devam eden fakir ve yetim kız öğrencilere elbise ve ayakkabı tedariki için bir piyango düzenlenmek istenmiştir. Ancak bu piyango, mektebin ruhsatı olmaması nedeniyle yapılamamıştır (BOA, MF. MKT: 143/12-1, 16 Mayıs 1308/28 Mayıs 1892). Üsküdar'da Melami Mahallesi'nde ve civar mahallelerdeki Ermeni kızlarının ürettikleri bazı eşyaların, birer mecidiyelik 500 adet bilet bastırılıp piyango düzenlenerek satılması ve elde edilecek gelirin mahalledeki fakir çocukların ihtiyaçlarının giderilmesinde kullanılması için izin istenmiştir (BOA, DH. TMIK. M: 71/86-3, 7 Haziran 1315/19 Haziran 1899). Salmatomruk Rum Kilisesi'ne mensup erkek ve kız mektebi adına fakir çocuklar yararına piyango düzenlenmesine izin verilmesi için Maârif Nezareti'ne müracaat edilmiştir (BOA, ZB: 28/6-1, 15 Ağustos 1323/27 Ağustos 1907). Öksüz Adana kızları için ise Beyoğlu Ermeni Kilisesi'nde pazar açılması ve piyango düzenlenmesine zabıtaca izin verilmiştir (BOA, DH. EUM. THR: 23/41-4, 18 Kanun-ı Sanî 1325/31 Ocak 1910).

Yoksul muhacirlere ve kimsesiz çocuklara yapılan yardımlar; çeşitli organizasyonların yanı sıra halktan para toplama, gazete ile bağış toplama, iâne kumbarası oluşturma, vergilere zam yapma, cami ve mescitlerden yemek dağıtma, ekmek pusulası verme, nakil ve zahire masraflarından muaf tutma şeklinde olmuştur. Örneğin muhacirlere mahsus olmak üzere Galata'da oluşturulan muhtelit komisyonca halktan 61.600 Osmanlı lirası yardım parası toplanmıştır (Tercüman-ı Hakikat; No. 27, 16 Temmuz 1294/28 Temmuz 1878). Balkan Savaşları sırasında da İstanbul'a gelen muhacirlerin iâşesi için Muhacirin Komisyonunca 12 yaşından büyüklere yüz, küçüklere ise Ellişer para *yevmiye i'tası* verilmiştir (İkdam; "Muhacirine Yevmiye İ'tası", No. 5643, 5 Kasım 1912). Mümeyyiz Gazetesi, Osmanlı çocukları için çıkardığı gazetenin, bu hafta elde edilecek hâsılatını, *aç ve çıplak sokaklarda sürünmekte olan kimsesiz çocukların* giyimi için sarf edeceğini ilan etmiştir (Basiret; No. 19, 4 Şubat 1285/16 Şubat 1870). Hanımlara Mahsus Gazete ise yoksul ve kimsesiz çocuklara elbise almak için Çocuklara Mahsus Gazete adına bir iâne kumbarası kurulacağını duyurarak, yardım edilen çocukların isimlerinin bayramın ertesi günü Çocuklara Mahsus Gazete'de ilan edileceğini

belirtmiştir (Hanımlara Mahsus Gazete; “Îâne”, No. 243-41, 17 Kanun-ı Evvel 1315/29 Aralık 1899).

Hükümet, muhacirlerin iânesini karşılayabilmek için gümrük vergisine yüzde iki zam da yapmıştır (Tercüman-ı Hakikat; No. 33, 22 Temmuz 1294/3 Ağustos 1878). Hamidiye İmaretî’nde her sene pişirilen aşurenin, böyle bir zamanda pişirilmesinin uygun olmayacağından dolayı aşure için ayrılan senevî 31. 000 kuruş, Evkaf Nezareti tarafından Meclis-i Mebusan’daki *Muhacirin Komisyonu*’na bırakılmıştır (Vakit; No. 810, 12 Kanun-ı Sani 1293/24 Ocak 1878). Kırkkilise civarındaki camilerde 1400 muhacire, nöbetleşe şekilde çorba, etli fasulye, etli patates ve pilav dağıtılmıştır (İkdam; “Muhacirine Muavenat”, No. 5643, 5 Kasım 1912). Trablusgarp, Bingazi ve Rodos muhacirlerinin, Muhacirin Komisyonu’na müracaat etmeleri halinde ise kendilerine pusula ile ekmek dağıtılacağı belirtilmiştir (Alemdar; “Muhacirin ve Mülteciler”, No. 277-168, 24 Kanun-ı Sani 1328/6 Şubat 1913). Rumeli muhacirlerine de pusula ile ekmek dağıtılmıştır. Ancak bu *biçareler*, fırınlardan pusula ile ekmek alırken binbir türlü eziyete maruz kalmışlardır. Beyoğlu Balıkpazarı Caddesi’ndeki fırında fırıncıların, pusula ile ekmek almak isteyen kadınlara, nerede kömür gibi yanmış ekmek ve bayat ekmek varsa hep onları verdikleri yönünde Alemdar gazetesine, Beyoğlu sakinlerinden Armenak Badveliyân tarafından bir şikâyetle bulunulmuştur. Zavallı muhacirlerin seslerini çıkaramayarak verilen ekmekleri torbalarına koydukları anlatılan yazıda, belediye memurlarının bu fırınları ve bu uygulamayı denetmeleri gerektiği belirtilmiştir (Alemdar; “Zavallı Muhacirler”, No. 290-189, 6 Şubat 1328/19 Şubat 1913). Filibe, Edirne ve Rumeli’den İstanbul’a göç eden muhacirlerin nakillerinin ücretsiz olacağı belirtilmiştir (Vakit; “Muhacirin Komisyonu Tarafından”, No. 802, 4 Kanun-ı Sani 1293/16 Ocak 1878). İstanbul’a göç eden muhacirlerin bir kısmının Boğaziçi ve Eyüp tarafına iskân edilmesi nedeniyle bunların anne, baba ve akrabalarını bulmak için İstanbul’a gelip gitmek mecburiyetinde bulunduklarından dolayı kendilerinden tam vapur ücreti alınmasının insaniyete sığmayacağı, bu yüzden vapurlarla gidip gelecek olan muhacirlerden uygun vapur ücretinin alınması kararlaştırılmıştır (Vakit; “İ’lan-ı Resmi”, No. 816, 18 Kanun-ı Sani 1293/30 Ocak 1878). Manavgat tarafına yerleştirilen muhacirlerin ise çadır, eşya ve üç aylık zahirelerinin bedeli ve nakliye

masraflarının Meclis-i Vükela tarafından karşılanmasına karar verilmiştir (Takvim-i Vekâyi; “Masarif-i İskâniye”, No. 31, 28 Mayıs 1307/9 Haziran 1891).

Yoksul muhacirlere yapılan bu yardımlarda, Muhacirin Komisyonu ve belediyelerin işlevi sınırlı kalmış olmalı ki, 15 Ocak 1878’de *Muhacirine Muavenet Cemiyeti*’nin, dört milletvekili tarafından kurulduğu duyurulmuştur (Vakit; “Muhacirine Muavenet Cemiyeti”, No. 801, 3 Kanun-ı Sani 1293/15 Ocak 1878). Meclis-i Mebusan üyelerinden oluşan bu cemiyet, muhacirlerin yerleştirilmelerine kadar olan iâşeleri için memurlar arasında yardım parası toplamıştır (Vakit; No. 802, 4 Kanun-ı Sani 1293/16 Ocak 1878).

3.3. Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocuklarına Yönelik Çeşitli Cemiyetlerin Yardım Faaliyetleri

Savaşlar başta olmak üzere yangın, kıtlık, sel felaketi ve salgın hastalıklar nedeniyle toplumsal dayanışmanın arttığı dönemlerde örgütlenmeler ortaya çıkmıştır (Alkan, 2003: 9). 20. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunda, yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının terbiye ve iâşeleri için birçok yardım derneği kurulmuştur⁷⁰. Bunların hepsine ayrıntılı olarak değinmek mümkün olmamakla birlikte bu derneklere isim olarak yer vermekte yarar vardır. Bu dernekler şunlardır: Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Hizmet-i Nisvan, Kadıköy Fukarasever Hanımlar Cemiyeti, Himaye-i Etfâl Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Müslüman Kadın Birliği, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyye, Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Türk Kadını Dershanesi, Bilgi Yurdu Müessesesi, Biçki Yurdu, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Ma’mûlât-ı Dahiliyye İstihlâk Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi, Nisvan-ı Osmaniyye İmdad Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Müdafaa-i Milliye Hanımlar Heyeti, Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Azkaniver Hayuhyaç İngerutyan, Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (Çakır, 2013: 87-125).

⁷⁰ Yoksul kız çocukları ve kadınlara yardım etmek için açılan dernekler için bkz. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, (2. Baskı), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s. 87-125.

Bu cemiyetler arasında en dikkat çekenleri Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti ve Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi olmuştur. Bu cemiyetleri, yardım amacıyla kurulmuş pek çok cemiyetten ayıran en belirgin özellik ise yoksul kız çocuklarına ve kadınlara iş imkânı sağlamış olmalarıdır. Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, 1913'te Balkan yenilgisi sonucu meydana gelen yoksul muhacir kız çocuğu sorununa çözüm bulmak için Nezihe Muhiddin Hanım tarafından kurulmuştur (Baykan ve Ötüş, 2016: 137-138). Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nin amacı, İttihad ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne nakden ve fikren yardım ederek şüheda veya muhacirinden yetim ve kimsesiz kalan kız çocuklarına tesis olunacak darüssanâalarda sanayiye öğretmek ve Osmanlı ekonomisinin ilerlemesi için çalışmaktır. Mekteple ilgili dernekçe kabul edilen her şey, kurumun evveliyatı olması sebebiyle İttihad Terakki Nur-ı Osmaniyye kulübüne bildirilecek ancak kulübün mektep üzerinde bir müdahalesi söz konusu olmayacaktı (Kadınlar Dünyası; "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnâmesi, No. 2, 5 Nisan 1329/18 Nisan 1913). Aslında İttihad ve Terakki Kız Sanayi Mektebi, İttihad Terakki Cemiyeti'nin Nur-ı Osmanî kulübü tarafından açılmıştır (Kurnaz, Erişim Tarihi: 1 Kasım 2018).

Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nin nizamnâmesinin ilk maddesinde, İttihad ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne nakden ve fikren yardım edileceğinin belirtilmesi ve bununla birlikte nizamnâmenin dördüncü maddesinde dernekçe kabul edilen her şeyin İttihad Terakki Nur-ı Osmaniyye kulübüne bildirileceğinin belirtilmesi ancak buna rağmen nizamnâmenin beşinci maddesinde kulübün mektep üzerinde bir müdahalesinin söz konusu olmayacağına belirtilmesi kafa karıştırıcıdır (Kadınlar Dünyası; "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnâmesi, No. 2, 5 Nisan 1329/18 Nisan 1913). Nezihe Muhiddin, Kadınlar Dünyası gazetesinde 22 Nisan 1913'te bir yazı kaleme alarak nizamnâmede bulunan bu kafa karıştırıcı maddeleri anlaşılabilir hale getirmeye çalışmıştır. Buna göre Nezihe Muhiddin, derneğin amacının bütün Osmanlı ve Türk Hanımlarını aynı merkezde toplayarak birleştirmek olduğunu ve bu suretle mektepler açmak olduğunu yazmıştır. Ancak yeni kurulmuş olan bir derneğin, hemen mektep açması mümkün olamayacağından, açılmış olan bir mektebi ıslah etmenin daha doğru olduğu düşünülerek derneğin nizamnâmesinde İttihad ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne

nakdi ve fikri yardım edileceği maddesinin bulunduğunu belirtmiştir (Kadınlar Dünyası; “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnâmesi, No. 6, 9 Nisan 1329/22 Nisan 1913). Derneğin, yoksul kız çocukları ve kadınlara yönelik darüssanâalar açmasının yanı sıra kadınlar için ücretli/ücretsiz konferanslar düzenleyerek Türk kadınlarının el sanatlarına ilgisini artıracak eserler bastırdığı da olmuştur (Kadınlar Dünyası; “Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnâmesi, No. 2, 5 Nisan 1329/18 Nisan 1913).

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yani bugünkü adıyla Kızılay ise yardım cemiyetleri arasındaki en aktif cemiyet olarak dikkat çekmektedir. Kurulduğu yıllarda amacı yalnızca savaş yaralılarını tedavi etmek olan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Avrupa’da Kızılhaç Derneği’nin kurulmasından sonra ortaya çıkmıştır. 1859’da Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin Avusturya ordularına yenilmesi ile sonuçlanan savaşın gözlemlerini, İsviçreli Jean Henry Dunant “Bir Solferino Hatırası” isimli yapıtıyla duyurmuş ve bu, Kızılhaç Derneği’nin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır (Akgün ve Uluğtekin, 2002: 7). Dunant, ses getiren bu yapıtında, savaş yaralılarını tedavi etmek için barış zamanında gönüllüler tarafından dernekler kurulması önerisinde bulunmuştur (Özaydın, 2002: 687). Cenevre Cemiyet-i Hayriyye başkanı Gustav Moynier, Dunant’ın düşüncelerini dikkate alarak Beşler Komitesi’ni toplamış ve orduların sağlık işlerine yardım etmek üzere gönüllü hastabakıcı heyeti oluşturulmasını ve uzmanlarla devlet temsilcilerinden oluşacak bir konferans toplanmasını sağlamıştır (Çapa, 1989: 2). 16 ülkenin resmi olmayan delegeleri 26-29 Ekim 1863 tarihleri arasında Cenevre’de toplanmış ve 22 Ağustos 1864 tarihinde ise Cenevre Sözleşmesi imzalanmıştır (Özaydın, 2002: 687). Cenevre Sözleşmesi’ne katılım fazla olmuş ve bütün Avrupa ülkelerinde birer Kızılhaç Derneği (Salib-i Ahmer) oluşturulmuştur. Bu dernekler faaliyetlerini sadece savaş zamanında değil aynı zamanda barış dönemlerinde de salgın hastalıklar ve doğal afetler gibi durumlarda ortaya çıkan yardıma muhtaç insanlara yöneltmişlerdir (Akgün ve Uluğtekin, 2002: 10).

Osmanlı hükümeti, Cenevre Sözleşmesi’ni 5 Temmuz 1865’te imzalamıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin öncüsü kabul edilen *Mecruhin-i Askeriye İmdat Cemiyet-i Osmaniyesi*’nin nizamnâmesi Mekteb-i Tıbbiye muallimlerinden Doktor

Abdullah Bey ve Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Marko Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Çok dikkate alınmayan bu cemiyet ve nizamnâmenin önemi, 1876'da başlayan Sirbistan ve Karadağ isyanları nedeniyle İstanbul'a pek çok yaralı askerin gelmesiyle birlikte anlaşılmıştır. Salib-i Ahmer kurumlarının yetkilisi Mösyö Mönye, Cenevre Sözleşmesi'nden istifade edebilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne ihtiyacı olduğunu, Doktor Peştamalcıyan Efendi'ye yazmıştır. Bunun üzerine ilk olarak *Mecruhin ve Zuefa-yı Askeriye İmdat Cemiyet-i Osmaniyesi* 14 Nisan 1877'de kurulmuştur. Bu cemiyetin varlığı kısa sürmüş ancak ihtiyaç nedeniyle *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti* ortaya çıkmıştır (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi", No. 1, (1337), 15 Eylül 1921, s. 17).

İlk kez 93 Harbi'nde cephede ve cephe gerisinde yardımlarıyla ön plana çıkan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, II. Abdülhamid döneminde biraz arka planda kalmıştır (Akgün, 2012: 113). Bu tarz örgütlenmelere olumsuz bakan II. Abdülhamid, anlamını ve işlevini dikkate almaksızın Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne de olumsuz bakmıştır (Akgün ve Uluğtekin, 2002: 35). Hilâl-i Ahmer kaynaklarında da II. Abdülhamid dönemine karşı bir muhalefet olduğu ifade edilmiştir. Bu dönemde cemiyetin faaliyetlerine izin verilmeyerek sermayesine el konulmak istendiği belirtilmiştir. 1913-1925 yılları arasında cemiyetin genel müfettişliğini yapan Celal Muhtar Özden hatıralarında, "*Padişah, cemiyet kelimesinden ürktüğü için, Hilâl-i Ahmer, bugünkü dilimiz ile Kızılay tabiri ağza alınmaz olmuştur*" demiştir (Çapa, 1989: s. 7'deki alıntı). Her şeye rağmen Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 93 Harbi sırasında 25.000 hasta ve yaralı askeri tedavi etmiş ve bununla birlikte muhacirlere de yardımcı olmuştur. İstanbul'a göç eden muhacirler, cemiyet görevlileri tarafından Sirkeci İskelesi'nde karşılanmış daha sonra cami ve tekke gibi çeşitli yerlere yerleştirilmişlerdir. Cemiyet bu süreçte muhacirlerin tedavisi için *Darphane Muhacir Nisa Hastanesi* açmıştır (Sezer ve Metin, 2016: 19). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 93 Harbi'nde büyük yardımlar yapmış ve topladığı paranın 5700 lirasını daimi sermaye olarak ayırmıştır. Savaş sonunda cemiyetin, 61.087 lira masraf yaptığı anlaşılmış, cemiyetin Osmanlı Bankası'nda kalan parasına el konulmuştur. Savaş sonunda cemiyet dağıtılmıştır (Özaydın, 2002: 689). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1897 Türk-Yunan Savaşı'na kadar faaliyetlerine ara vermiştir (Çapa, 1989: 7).

II. Meşrutiyet'ten sonra, cemiyetin tekrar kurulması için eski kuruculardan Della Suda Faik Paşa girişimlere başlamıştır. Hariciye eski Nazırı ve o zamanki Paris elçisi Rıfat Paşa hükümetçe Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden kurulması için resmi girişimlerde bulunmuştur. Aralarında Doktor Besim Ömer'in de bulunduğu 100 kişilik bir kurucu üye cemiyeti tekrar kurmuştur (Özaydın, 2002: 690). Padişahın himayesine giren cemiyetin fahri başkanlığına Veliaht Yusuf İzzettin Efendi getirilmiştir (Çapa, 1989: 7). Bu dönemde cemiyetin yardım faaliyetleri, sadece askerlere ve muhacirlere yönelik olmamıştır. Doğal afetler sonucu yardıma muhtaç olan kesime de yardımlar yapılmıştır. Nitekim Temmuz 1911'de Aksaray'da meydana gelen yangında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, imdat heyetleri kurarak yangınzedelerin ihtiyaçlarını karşılamış ve Cenevre'de bulunan Kızılhaç Teşkilatı'na yardımda bulunmaları için başvurulmuştur. Neticede Fransa, Japonya, ABD, Romanya, Danimarka gibi bazı ülkelere gelen 5000 liralık nakdi yardım yangınzedelere dağıtılmıştır. 1912 Şarköy-Mürefte depreminde, depremzedeleri tedavi etmek üzere Doktor Mahir Bey'in koordinatörlüğünde 13 kişilik bir sağlık heyeti İstanbul'dan bölgeye gönderilmiştir (Sezer ve Metin, 2016: 21).

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Balkan Savaşları sırasında “harp îanesi” adı altında yardım paraları toplayıp Osmanlı Bankası'nda hesap açmıştır. Harp îanesi olarak fazla para toplanmasından dolayı gerek nakden gerekse eşya olarak mevcut olan ve gelecek olan yardımların, Osmanlı Bankası'ndaki hesaptan sarf edilmek üzere komisyon başkanı ve İstanbul belediye başkanı olan Cemil Paşa'ya verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, BEO: 4116/308652-2, 25 Teşrin-i Evvel 1328/7 Kasım 1912). Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin New York şubesi de muhacirler için yardım parası toplamıştır. Amerika'nın İstanbul eski elçisi Oscar Straus da muhacirlere yardımda bulunmuştur (BOA, BEO: 4116/308639-4, 6 Teşrin-i Sani 1328/19 Kasım 1912).

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin kendi içinde önemli bir adımı ise Hanımlar merkezinin kurulması olmuştur. Hilâl-i Ahmer tüzüğünde yalnız kadın kısmı kaydıyla kadınlara çok az yer verilmişken, Doktor Besim Ömer kadınların hiç olmazsa hayır işlerinde erkeklerle eşit sayılması gerektiği konusunda mücadele etmiştir (Baykan ve Ötüş, 2016: 102). Doktor Besim Ömer, cemiyetin 20 Mart 1912

tarıhli ilk olağan kongresinde Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin kurulmasını gündeme getirmiş ve Hanımlar merkezi böylece kurulmuştur (Akgün, 2012: 116). Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin yoksul ve kimsesiz kız çocuklarına en önemli katkısı, kadınlar darüssanâasının açılması olmuştur. *Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi Darü's-sanâası*'nın açılma nedenini Balkan Savaşlarında aramak gerekir. Nitekim İstanbul'a akın akın gelen zavallı kimsesiz kadınlar ve çaresiz genç kızlar, İstanbul'dan medet ve yardım beklemişlerdir (Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Darü's-sanâası; 1339: 3). Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, tüm mal varlığını yitirmiş ve yüzlerce kilometrelik yürüyüşten sonra İstanbul'a gelen göçmenlere başta gıda, barınma ve giysi yardımı olmak üzere birçok alanda yardım yapmıştır (Akgün, 2012: 118). Ancak muhacirlere yapılan yardımlardan ziyade aralarında işe güce muktedir olanlarının çalışmalarını sağlayacak iş imkânlarının meydana getirilmesi de önemli meseledir. Nitekim Balkan Savaşlarından önce 93 Harbi ile Osmanlı topraklarına göç eden muhacirler için de bu sorun gündeme gelmiştir. Öyle ki Muhacirin İâne Komisyonu'nun vazifelerinin belirtildiği talimatnâmenin sekizinci maddesinde muhacirlerden işe güce yarayacak ve ülkenin istihdamına katkıda bulunabilecek olanlara iş bulunup, bunların boş bırakılmamalarına gayret edilmesi kararlaştırılmıştır (Vakit; "Muhacirin İâne Komisyonu'nun Vazifesiyle Suret-i Harekâtını Mübeyyin Talimattıdır", No. 635, 21 Temmuz 1293/2 Ağustos 1877).

Yoksul ve kimsesiz kadın muhacirlerden işe güce muktedir olanlarının çalışabilmesi için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı, fakat ayrı bir bütçe ile bağımsız olarak idare edilecek Darüssanâa'nın açılmasına karar verilmiştir (Çapa, 1989: 64-65). 7 Ağustos 1913'te 50.000 kuruş sermaye ile kurulan Darüssanâa'nın yönetim kurulunu Leyla Vahit, Nezihe Veli, Macide Besim ve Sadiye Halil oluşturmuştur (Tepekaya ve Kaplan, 2003: 176). Hilâl-i Ahmer Hanımlarının bu sanat evini açmalarındaki amaçları; gelinlik çağına gelmiş ve kimsesiz kalmış zavallı muhacir genç kızları, çaresiz ihtiyar kadınları ve kimsesiz çocukları koruma altına almak ve onlara bir geçim kaynağı sağlamaktır (Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Darü's-sanâası; 1339: 4). Darüssanâa'nın kurulmasıyla birlikte yoksul ve kimsesiz kadınlar burada çalışmak için her yerden müracaat etmişlerdir (Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Darü's-sanâası; 1339: 6). Darüssanâa'da

çalışan kimsesiz muhacir genç kızların, şehit çocuklarının ve dul kadınların burada barınmaları sağlanarak, beslenmeleri karşılanmış ve bunlara yevmiye verilerek ihtiyaçlarının giderilmesi amaçlanmıştır (Sezer, 2014: 313). Önceleri Darüssanâa'da 15 kız ve kadın istihdam edildiği halde iki-üç ay sonra yapılan el işlerine ve dokunan pamuk ve iplikli bezlere her taraftan büyük bir ilgi gösterilmiş ve çalışanların sayısı 110'u bulmuştur. Günler geçtikçe Darüssanâa'da çalışanlar artmış ve buraya kaydolunmak üzere her yerden müracaatlar başlamıştır (Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Darü's-sanâası; 1339: 5-6). Üretilen el işleri, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin açtığı sergide satılmak üzere sergilenmiştir. Ayrıca Darüssanâa'da yapılan bu ürünler, 21 Ocak 1917'de İstanbul'da açılan ve Alman, Avusturya, Macar ve Bulgar Salib-i Ahmer temsilcilerinin de katıldığı sergide sergilenmiştir (Akgün ve Uluğtekin, 2002: 160). I. Dünya Savaşı sırasında Milli Müdafaa Vekâleti'nin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden cephedeki askerler için istediği giysiler Darüssanâa'da dikilmiştir (Akgün, 2012: 119).

Darüssanâa sadece yoksul kimsesiz kız çocukları ve kadınların geçimini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Doktor Besim Ömer'in 27 Ocak 1914 tarihli Hilâl-i Ahmer hakkında verdiği bir konferansta da belirttiği gibi unutulmuş ve ihmal edilmiş bir zanaat olan; kadın el sanatlarını da tekrar canlandırarak memleketin sanayi seviyesini yükseltmeye çabalamıştır (Ömer, 2010: 136). Darüssanâa'nın, kadınlara iş ve aş sağlamanın yanı sıra diğer önemli işlevi koruması altına aldığı göçmen kadınlarının, yabancı oldukları Osmanlı toplumuna uyum sağlamalarını ve toplum tarafından da kabullenilmelerini kolaylaştırmak olmuştur (Akgün, 2012: 118). Ancak Darüssanâa'nın, yardıma muhtaç kişileri sadece çalıştırıp, onların beslenmelerini ve barınmalarını sağladığını düşünmek yanlış olacaktır. Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi bu bağlamda yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının eğitimleriyle de yakından ilgilenmiştir. Kurum, bu kızlara ciddi bir eğitim olanağı sağlayarak okuma-yazma öğretmiştir. Kurum aynı zamanda bu kızları hayata hazırlamış, hatta evlenme çağına gelen genç kızların ev eşyalarını bile almıştır (Sezer, 2014: 316).

Yoksul, kimsesiz kız çocukları ve dul kadınlara iş olanağı sağlayan başka bir cemiyet ise Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi'dir. I. Dünya Savaşı'nda cephede verilen kayıplar, Osmanlı kadını ve ailelerini yeni bir arayışa sevk etmiştir.

Erkeklerin iş gücüne katılımlarındaki düşüş, kadınların o güne kadar erkeklerin alanı olan iş sahalarına girmelerine neden olmuştur (Toprak, 1988: 34-35). Osmanlı askerlerinin eşleri, anneleri, kız kardeşleri ve kızları açlıkla karşı karşıya kalmıştır. Aldıkları şehit maaşları yüksek enflasyon nedeniyle yetmemiştir. 1915 yılının sonunda bir aylık şehit maaşıyla ancak iki somun ekmek alınabildiği için Osmanlı aileleri zor durumda kalmıştır (Karakışla, 2015: 74). Bu durumu en iyi özetleyen örnek İrfan Orga'nın *Bir Türk Ailesinin Öyküsü* isimli otobiyografik romanıdır. 1914 yılının sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte İrfan Orga'nın amcası ve babası askere alınır. Savaşın getireceği yokluğu göz önünde bulunduran İrfan Orga'nın babası, cepheye gitmeden önce evi satarak ailesini daha küçük bir eve yerleştirir ve kalan parayı bir kutuya koyarak eve erzak depolar (Orga, 2016: 56-84). İstanbul'da çıkan yangında İrfan Orga'nın annesi Şevkiye Hanım'ın evi, paralar ve eşyalarla birlikte yanar. Şevkiye Hanım üç çocuğu ile birlikte kayınvalidesinin yanına taşınır. Ancak burada üvey kayınpederi bu çocukları ve Şevkiye Hanım'ı istemez. Neticede Şevkiye Hanım, elinde kalan pırlanta yüzüğü satarak Beyazıt'ta bir eve taşınır. Şevkiye Hanım, bundan sonraki süreçte üç çocuğunun geçimini sağlamak için evde dikiş dikmeye başlar (Orga, 2016: 119, 127-128, 157-158). Şevkiye Hanım'ın eşi Hüsnü Bey, Çanakkale cephesinde şehit olur. Osmanlı hükümeti, Şevkiye Hanım'a 99 kuruş maaş bağlar. Ancak bu yıllarda ekmeğin fiyatının 50 kuruş olması, verilen maaşın geçinmeye yetmediğini göstermektedir. Yoksul duruma düşen Şevkiye Hanım, Ordu Deposu'na işçi olarak girer ve orada para kazanmaya başlar (Orga, 2016: 170-171, 177, 195-196). İrfan Orga'nın babası Hüsnü Bey gibi askere alınan birçok erkek, arkalarında kimsesiz ailelerini bırakmıştır. Bu durumu farkında olan İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti, erkekleri askere sevk edilen veya asker olan kimsesiz ailelerin, Ermeni ve ecnebi bulunmayan yerlere yerleştirilmesini, ayrıca genç ve dul kadınların evlendirilmesini, yetim çocukların ise Darüleytam ve Öksüz Yurtlarına yerleştirilmesini içeren telgrafı Ankara Vilayeti'ne çekmiştir (BOA, DH. ŞFR: 64/162-1, 17 Mayıs 1332/30 Mayıs 1916).

Böyle bir ortamda, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, kâr amacı gütmeyen bir hayır kuruluşu olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyet, Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın başkanlığı ve komutası altında oluşturulmuştur.

Harbiye Nezareti'nin bünyesinde oluşturulan bu cemiyet, Enver Paşa'nın eşi olan Naciye Sultan'ın himayesi altında 14 Ağustos 1916'da resmen kurulmuştur (Karakışla, 2015: 75). Cemiyetin, bir kadın derneği olmasına rağmen hiç kadın üyesinin olmaması dikkat çekmektedir. Cemiyetin üyeleri şu kişilerden oluşmuştur: Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı, Harbiye Nezareti Mektupçusu Ali Rıza, İstanbul milletvekili Salah Cimcoz, Dava Vekili Mehmed Selahaddin Bey (Çakır, 2013: 94). Cemiyet başlangıçta sadece İstanbul'da kurulmuş ancak uygun bulunduğu takdirde diğer şehirlerde de şube açmak istemiştir (BOA, DH. İ. UM. EK: 36/31-1-1, 27 Temmuz 1333/27 Temmuz 1917).

Cemiyet; İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu olmak üzere üç ayrı bölgede organize olmuş ve her bölgede birkaç darüssanâa (fabrika) kurulması planlanmıştır. Bu fabrikalarda onar bin kişinin çalışması öngörülmüş, her bölgenin bir müdür tarafından yönetilmesi ve bir genel müdür tarafından da denetlenmesi kararlaştırılmıştır (Oktar, 1998b: 106). Bu fabrikalara atanacak müdür ve öğretmenler uzman ve bilgili kadınlar arasından seçilirken, merkezi şubeye ise *Biçki Yurdu* mezunları arasından atamalar yapılmıştır (Oktar, 1998a: 19). Cemiyete, çalışmak için iki buçuk ay gibi kısa bir süre içinde 14. 000 Müslüman Osmanlı kadını başvurmuştur (Karakışla, 1999: 15). Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi, Çapa, Fatih ve Üsküdar'da şubeler açmıştır. Kuruluş tarihi olan 14 Ağustos 1916'dan 24 Ağustos 1917'ye kadar derneğe bağlı 24.254 işçiye, 7617 lira 24 kuruş 27 para ödenmiştir (Sümer, 1968: 60-61). Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi'nin koruma altına aldığı yetim ve kimsesiz çocuk sayısı ise 1917 tarihli bir belgede açıklanmıştır. Buna göre cemiyetin koruma altına aldığı 750 yetim ve kimsesiz çocuk olup, 1800 kadar çocuğun da terbiye ve istihdamları için merkeze getirilmekte olduğu belirtilmiştir. Ayrıca cemiyet, yetim ve kimsesiz çocukların ticarethanelerde, darüssanâalarda ve çiftliklerde çalışabilmeleri için onlara destek olmuştur (BOA, DH. İ. UM. EK: 37/6-2-1, 12 Temmuz 1333/12 Temmuz 1917). Cemiyetin, sağladığı iş olanaklarıyla birlikte kendi dışındaki çeşitli iş alanlarına kimsesiz kız çocuklarını yönlendirdiği de olmuştur. Bu bağlamda kimsesiz ve fakir kaldıklarından bahisle kendilerine münasip iş bulunmasını talep eden biri 15, diğeri 18 yaşında olan Seher ve Behice Hanımlar padişaha arzuhal yazmışlardır (BOA, DH. İ. UM: 19-3-1/11-2-1, 21 Teşrin-i Evvel 1334/21 Ekim 1918). Seher ve Behice

Hanımların bu talebi içeren evrakı, 26 Ekim 1918’de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi müdürü İsmail Hakkı Bey’e devredilerek, Seher ve Behice Hanımların geleceği cemiyete havale edilmiştir (BOA, DH. İ. UM: 19-3-1/11-1-1, 26 Teşrin-i Evvel 1334/26 Ekim 1918).

Cemiyetin amacı kadınlara iş bulup, hayatlarını namuslu olarak kazandırmaya alıştırmak himaye ve evliliklerine vesile olmaktır (Sümer, 1968: 59). Burada dikkat çeken şey, cemiyetin himayesiz kadınlara sadece iş olanağı sağlamayıp aynı zamanda aile kurmalarını da teşvik etmesi olmuştur. Bu bağlamda cemiyet, kendisinin bu kadınlara sağladığı desteğin geçici olduğunu farkında olup, kendi himayesinde çalışan kadın işçilerin “devamlı bir ocak tesis etmelerini”, yani bir erkekle evlenerek ev bark sahibi olmalarını istemektedir (Karakışla, 2015: 189). Bu amaçla cemiyet, bir izdivaç talimatnâmesi bile hazırlamıştır (Karakışla, 2002b: 29-30). Bu durum aynı zamanda devletin, özendirici nüfus politikalarıyla da alakalıdır. Cemiyet, aile hayatının çöküşünü önlemek amacıyla bünyesinde çalışan memur ve işçiler için zorunlu evlilik ilkesi getirmiştir. Cemiyet, damat ve gelin adaylarını tanıştırmak için gazetelere, adayların özgeçmişlerini içeren ilanlar vermiştir (Toprak, 1988: 35).

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi, kadınlardan gönüllü asker amele taburları da oluşturmuştur. İstanbul’da Birinci Ordu tarafından oluşturulan Birinci Kadın İşçi Taburu kadınlara istihdam alanı yaratmıştır (Toprak, 1988: 35). Birinci Ordu’nun teşkilata ilişkin layihasında, kadınların tabura kayıt ve kabul edilme şartları belirtilmiştir. Buna göre, kucakta çocuğu olmayan kadınlar, mahallesinden iffet ve namuslu olduğuna dair ilmuhaber alan kadınlar, aşısı yapılmış olan kadınlar, bulaşıcı hastalığı olmayan kadınlar, güçlü ve kuvvetli olan kadınlar ve 18-40 yaş arasında olan kadınlar tabura başvurabilecekti (Altındal, 1997: 14-15). Yavuz Selim Karakışla’ya göre (1999: 20), Kadın İşçi Taburu, hiçbir zaman üretime geçmeyi başaramamıştır. Taburun kurulduğu ilk günlerde tarımsal üretim çalışmalarına başlanmış olunsa bile, çoğunluğu İstanbullu olan kadın işçilerin bu işe yatkın olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca daha sonra girilen yol inşaatı çalışması da başarısız olmuştur. El arabalarıyla taş, toprak, kum taşıtılan, toprak düzleştirilmesi ve hendek açılması gibi ağır işler yaptırılmaya çalıştırılan kadınların pek azı bu işleri yapabilmıştır.

Kadınları Çalışma Cemiyet-i İslamiyyesi, Mütareke'nin imzalanmasıyla birlikte karışık bir döneme girmiştir. Cemiyetin yönetim kurulu üyeleri bu dönemde cemiyete ait eşyaları satarak borçları kapatma yolunu seçmiş ve cemiyetin sermayesi de bu şekilde önemli bir kayba uğramıştır. Ayrıca, cemiyetin yönetim kurulu üyeleri birbirlerine, cemiyetin paralarını zimmetine geçirmek gibi ağır suçlamalarda bulunmuş ve davalar açmışlardır. Neticede Cemiyetler Kanunu'nun 17. maddesine göre başıboş kalan kamuya hizmet kuruluşunun gelir ve giderlerine devlet tarafından el konulmuştur (Karakışla, 2015: 105).

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yoksul kız çocukları ve dul kadınlara yönelik açtığı bir başka yardım kuruluşu, Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'dir (Çakır, 2013: 106). Cemiyet, 17 Aralık 1909'da Selanik'te kurulmuştur. Cemiyetin kurucusu, Nesime Yusuf Hanım'dır. Bununla birlikte cemiyetin üyeleri erkektir (Toprak, 1988-1989: 185, 189-190). Cemiyetin amacı; kadınlar seferber edilerek yardım toplamak, doğumhaneler açmak, yoksul ve yetim kız çocukları için darüssanâa açmak, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım etmek olarak belirtilmiştir (Toprak, 1988-1989: 184, 186). Burada toplanan yardımlarla ilgili dikkat çeken husus, toplanan yardımların yüzde ellisi ile "nevzad-ı vatan" adında bir savaş gemisinin alınacak olması; yardımların yüzde otuz beşi ile ise doğumhaneler, yoksul ve yetim kız çocukları için darüssanâalar açılacak olması ve yardımların geri kalan yüzde on beşinin ise Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne verilecek olmasıdır. Cemiyetin aynı zamanda mezhep ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın *fakr u zaruret* halinde olan herkese yardım etmeye gayret edeceği belirtilmiştir (Toprak, 1988-1989: 186).

Yoksul kız çocukları ve dul kadınlara iş olanakları sağlamak maksadıyla meslek öğreten cemiyetler de vardır. Meslek edindirmek amacıyla dikiş dikmeyi öğreten ve dikimevleri açan bu dernekler, kadınların geçim sonuna çözüm bulmak amacıyla kurulmuştur (Çakır, 2013: 93-94). Örneğin, *Teali-i Nisvan Cemiyeti*, Halide Edib'in başkanlığında 1909'da, bu kadınların dikim ve çamaşır imalatı gibi işlerde elbecerilerini geliştirmek ve el sanatlarını öğretmek amacıyla bir kurs açmıştır (Oktar, 1998b: 84). *Siyaret* dergisine sahip olan *Mamulat-ı Dahiliyye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi* ise 1913'te Zaim Hayriye tarafından kurulmuş ve cemiyet, ülke ekonomisinin gelişmemesinin nedenleri üzerinde durarak, Hereke

Fabrikası ile işbirliğine girmiş ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde terzihaneler açmıştır. Bu terzihanelerde yoksul ve kimsesiz kız çocuklarına iş olanakları sağlanmış ve birçok terzi ustası yetiştirilmiştir (Çakır, 1992: 1005-1006). Hanımlara Mahsus Gazete de bir terzihane açarak, kadınlara meslek kazandırmayı amaçlamıştır. Aslında bir terzihane açma fikri gazetenin yönetiminden değil gazetenin kadın okuyucularından gelmiştir. Dergi yönetimi, iyi bir terzi ile anlaşp, bu isteğe olumlu bir yanıt vermiştir. Derginin terzisinin, Cumartesi ve Salı günleri, belirtilen saatlerde dergide bulunacağı duyurulmuştur. Terzilik kursları ilk önce dergide verilmiştir. Ancak daha sonra terzihane ayrı bir dükkân olarak, Sirkeci'de hizmete girmiştir (Karakışla, 2003b: 15-18). Esirgeme Derneği'nden ayrılan Behire Hakkı Hanım ise 1914'te *Biçki Yurdu* ismiyle İstanbul'da bir ticarethane açmıştır. Daha sonra bu ticarethane; Üsküdar, Kadıköy gibi İstanbul'un çeşitli semtlerine şubeler açılarak genişletilmiştir (Çakır, 2013: 94). Bu kurumda beş sene içerisinde 900 talebe yetiştirilmiş, bunların 600'ü mezun olup, 300'ü mektebi itham etmeden çekilmiştir (Oktar, 1998b: 88-89). *Biçki Yurdu*, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da faaliyetlerini sürdürmüştür (Abdullah Cevdet, İçtihad; "Türk Kadınları Biçki Yurdu Sergisi", No. 159, 1 Teşrin-i Sani 1923/1 Kasım 1923).

Osmanlı topraklarına göç eden Çerkezler için de çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler şunlardır: Çerkez İttihad ve Teavün Cemiyeti, İstanbul'da Kafkasyalılar Arasında Neşr-i Maârif Cemiyeti, Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti, Kafkas Teali Cemiyeti (Berzeg, 1985: 5-7). Bu cemiyetlerden *İstanbul'da Kafkasyalılar Arasında Neşr-i Maârif Cemiyeti*, 1914'te İstanbul'da okuyan Kafkasyalı göçmen çocuklarını iyi özelliklerle donatmak, onları koruma ve denetim altına alarak yardıma muhtaç olanlara yardım etmek amacıyla kurulmuştur (Berzeg, 1985: 6, 25). *Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti* ise 1918'de İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyet, Çerkezlerden yardıma muhtaç olanlara yardım etmeyi ve kız ve erkek çocukları için yetimevleri, okullar ve işevleri açarak onları korumayı amaçlamıştır. Kurulacak yetimevlerinde, okullarda eğitim dilinin Türkçe ve Çerkezce verilmesinin yanı sıra yabancı dillerin de öğretilmesi kararlaştırılmıştır. Kurulacak işevlerinde ise dokumacılık, terziilik, nakış, gümüş işleri öğretilerek hem milli sanayiye canlandırmak hedeflenmiş, hem de kadın ve erkekler arasında

yoksulluk ve çaresizlik içinde olanları kişisel çalışmalarıyla bu sefaletten kurtarmak amaçlanmıştır (Berzeg, 1985: 7, 29).

Cemiyetlerin üstlendikleri eğitim yardımı faaliyetlerine Darüşşafaka'nın açılması da girebilir. Darüşşafaka⁷¹, Kapalıçarşı önündeki esnaf çıraklarını eğitmek için harekete geçen *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyye* tarafından açılmıştır. Darüşşafaka binasının yapımına ise 1868'de başlanmış ve kurum eğitim faaliyetlerine ancak 1873'te geçebilmiştir (Soydan, 2003: 250, 255). Darüşşafaka'ya kız öğrencilerin de kabul edilmesi düşünüldüğü için mektep binası iki taraflı yaptırılmış, ancak buna rağmen kuruma kızların alınmasından vazgeçilmiştir (Ayhan, 1999: 264). Mükerrerem Belkıs, 20 Temmuz 1913 tarihli Kadınlar Dünyası dergisinde erkek çocukları için olduğu gibi kız çocukları için de bir kız darüşşafakası açılması gerektiğini belirtmiştir. Belkıs yazısında, yoksul ve kimsesiz, yardıma muhtaç erkek çocuklarının *ta'lim* ve *terbiyesi* için nasıl Darüşşafaka açıldıysa, aynı yardıma kız çocuklarının da ihtiyacı olduğunu belirtmiştir (Kadınlar Dünyası; "Kız Darüşşafakası", No. 95, 7 Temmuz 1329/20 Temmuz 1913). Osmanlı arşiv belgelerine de İstanbul'da Kız Darüşşafakası yapılması yönünde bir talep yansımıştır (BOA, DH. UMVM: 124/41-1, 15 Teşrin-i Evvel 1332/27 Ekim 1916). Kız çocuklarına da hizmet veren bir Darüşşafaka, ancak 1969 tarihinde karma eğitimin, kurum tarafından kabul edilmesi yoluyla gerçekleşmiştir (Koç, 2003: 191). Kız Koleji binasının, 1971-1972 ders yılında hizmete girmesiyle yoksul kızlar da Darüşşafaka'da eğitim görmeye başlamıştır⁷².

Hem kimsesiz erkek hem de kimsesiz kız çocuklarını himayesine alan cemiyetler de vardır. Bunlardan biri Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyyesi'dir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin himayesinde 1910 yılında kurulan bu yardım derneğinin amacı, yetim kız ve erkek çocukları arasından geleceğini kazanmak için gerekli şartlara sahip olmayanlara eğitim imkânı vermektir. 1910 yılına kadar cemiyetin himaye ettiği yetim kız ve erkek çocuk sayısı 190'dır

⁷¹ Darüşşafaka'nın eğitim ve öğretim programı; ibtidai, rüşdiye ve idadi programlarını içine alacak şekilde hazırlanmakla birlikte burada, Maârif Nezareti'ne bağlı okullarda uygulanan programın üstünde bir eğitim verilmiştir (Ayhan ve Maviş, 1994: 8). 93 Harbi Darüşşafaka'yı olumsuz etkilemiş, Rumelili göçmenlerin bir kısmı okul binasında barındığı için öğrenciler altı ay ders yapılamamıştır (Koç, 2003: 189).

⁷² Darüşşafaka tarihi için bkz. <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce>

(Karakışla, 2003a: 19-20, 22). 1917’de ise I. Dünya Savaşı’nın kimsesiz bıraktığı kız ve erkek çocuklarını himaye etmek için İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. Sivil bir kurum olan bu cemiyet, kimsesiz yetim kızları için parasız ev ve el işi öğretecek mekânların kurulmasını sağlayarak, okul yaşına gelen fakir çocukların tahsile başlamalarını amaçlamıştır. Cemiyet, kendi içinde bir Hanımlar Heyeti de kurmuştur (Okay, 1999: 497-498). 30 Haziran 1921’de Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti adıyla Ankara’da başka bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet, İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti ile birleşmek istemek için işbirliğine girmemiştir. Neticede İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1923’te kendini feshetmiştir (Aytekin, 2006: 118-119).

Kimsesiz kalıp, sokaklarda barınan yetim çocukları ve dul kadınları hayata hazırlamak amacıyla Saadet Mektepleri de açılmıştır. I. Dünya Savaşı’nın ardından açılan bu mektep, Beynelmilel Men-i Tese’ül Cemiyeti’ne bağlı olarak kurulmuştur. Bu cemiyeti, yukarıdaki cemiyetlerden ayıran en önemli özellik ise cemiyetin yabancı bir kadın (Madam Rachelle Naar) tarafından kurulmuş olmasıdır. Cemiyetçe toplanan yardımlar ile 12 yaşın üzerindeki dilenci çocukları eğitmek ve onları hayata hazırlamak için bir ıslahhane açılmıştır. Cemiyet, millet ayrımı yapmaksızın I. Dünya Savaşı’nın neden olduğu sıkıntıları gidermeyi amaçlamış, her şehirde yoksul çocuklar için mektepler açmayı hedeflemiştir (Toska, 2003: 25-31). Ayrıca cemiyet, Darüleytamların kapatıldığı bir dönemde, burada bulunan çocukları da bünyesine kabul etmiştir (BOA, DH. İ. UM: 19-19/1-20-2, 4 Kanun-ı Sani 1338/4 Ocak 1922).

Bu cemiyetlerin dışında kimsesiz asker aileleri ve şehit çocukları için kurulan yardım cemiyetleri de vardır (Özbek, 1999/2000: 128). Örneğin *Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti*, savaş nedeniyle cephe gerisinde kalan *muinsiz asker ailelerine* destek sağlamak amacıyla kurulmuştur (Van Os, 2011: 264). Cemiyetin başkanı Nuriye Canbolat, başkan yardımcısı Hayriye Talat Hanım, kâtibesi Emine Reşit, muhasebecisi Suad Reşad, veznedarı Sabiha Nuri, üyeleri İrfan Bedri, Leyla Vacid, Nezihe Veli, Tevhide Osman, Hediye Sırrı, Kamile İsmail ile Madam Panciri’dir (Çakır, 2013: 89-90). Bu cemiyetin asker ailelerine yaptığı yardımlardan önce, yaralı gaziler için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti *harp îânesi* (îâne-i harbiyye) adı altında taşralardan yardım parası toplamıştır (BOA. BEO: 4116/308652-1, 30 Teşrin-

i Evvel 1338/12 Kasım 1912). Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise şehit kadın ve çocuklarına çalışma imkânı sağlamak ve yardım etmek amacıyla *Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti* açılmıştır (Karakışla, 2002a: 21).

BÖLÜM IV

SONUÇ

Bu çalışmanın üzerinde önemle durduğu konu, yoksul kız çocuklarının Osmanlı eğitim modernleşmesinin önemli bir parçası olduğudur. İslahhaneler, sanayi mektepleri, darüleytamlar ve Darülaceze gibi modern eğitim kurumlarında okuyan öğrenci profili; kimsesiz, yetim, korunmasız ve muhacir çocuklar olarak dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu kurumlarda okuyan kimsesiz kız çocukları, o dönem Anadolu'nun herhangi bir yerinde ebeveyni hayatta olan kız çocuklarına göre “eğitim olanakları” açısından daha şanslıdır. Kız çocukları için rüşdiyelerin yeni açıldığı bir dönemde, Anadolu’da rüşdiyelere gönderilen kız çocuk sayısının çok az olması muhtemeldir. Dolayısıyla yetim ve kimsesiz olmak, devletin açtığı okullarda eğitim alabilen kız çocukları için zaman zaman avantajlı bir duruma dönüşmüş olabilir. Bu kurumlardan mezun olan kız öğrencilerin bir kısmı bu kurumlarda öğretmenlik yapmış, bir kısmı savaş döneminde orduya sargı bezi dikmek için devlet fabrikalarında çalışmış, bir kısmı ise ev içi hizmetlerde çalışmıştır. Ama birçoğu muhtemelen evlenip aile kurmuşlar, nesiller yetiştirmişlerdir.

Devlet, yoksul kızlara yardım ederken, yoksulluğu azaltmayı amaçlamamıştır. Peki, kız çocukları bu yardımların neresindedir? Göç, ebeveyn ölümleri, sağlık sorunları ve doğal afetler gibi nedenler, birçok kız çocuğunu yoksul bırakmıştır. Bu durum Osmanlı devlet adamlarının, yoksul ve kimsesiz kız çocuk sorunu üzerine çözüm üretmelerine neden olmuştur. Bu çocuklar için açılan eğitim kurumlarında, bunların *ta’lim*, *terbiye* ve *iâşeleri* karşılanmaya çalışılmıştır. Devlet bunu yaparken, yoksul kız çocuklarına devamlı olarak yardım etmek yerine, onlara istihdam alanı yaratmak ve bir evi çekip çevirecek roller kazandırmak amacıyla olmuştur. Devlet, kız çocuklarına bu rolleri kazandırmak için kız ıslahhaneleri, kız sanayi mektepleri, kız darüleytamları ve Darülaceze’yi açmıştır. Bu kurumlarda verilen derslerin ev içi düzene yönelik olması, devletin yoksul kızları, geleceğin nesillerini yetiştirecek anneler olarak algıladığını göstermektedir.

Her ne kadar Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nde, mektebin yatılı kısmından mezun olan kimsesiz öğrencilerin, mektep idaresi tarafından himaye edileceği yazılmış⁷³ olsa bile aslında kız sanayi mekteplerinin; buradan mezun olan yoksul kızların, hem bir evi çekip çevirebilecek hem de yeni nesil yetiştirebilecek düzeye gelmesi açısından hedefine ulaştığı söylenebilir. Ancak yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının korunması konusunda, devlet mekanizmalarının sınırlı kaldığı da unutulmamalıdır. Bu nedenle, devletin açtığı kurumlar bile daha çok yetim çocuğa bakabilmek için kendi içinde çözümler üretmiştir. Darülaceze ve Darüleytam'da yapılan, yetim çocukları evlatlık verme ve yetişmiş kızları ailelere hizmetçi olarak verme uygulaması, üretilen çözüm yollarındandır. Böylece hem kurumdan ayrıldıktan sonra yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının hayatlarını sürdürebilmeleri hedeflenmiş, hem de kurumda mevcut olan yetim sayısı azaltılarak yardıma muhtaç daha çok çocuğa ulaşılmak istenmiştir.

Çalışmanın üzerinde önemle durduğu ikinci bir konu ise Osmanlı eğitim modernleşmesinin, bireyin terbiyesi ve kontrolü ile yakından ilişkili olmasıdır. Bu bağlamda yoksullar için açılan eğitim ve yardım kurumlarının nizamnâmeleri incelendiğinde yoksulları; terbiye, disiplin ve kontrol etmeye yönelik maddeler mevcuttur. Ancak Islahhanelere Dair Nizamnâme'de⁷⁴ disiplin, kontrol ve ceza sistemi ayrıntılı bir şekilde açıklanırken⁷⁵, Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nde ceza sistemine yüzeysel olarak bir maddede yer verilmiş olması⁷⁶ bir hayli ilginçtir. 1899'da yayımlanan Darüleytamın Talimat-ı Esasiyesi'nde ise daha çok öğrenciyi, bir sanat vesilesiyle eğitmeyi içeren maddelere yer verilmiştir⁷⁷. 1917'de Maârif Nezaretince çıkarılan *Darüleytam Müessesat-ı Nizamnâme Lâyihası*'nda ise darüleytamlardaki eğitim sistemi ve darüleytamlardaki memurlar için ayrılan bütçe konusunda maddelere verilmiştir⁷⁸. *Tese'ülün Men'ine Dâir Nizamnâme* ve

⁷³ BOA, İ. ŞD: 68/4014-2-3, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884. (21. Madde).

⁷⁴ Bu nizamnâme Midhat Paşa tarafından yazılmış olup, kız ve erkek öğrenci ayrımı yapılmamıştır.

⁷⁵ Bu bağlamda özellikle şu maddelere bkz. 7. Madde, 11. Madde, 26. Madde, 27. Madde, 28. Madde, 29. Madde, 32. Madde, 33. Madde, 34. Madde, 36. Madde, 37. Madde, 38. Madde, 39. Madde, 40. Madde, 41. Madde, 42. Madde, 43. Madde, 44. Madde, 45. Madde ("Islahhanelere Dair Nizamnâme", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 2: 277-295)

⁷⁶ Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi için bkz. 22. Madde (BOA, İ. ŞD: 68/40-2-2, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884) ve (BOA, İ. ŞD: 68/40-2-3, 14 Nisan 1300/26 Nisan 1884).

⁷⁷ "Darüleytamın Talimat-ı Esasiyesi", *Düstur*, Tertip 1, Cilt 7: 263-275.

⁷⁸ Darüleytam Müessesat-ı Nizamnâme Lâyihası için bkz. (BOA, ŞD: 232/7, 25 Nisan 1333/25 Nisan 1317).

Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilisi ise yoksul çocuklardan ziyade genel olarak yoksulları terbiye ve kontrol etmek için çıkartılmış nizamnâmelerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yoksullar, sadece onlar için açılan kurumlarla değil aynı zamanda onlara yapılan yardımlarla da terbiye ve kontrol edilmiştir. Bu bağlamda devletin yoksullar için yaptığı en dikkat çeken yardım, maaş yardımı olmuştur. Yardıma muhtaç olanlardan yetimler, dullar ve eşi askerde olan kadınlara devletin, belli bir miktar maaş vermesi önemli bir yardımdır. Bu bağlamda yetimler ve dullar için nizamnâmeler yayımlanarak maaş sandıkları oluşturulmuştur. Belediyelerin kurulması ve yerel yönetimlerin gelişmesi ise yoksulların iâşe ve barınma sorunlarına kendi içinde önemli bir anlam kazandırmıştır. Bu bağlamda belediyeler, sokağa terk edilmiş çocuklara bakan ailelere, belli bir süre (genellikle erkek çocuklarında 20 yaşına kadar, kız çocuklarında ise evlenene kadar) çocuğun infâk ve iâşesi için maaş vermişlerdir.

Son olarak bu tez çalışması için şunu hatırlatmak gerekir; yoksulluk ve yoksul insanlar imparatorluk coğrafyasında uzun zamandan beri vardır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaybedilen savaşlarla Osmanlı topraklarına gelen kitlesel göçler, yardıma muhtaç insan kavramını önemli derecede şekillendirmiştir. Çalışmada da kız çocukları genel olarak Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen yoksul ve yardıma muhtaç grupların içerisinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte yoksulluğun birçok nedeni olduğu konusunda arşiv belgeleri önemli ipuçları vermiştir. Örneğin, geçimini kendi başına sağlayamamak sadece işi gücü olmayan insanlara mahsus bir durum değildir. Bu noktada en dikkat çekici kayıtlar, Osmanlı memur ve devlet adamlarının ailelerinin yardıma muhtaç kesimden olduğunu içeren belgeler olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında memur, asker ve emekli gibi sabit bir gelir ile geçinen kesimin iyice yoksullaşmış olması bunu göstermektedir. Osmanlı askerlerinin aileleri cephe gerisinde; korunmasız, infâk ve iâşeden yoksun bir duruma düşmüştür. Bunların aldıkları şehit maaşları yüksek enflasyon nedeniyle geçinmelerine yetmemiştir. 20. yüzyılın başlarında, böyle bir ortamda hem yoksul ve kimsesiz kız çocuklarının *ta'lim*, *terbiye* ve *iâşelerini*, hem de cephe gerisinde savunmasız kalan kadınlara iş olanağı sağlamayı hedefleyen birçok yardım cemiyeti kurulmuştur.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Babıâli Evrak Odası (BEO): 108/8078-1-2, 167/12500-1, 292/21881-1-2, 455/34105-1-2, 491/36792-1-1, 496/37133-1-2, 515/38619-1-2, 606/45433-1, 963/72184-1, 1041/78027-1-1, 1523/114186-1, 1589/119153-1, 1642/123089-1, 1716/128672-1, 1740/130463-1, 2633/197409-2, 2867/214961-1-1, 3323/249159-2, 3653/273962-1, 4056/304144-1, 4116/308639-4, 4116/308652-1, 4116/308652-2, 4652/348886-1, 4653/348947-2, 4666/349890-1.

Cevdet Maârif (C. MF): 131/6542.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti Evrakı (DH. EUM. MKT): 80/10-1.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH. EUM. THR): 23/41-4.

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUI): 116/25-1-1, 126/2-1, 126/26-3, 126/26-4.

Dâhiliye Nezareti Darülaceze Müdüriyeti (DH. DACZ): 4/9-1, 4/9-3.

Dâhiliye Nezareti Hukuk Evrakı (DH. H): 21-1/24-3-1.

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH. HMŞ): 3-1/2-16.

Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD): 47-1/11-2, 47-2/27-2, 161-1/6-1.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK): 36/31-1-1, 37/6-2-1, 42/37-2-1.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH. İ. UM): 7-4/1-30-1, 7-4/1-30-4, 19-2-1/48-1-1, 19-2-1/48-2-1, 19-3-1/11-1-1, 19-3-1/11-2-1, 19-14-1/16-1-1, 19-19/1-20-2, 19-19/1-37-1.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT): 113/13-10, 128/36-1-2, 251/19-1, 251/19-2, 315/77-1-2, 358/66-5, 368/71-3-2, 434/36-1, 667/15-8, 888/76-1-1, 1068/54-1, 1084/6-1, 1084/6-2, 1084/6-3, 1121/34-2-2, 1130/28-1-1, 1149/43-2-1, 1149/43-3-2, 1238/54-1-1, 1249/24-1, 1249/24-2, 1260/30-1-2, 1523/9-1-1, 1574/87-1, 1594/1-1, 1804/92-1-2, 1847/17-1-1, 2027/38-1, 2065/73-1, 2094/68-1, 2288/53-1, 2290/81-1, 2339/49-1-1, 2374/49-1, 2442/125-1, 2470/100-1, 2477/7-1, 2581/14-1, 2582/91-1, 2616/23, 2632/61-1, 2678/55-2-1, 2682/13-2, 2704/97-1, 2704/97-2.

Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR): 64/162-1.

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Evrakı (DH. TMIK. M): 71/86-3.

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM): 70/6-1, 95/28-2, 117/64-2, 119/3-3, 119/11-2, 119/86-2, 119/87-1, 124/41-1.

İrade Dâhiliye (İ. DH): 889/70780-1, 1210/94756-1-1.

İrade Dosya Usulü (İ. DUİT): 84/67-5.

İrade Hususi (İ. HUS): 19/46-1, 24/49-1, 28/126-1, 45/43-2.

İrade Maârif (İ. MF): 8/29-2-1, 8/29-3-2, 10/55-2.

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS): 87/3736-4.

İrade Meclis-i Vala (İ. MVL): 584/26270-1, 584/26270-2-1, 584/26270-4.

İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD): 68/4014-2-2, 68/4014-2-3, 68/4014-3-1.

Maârif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT): 103/65-1, 105/85-1, 113/83-1, 116/135-1, 143/12-1, 145/16-1, 159/136-1, 160/154-1, 162/102-1, 181/48-1, 181/66-1, 226/25-1, 226/29-2, 237/2-1, 249/4-1, 280/20-1, 360/42-1, 370/41-1, 520/34-1, 533/2-1, 533/2-3, 633/54-7, 633/54-12, 633/54-13, 796/33-3, 837/48-1, 841/61-1,

851/7-1-2, 1034/45-1, 1060/65-2, 1060/68-1, 1126/59-3, 1139/56-2, 1188/17-1, 1188/17-2, 1227/90-1, 1230/85-1, 1234/18-11.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): 52/70-1-2.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A. MTZ. (04)): 121/108-2.

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (A. MKT): 46/24-1.

Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL): 79/61-1.

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM): 179/76-1-1.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A. MKT. MHM): 105/65-1, 302/67-1, 705/4-14, 707/2-2.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD): 232/7, 782/23-7.

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB. 021): 56/10-1.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV): 56/55-1.

Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM): 4/29.

Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y. PRK. ŞH): 2/61-1.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y. PRK. UM): 11/24-1.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS): 169/30-3.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB): 28/6-1, 329/106-2, 353/48-1.

2. Düsturlar

Dersaadet Sanayi Mektebi Nizamnâmesi. (1290). **Düstur**. Tertib 1. Cilt 2. Dersaadet: Matbaa-i Âmire. 258-267.

Darülaceze Nizamnâmesi. (1928). **Düstur**. Tertip 2. Cilt 8. İstanbul: Evkaf Matbaası. 901-906.

Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi. (1941). **Düstur**. Tertip 1. Cilt 7. Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası. 43-48.

Darüleytam-ı Osmanî Nizamnâme-i Esasiyyesi. (1916). **Düstur**. Tertip 2. Cilt 4. Dersaadet: Matbaa-i Âmire. 15-19.

Darüleytamın Talimat-ı Esasiyyesi. (1941). **Düstur**. Tertip 1. Cilt 7. Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası. 263-275.

Islahhanelere Dair Nizamnâme. (1290). **Düstur**. Tertip 1. Cilt 2. Dersaadet: Matbaa-i Âmire. 277-295.

Tese'ülün Men'ine Dair Nizamnâme. (1941). **Düstur**. Tertip 1. Cilt 7. Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası. 48-49.

3. Matbu Eserler

Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti. (1327). İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası. (1337). No. 1. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Darü's-sanâası. (1339). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi.

4. Salnâmeler

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. (1295). İstanbul: Rıza Efendi Matbaası.

_____ (1298). İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

_____ (1302). İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye.

_____ (1303). İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

_____ (1305). İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

_____ (1315). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umumiyye. (1316). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

_____ (1317). İstanbul: Darü'l-hilafetü'l Aliyye Matbaası.

_____ (1318). İstanbul: Darü'l-hilafetü'l Aliyye Matbaası.

5. Süreli Yayınlar

Alemdar. Dilenciler Hakkında. No. 213. 22 Rebiülahir 1331/31 Mart 1913.

_____ Muhacirin. No. 151-86. 25 Teşrin-i Evvel 1328/7 Kasım 1912.

_____ Muhacirler. No. 299-189. 15 Şubat 1328/27 Şubat 1913.

_____ Muhacirin ve Mülteciler. No. 277-168. 24 Kanun-ı Sani 1328/6 Şubat 1913.

_____ Muhacirin Vürudu. No. 158-93. 4 Zilhicce 1330/14 Kasım 1912.

_____ Zavallı Bir Kadının Feryadı. No. 260-151. 29 Kanun-ı Evvel 1328/11 Ocak 1913.

_____ Zavallı Muhacirler. No. 290-189. 6 Şubat 1328/19 Şubat 1913.

Basiret. No. 19. 4 Şubat 1285/16 Şubat 1870.

_____ No. 26. 25 Zilkade 1286/26 Şubat 1870.

_____ No. 1081. 23 Ramazan 1290/14 Kasım 1873.

_____ No. 1100. 18 Şevval 1290/9 Aralık 1873.

_____ İlave. No. 1088. 4 Şevval 1290/25 Kasım 1873.

_____ Matbaamıza Gelen Bir Varakanın Aynıdır. No. 1088. 4 Şevval 1290/25 Kasım 1873.

_____ Mum Parası. No. 1082. 24 Ramazan 1290/15 Kasım 1873.

Hanımlara Mahsus Gazete. No. 238-36. 20 Receb 1317/24 Kasım 1899.

_____ Bir Yetime Ağzından. No. 50. 6 Ramazan 1313/20 Şubat 1896.

_____ Henüz Doğmuş Bir Kız Çocuk. No. 330. 12 Cemaziyelahir 1319/26 Eylül 1901.

_____ İâne. No. 243-41. 17 Kanun-ı Evvel 1315/29 Aralık 1899.

_____ Öksüz ve Yetim Bir Gelinin Te'sirât-ı Kalbiyyesi. No. 49. 3 Ramazan 1313/17 Şubat 1896.

İçtiḥâd. Kadınlarımızda Ateş-i İrfan. No. 94. 20 Şubat 1329/5 Mart 1914.

_____ Türk Kadınları Bıçkı Yurdu Sergisi. No. 159. 1 Teşrin-i Sani 1923/1 Kasım 1923.

İkdam. Gaib Aile. No. 5647. 9 Kasım 1912.

_____ Gaib Kadın. No. 5595. 19 Eylül 1912.

_____ Gaib Kız. No. 5672. 4 Aralık 1912.

_____ Gaib Kız Çocuğu. No. 5656. 18 Kasım 1912.

_____ Gaib Muhacirin Çocukları. No. 5671. 3 Aralık 1912.

_____ Gaib Olmuş Muhacirin Ailesi. No. 5648. 10 Kasım 1912.

_____ Gaib Valide. No. 5646. 8 Kasım 1912.

_____ Muhacirine Muavenat. No. 5643. 5 Kasım 1912.

_____ Muhacirine Yevmiye İ'tası. No. 5643. 5 Kasım 1912.

_____ Zayi' Kız Çocuğu. No. 5612. 6 Ekim 1912.

Kadınlar Dünyası. Kız Darüşşafakası. No. 95. 7 Temmuz 1329/20 Temmuz 1913.

_____ Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnâmesi. No. 2.
5 Nisan 1329/18 Nisan 1913.

_____ Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizamnâmesi. No. 6.
9 Nisan 1329/22 Nisan 1913.

Servet. Darülaceze. No. 165. 2 Zilhicce 1308/9 Temmuz 1891.

Takvim-i Vekâyi. Masarif-i İskâniye. No. 31. 28 Mayıs 1307/9 Haziran 1891.

Tasvir-i Efkâr. Seele Hakkında. No. 147. 11 Teşrin-i Sani 1279/23 Kasım 1863.

Tercüman-ı Hakikat. No. 27. 16 Temmuz 1294/28 Temmuz 1878.

_____ No. 33. 22 Temmuz 1294/3 Ağustos 1878.

_____ No. 70. 19 Ramazan 1295/16 Eylül 1878.

_____ No. 95. 20 Şevval 1295//17 Ekim 1878.

_____ No. 161. 25 Kanun-ı Evvel 1294/6 Ocak 1879.

_____ No. 1111. 9 Rebiülahir 1299/28 Şubat 1882.

_____ No. 1402. 5 Rebiülahir 1300/13 Şubat 1883.

_____ No. 1583. 12 Zilkade 1300/14 Eylül 1883.

Vakit. No. 634. 20 Temmuz 1293/1 Ağustos 1877.

_____ No. 635. 21 Temmuz 1293/2 Ağustos 1877.

_____ No. 709. 3 Teşrin-i Evvel 1293/15 Ekim 1877.

_____ No. 787. 20 Kanun-ı Evvel 1293/1 Ocak 1878.

_____ No. 800. 2 Kanun-ı Sani 1293/14 Ocak 1878.

_____ No. 802. 4 Kanun-ı Sani 1293/16 Ocak 1878.

_____ No. 803. 5 Kanun-ı Sani 1293/17 Ocak 1878.

_____ No. 805. 7 Kanun-ı Sani 1293/19 Ocak 1878.

_____ No. 810. 12 Kanun-ı Sani 1293/24 Ocak 1878.

_____ No. 816. 18 Kanun-ı Sani 1293/30 Ocak 1878.

_____ No. 860. 3 Mart 1294/15 Mart 1878.

_____ No. 912. 25 Nisan 1294/7 Mayıs 1878.

_____ Darüleytamlar. No. 1027. 18 Teşrin-i Evvel 1336/18 Ekim 1920.

_____ İ'lan-ı Resmi. No. 816. 18 Kanun-ı Sani 1293/30 Ocak 1878.

_____ İ'lan-ı Resmi. No. 922. 5 Mayıs 1294/17 Mayıs 1878.

_____ Muhacirin. No. 801. 3 Kanun-ı Sani 1293/15 Ocak 1878.

_____ Muhacirin. No. 805. 7 Kanun-ı Sani 1293/19 Ocak 1878.

_____ Muhacirin. No. 874. /17 Mart 1294/29 Mart 1878.

_____ Muhacirin İâne Komisyonu'nun Vazifesiyle Suret-i Harekâtını Mübeyyin Talimattıdır. No. 635. 21 Temmuz 1293/2 Ağustos 1877.

_____ Muhacirin Komisyonu Tarafından. No. 802. 4 Kanun-ı Sani 1293/16 Ocak 1878.

_____ Muhacirin-i Hastegânın Tedavisi Hakkında Muvakkat Ta'limatıdır. No. 818. 20 Kanun-ı Sani 1293/1 Şubat 1878.

_____ Muhacirine İâneye Mahsus İki Konser. No. 881. 24 Mart 1294/5 Nisan 1878.

_____ Muhacirine Muavenet Cemiyeti. No. 801. 3 Kanun-ı Sani 1293/15 Ocak 1878.

_____ Muhacirler. No. 807. 9 Kanun-ı Sani 1293/21 Ocak 1878.

_____ Umum Muhacirin Komisyonu Canibinden Gelen İ'lannâmedir. No. 803. 5 Kanun-ı Sani 1293/17 Ocak 1878.

_____ Varna'dan Mektup. No. 898. 10 Nisan 1294/22 Nisan 1878.

B. KİTAPLAR, MAKALELER, TEZLER ve DİĞER KAYNAKLAR

Açıkses, E. (1999). Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler). **Osmanlı**. Cilt 2. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 192-203.

_____ (2003). **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akbayar, N. (1985). Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları. 1238-1246.

Akgün, S. K. (2012). Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılamayan Bir Kurum: Hilâl-i Ahmer Cemiyeti. **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Sayı 39. (Nisan). 111-136.

Akgün, S. K. ve Uluğtekin, M. (2002). **Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a**. Ankara: TDV Yayınları.

Akın, R. (2003). Milli Mücadele Döneminde Yetimlere Bütçeden Ayrılan Pay. **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç. İstanbul: Kişisel Yayınlar. 119-121.

Akşit, E. E. (2012). **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**. (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyıldız, A. (1998). **Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan**. (3. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Akyüz, Y. (2011). **Türk Eğitim Tarihi**. (20. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Alan, G. (2008). **Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Alkan, M. Ö. (1998a). Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945. **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar**. Der. Ahmet N. Yücekök, İlter

Turan, Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 45-73.

_____ (1998b). 1856-1945 İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları. **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar**. Der. Ahmet N. Yücekök, İlter Turan, Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 79-145.

_____ (Haz.). (2000). **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**. Cilt 6.

_____ (2003). Osmanlı'da Cemiyetler Çağı. **Tarih ve Toplum**. Sayı 238. (Ekim). 4-12.

Altındal, M. (1997). Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi. **Toplumsal Tarih**. Cilt 7. Sayı 41. (Mayıs). 14-16.

And, M. (1972). **Tanzimat ve İstibdat Dönemi'nde Türk Tiyatrosu (1839-1908)**. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Tiyatrosu. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 6. İstanbul: İletişim Yayınları. 1608-1622.

Aydın, M. Ş. (1999). Osmanlı'da Kız Çocuklarının Eğitimi. **Osmanlı**. Cilt 5. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 218-228.

Aydüz, S. (2008). Medrese ve Tekke Dışındaki Eğitim Müesseseleri Tarihi Literatürü. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. Cilt 6. Sayı 12. 139-180.

Ayhan, H. ve Maviş, H. (1994). Darüşşafaka. **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt 9. İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık. 7-9.

Ayhan, H. (1999). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kurulan Cemiyet-i İlmiyye'lerin Eğitim ve Öğretim Çalışmaları. **Osmanlı**. Cilt 5. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 261-267.

Aytekin, H. (2006). 1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Baykan, A. ve Ötüş, B. (2016). **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Berzeg, S. E. (1985). **Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler**. Ankara: Şafak Matbaası.

Brown, A. W. (2007). İstanbul'da Yetimhaneler. **İstanbul 1920**. (2. Baskı). Çev. Sönmez Taner. Ed. Clarence Richard Johnson M. A. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 197-221.

Çakır, S. (1992). XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizamnâmeleri. **Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi**. Cilt 3. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. 988-1012.

_____ (2013). **Osmanlı Kadın Hareketi**. (4. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Çanlı, M. (2003). Eytam İdaresi-Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması. **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç. İstanbul: Kişisel Yayınlar. 59-86.

Çapa, M. (1989). Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925). Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Çetinsaya, G. ve Buzpınar, Ş. T. (2005). Midhat Paşa. **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt 30. İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık. 7-11.

Danacıoğlu, E. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**. Cilt 3. Sayı 9-10. 131-145.

Darüşşafaka Tarihinin Kilometre Taşları. (Erişim Tarihi: 5 Kasım 2018). <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce>

Davison, R. H. (1986). Midhat Paşa and Ottoman Foreign Relations. **The Journal of Ottoman Studies V.** Ed. Halil İnalcık, Nejat Göyünç ve Heath W. Lowry. İstanbul: Enderun Kitabevi. 161-173.

Dayar, E. (2017). Antalya’da Girit Göçmenleri: Göç, İskân ve Siyaset. **Toplumsal Tarih.** Sayı 279. (Mart). 64-73.

Deringil, S. (2013). **Simgeden Millete.** (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2014). **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909).** Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Doğan Kitap.

Devellioğlu, F. (2010). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.** (26. Baskı). Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.

Dündar, F. (2011). **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918).** (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Eksertzoğlu, H. (2015). **Nostaljinin Ötesinde Kaybedilmiş Memleketler.** Çev. Yusuf Ziya Karabıçak. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Erdem, H. Y. (2013a). **Osmanlı’da Köleliğin Sonu (1800-1909).** (2. Baskı). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Erdem, Y. T. (2013b). **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erdoğan, M. ve Kaya, E. (Der.). (2015). **Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler.** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Eren, A. C. (1966). **Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri.** İstanbul: Nurgök Matbaası.

Ergin, O. N. (1977). **Türkiye Maârif Tarihi.** Cilt 1-2. İstanbul: Eser Matbaası.

_____ (1977). **Türkiye Maârif Tarihi.** Cilt 3-4. İstanbul: Eser Matbaası.

_____ (1995). **Mecelle-i Umûr-ı Belediye.** Cilt 4. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Erhan, Ç. (1999). Osmanlı-ABD İlişkileri. **Osmanlı**. Cilt 2. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 235-247.

Esin, T. (2015). Savaş, Tehcir, Ütopya: Darüleytamların Yükseliş ve Çözülüşü. **Toplumsal Tarih**. Sayı 258. (Haziran). 66-77.

Göbenli, M. (2000). Fatma Aliye Hanım ve Şair Fitnat Hanım. **Tarih ve Toplum**. Sayı 203. (Kasım). 35-40.

Gündüz, M. (2015). **Osmanlı Eğitim Mirası**. (2. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

_____ (2016). **Maâriften Eğitime**. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Halaçoğlu, A. (2014). **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hayta, N. (1999). Ege Adaları Meselesi ve Ege Adaları'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı. **Osmanlı**. Cilt 2. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 532-539.

İnan, U. (2015). **Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnanç, V. (2003). Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması. **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç. İstanbul: Kişisel Yayınlar. 19-32.

İpek, N. (1999). **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)**. (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karabekir, K. (2015). **Çocuk Davamız**. Yay. Haz. Ziver Öktem. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karakışla, Y. S. (1999). Enver Paşa'nın Kurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler. **Toplumsal Tarih**. Cilt 11. Sayı 66. (Haziran). 15-24.

_____ (2002a). Harp Malulleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti. **Toplumsal Tarih**. Cilt 17. Sayı 99. (Mart). 20-23.

_____ (2002b). Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası. **Tarih ve Toplum**. Sayı 219. (Mart). 27-40.

_____ (2003a). Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi (1910): Edirne'nin Fakir Ama Akıllı Çocukları. **Tarih ve Toplum**. Sayı 238. (Ekim). 19-27.

_____ (2003b). Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler – I (1869-1923). **Tarih ve Toplum**. Sayı 232. (Nisan). 11-20.

_____ (2014). **Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)**. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

_____ (2015). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, K. H. (2003). **Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri**. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____ (2010). **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kazıcı, Z. (1999). Osmanlı Devleti'nde İmarat. **Osmanlı**. Cilt 5. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 44-48.

Kılıçdağı, O. (2006). Abdülhamid Misyonerleri Neden Sevmiyordu?. **Toplumsal Tarih**. Sayı 154. (Ekim). 62-69.

Kıranlar, S. (2013). **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kırbaç, S. (2003). Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'ya Gönderilen Darüleytam Öğrencileri. **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç. İstanbul: Kişisel Yayınlar. 87-104.

Kieser, H. L. (2013). **Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet (1839-1938)**. Çev. Atilla Dirim. (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kocabaşoğlu, U. (1985). Amerikan Okulları. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları. 495-500.

_____ (2000). **Anadolu'daki Amerika**. (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Kocahanoğlu, O. S. (1997). **Midhat Paşa'nın Hatıraları: 1**. İstanbul: Temel Yayınları.

Koç, A. (2003). Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka. **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç. İstanbul: Kişisel Yayınlar. 183-193.

Koç, B. (2006). Islahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri. **Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, OTAM**. Sayı 20. (Güz). 185-196.

_____ (2007). Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler. **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı 6 (2). 113-127.

_____ (2017). Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Midhat Paşa. **Kafkas Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt 2. Sayı 4. (Mart). 55-70.

Koçak, C. (1985). Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları. 485-494.

Koçu, R. E. (1966). Darülaceze. **İstanbul Ansiklopedisi**. Cilt 8. İstanbul: Koçu Yayınları. 4242-4245.

_____ (1966). Dilenci, Dilenciler. **İstanbul Ansiklopedisi**. Cilt 8. İstanbul: Koçu Yayınları. 4572-4577.

Kodaman, B. (1980). **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kurnaz, Ş. (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2018). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/143/14.htm

_____ (1991). **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**. (2. Baskı). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

Maksudyan, N. (2008a). Foster-Daughter or Servant, Charity or Abuse: Beslemes in the Late Ottoman Empire. **Journal of Historical Sociology**. Vol. 21. No. 4. December. 488-512.

_____ (2008b). Hearing the Voiceless-Seeing the Invisible: Orphans and Destitute Children As Actors of Social, Economic, and Political History in the Late Ottoman Empire. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (2009a). Modernization of Welfare or Further Deprivation? State Provisions for Foundlings in the Late Ottoman Empire. **Journal of History of Childhood and Youth** 2. No. 3. 361-392.

_____ (2009b). The Fight Over Nobody's Children: Religion, Nationality, and Citizenship of Foundlins in the late Ottoman Empire, **New Perspectives on Turkey**. No 41. 151-179.

_____ (2010). Being Saved to Serve: Armenian Orphans of 1894-1896 and Interested Relief in Missionary Orphanages. **Turcica**. Vol. 42. 47-88.

_____ (2011). Orphans, Cities, and the State: Vocational Orphanages (*Islahhanes*) and Reform in the Late Ottoman Urban Space. **International Journal of Middle East Studies**. Vol. 43. No. 3. 493-511.

_____ (2012a). Evli Evine, Köylü Köyüne, Evi Olmayan? Osmanlı Kent Reformu ve Şehirlerde İstenmeyen Çocuklar. **Kebikeç. İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**. Sayı 34. 159-183.

_____ (2012b). New 'Rules of Conduct' for State, American Missionaries, and Armenians: 1909 Adana Massacres and the Ottoman Orphanage (Dârü'l-Eytâm-ı

Osmânî)”. **L’ivresse de la Liberté: La Révolution de 1908 dans l’Empire Ottoman**. Ed. François Georgeon. Paris: CNRS. 137-171.

_____ (2014). **Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire**. Syracuse: Syracuse University Press.

Martal, A. (1999). Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl). **Osmanlı**. Cilt 3. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 279-285.

_____ (2000). Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler. **Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**. Sayı 9. 35-42.

McCarthy, J. (2014). **Ölüm ve Sürgün**. (2. Baskı). Çev. Fatma Sarıkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nuhoğlu, H. Y. (1993a). Darülaceze. **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt 8. İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık. 512-514.

_____ (1993b). Darüleytam. **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt 8. İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık. 521.

Okay, C. (1999). Osmanlı Devleti’nde Kimsesiz Çocukları Barındırmak İçin Kurulan Bir Kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti. **Osmanlı**. Cilt 5. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 496-503.

Oktar, T. (1998a). Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi 1920 Senesi Raporu. **Toplumsal Tarih**. Cilt 9. Sayı 54. (Haziran). 19-22.

_____ (1998b). **Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi**. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Okur, Y. (1996). Darüleytamlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Orga, İ. (2016). **Bir Türk Ailesinin Öyküsü**. (21. Baskı). Çev. Arın Bayraktaroğlu. İstanbul: Everest Yayınları.

Ortaylı, İ. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler. **Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Dergisi**. Cilt 14. Sayı 3. 87-96.

_____ (2015). **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. (42. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Öksüz, H. (1999). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlarda Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç. **Osmanlı**. Cilt 2. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 484-494.

Ömer, B. (2010). **Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans**. (3. Baskı). Haz. İsmail Hacıfettahoğlu. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.

Özalp, R. ve Ataüenal A. (1977). **Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı: Talim ve Terbiye Kurulu-Milli Eğitim Şûrası**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Özaydın, Z. (2002). Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları. **Türkler**. Cilt 13. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 687-698.

Özbay, F. (2003). 1911-1922 Yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları. **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç. İstanbul: Kişisel Yayınlar. 105-118.

Özbek, M. T. (2010). The Regulation of Prostitution in Beyoğlu (1875-1915). **Middle Eastern Studies**. 46: 4. 555-568.

_____ (2012). Uygunsuz Makulesinden Kadınlar: Son Dönem Osmanlı İstanbulu'nda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş (1900-1914). **Tarih ve Toplum**. Sayı 15. (Güz). 65-83.

Özbek, N. (1999a). II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Âli. **Tarih ve Toplum**. Sayı 182. (Şubat). 11-20.

_____ (1999b). II. Meşrutiyet İstanbulu'nda Dilenciler ve Serseriler. **Toplumsal Tarih**. 11. Cilt. Sayı 64. (Nisan). 34-43.

_____ (1999/2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları: 1839-1918. **Toplum ve Bilim**. Sayı 83. (Kış). 111-132.

_____ (2006). **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____ (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi. **Bir Kent Sorunu Dilencilik: Sorunlar ve Çözüm Yolları**. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı. 17-44.

_____ (2013). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)**. (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2017). Osmanlı'dan Günümüze Darülaceze: Sosyal Politika Zihniyeti ve Kent Yoksulluğunun Değişen Niteliği. **Toplumsal Tarih**. Sayı 288. (Aralık) s. 52-63.

Özkan, S. (2006). Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı. **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. Sayı 19. 211-229.

Öztürk, C. (1999). Islahhane. **TDV İslam Ansiklopedisi**. Cilt 19. İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık. 190-191.

_____ (2005). Üsküdar Kız Sanayi Mektebi (1890-1928). **II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004)**. İstanbul. 237-247.

Öztürk, N. (1999). Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları. **Osmanlı**. Cilt 5. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 34-43.

Paspatis, A. (2014). **Balıkli Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı**. Çev. Marianna Yerasimos. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Sakaoğlu, N. (1985). Eğitim Tartışmaları. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları. 478-484.

_____ (2003). **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sarıkaya, M. (2003). Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri. **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç. İstanbul: Kişisel Yayınlar. 33-47.

Saydam, A. (1997). **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Seyitdanlıoğlu, M. (2010). **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (2012). Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876). **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**. (2. Baskı). Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 711-728.

Sezer, A. (1999). Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri. **Osmanlı**. Cilt 2. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 181-191.

Sezer, C. (2014). Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Darüssanası. **Journal of History Studies**. Vol. 6. Issue 3. (April). 311-322.

Sezer, C. ve Metin, Ö. (2016). **Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları**. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.

Sofuoğlu, E. (2003). Osmanlı Devleti'nde Yetimler İçin Alınan Bazı Sosyal Tedbirler. **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**. Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç. İstanbul: Kişisel Yayınlar. 49-58.

Somel, S. A. (2000). Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Kız Eğitimi. **Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**. Sayı 10. 223-238.

_____ (2013). **Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü**. Cilt 1. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____ (2015). **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**. (2. Baskı). Çev. Osman Yener. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sonyel, S. (1999). Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi. **Osmanlı**. Cilt 2. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 142-146.

Soydan, A. (2003). Darüşşafaka Tarihinden Kesitler. **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**. 2 (3). 249-268.

Sümer, T. (1968). Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**. Cilt 2. Sayı 10. 59-63.

Şahin, L. ve Yıldırım, K. (2012). Tarihsel Bir Perspektifte Türkiye'de İşe Yerleştirme Faaliyetleri. **Kamu-İş**. Cilt 12. Sayı 2. 1-35.

Şimşir, B. (1989). **Rumeli'den Türk Göçleri**. Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekeli, İ. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları. 456-475.

Tepekaya, M. ve Kaplan, L. (2003). Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923). **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. No. 10. 147-202.

Toledano, E. R. (1994). **Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (1987). İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933. **Tarih ve Toplum**. Sayı 39. (Mart). 31-40.

_____ (1988). Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile. **Tarih ve Toplum**. Sayı 51. (Mart). 34-38.

_____ (1988-1989). İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti. **Toplum ve Bilim**. Sayı 43-44. (Güz-Kış). 183-190.

Toska, Z. (2003). Beynelmilel Men-i Tese'ül Cemiyeti İslam Şubesi ve Saadet Mektepleri. **Tarih ve Toplum**. Cilt 39. Sayı 231. (Mart). 25-31.

Turan, Ö. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri. **Osmanlı**. Cilt 2. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 204-211.

Ünal, V. (2012). Osmanlının Son Döneminde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları. **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt 36. Sayı 2. (Aralık). 1-27.

Van Os, N. (1999). Müstehlik Değil Müstahsil: Osmanlı Müslüman Kadını ve Milli İktisat. **Osmanlı**. Cilt 3. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 587-592.

_____ (2011). Aiding the Poor Soldiers' Families: The Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti. **Türkiyat Mecmuası**. 21. Cilt. (Güz). 255-289.

Wyers, M. D. (2012). “Wicked” İstanbul: The Regulation of Prostitution in the Early Turkish Republic. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

Yakut, K. ve Yetkin, A. (2011). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi. **Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**. Sayı 31. 275-307.

Yıldırım, M. A. (2013). **Dersaâdet Sanayi Mektebi 1868-1926**. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yıldırım, N. (1995). II. Abdülhamid Döneminde Fahri Eczacıbaşılık. **Toplumsal Tarih**. Cilt 3. Sayı 16. (Nisan). 52-59.

_____ (1996a). Darülaceze'nin Kuruluş ve İşleyişi. **Toplumsal Tarih**. Cilt 6. Sayı 32. (Ağustos). 16-30.

_____ (1996b). **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**. İstanbul: Darülaceze Vakfı Yayınları.

_____ (2015). Darülaceze'de Çocuk Bakımı ve Eğitimi: Lakita Dairesi ve Yetimhane, İmalathaneler, İlkokul. **Toplumsal Tarih**. Sayı 264. (Aralık). 26-35.

Yıldız, Ö. (2016). **Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa’da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EKLER

EK-1 D.E.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Çalışması Orijinallik Raporu

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 11/01/2019

Tez Başlığı:

Osmanlı İmparatorluğu'nda Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocukları: Kontrol, Islah ve Terbiye 1850-1920

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin, 11/01/2019 tarihinde **tez danışmanım tarafından** Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı) aşağıda belirtilen **filtreleme tiplerinden biri** (uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin **benzerlik oranı % 13'tür**.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz Programı Kullanım Kılavuzunu okudum ☒

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) ☐

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) ☒

☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça hariç, ☐ Alıntılar dâhil, ☐ Altı (6) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.	☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☒ Kaynakça dâhil, ☒ Alıntılar dâhil.
EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu İLK SAYFA Çıktısı. ☒ EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd İçinde. ☒	

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : **Nurdan ÇELİK**
 Öğrenci No : 2015950098
 Anabilim Dalı : Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi
 Programı : Tarih Öğretmenliği
 Statüsü : Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐

ÖĞRENCİ

Nurdan Çelik

DANIŞMAN

11/01/2019

Doç. Dr. Yahya ARAZ

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu (☐) işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine (Ali Taş Tel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr) başvurunuz.

2: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu" formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4: Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak **tez başlığının tamamı**, Yazar Adı (author's first name) olarak **öğrencinin adı**, Yazar Soyadı (author's last name) olarak **öğrencinin soyadı** bilgisini yazınız.